

ISSN: 2717-6584

BEN Gİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi
World Journal of Yörük-Türkmen Studies

*Yılda iki kez (Şubat- Eylül) yayımlanan
uluslararası hakemli, multidisipliner
bir akademik dergidir.*

2023-1

BENGİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi

BENGİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

Amaç ve Kapsam

BENGİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi (BENGİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies) yılda iki kez (Şubat-Eylül) yayımlanan uluslararası hakemli, multidisipliner bir akademik dergidir. Dergi çokdisiplinli bir akademik dergi niteliğine sahip olup, Sosyal - Kültürel Çalışmalar ve Yörük-Türkmen olgusuna dair her alanda, nitelikli araştırma ve derleme makalelerini bilim dünyası ile buluşturmayı hedefler.

Aims And Scope

BENGİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies is an international multidisciplinary peer-reviewed journal published twice a year (February-September). The journal is a multi-disciplinary academic journal and aims to publish quality research and compilation articles in every area related to the Yörük-Türkmen phenomenon.

Editör - Editor
Davud KAPUCU

Dil Editörü - Language Editor
Gülten ARSLAN

Kapak & Dizgi Tasarım - Cover Design & Typesetting
Emre ARSLAN

Uluslararası Editörler ve Danışma Kurulu - International Editorial and Advisory Board

Ad Soyad-Name Surname	Ülke-Country
Selma YEL	Türkiye
Kenan OLGUN	Türkiye
Hacı Mustafa ERAVCI	Türkiye
Mehmet KARATAŞ	Türkiye
Fatih USLU	Türkiye
Sevinc ALIYEVA	Azerbaycan
Galib SAYILOV	Azerbaycan
Seyfeddin RZASOY	Azerbaycan
Zümrüd MANSİMOVA	Azerbaycan
Gülşen EMİNOVA	Azerbaycan
Naile HÜSEYNOVA	Azerbaycan
Nübar HAKİMOVA	Azerbaycan
Ateş AHMETLİ	Azerbaycan
KHANKİŞİ MEMMEDOV	Azerbaycan
Vefa İBRAHİM	Azerbaycan
Ali TOPÇUK	Almanya
Svetlana Petrovna ANZOROVA	Rusya
Igor Viktorivich TURİTSYN	Rusya
Redzeb SKRİJELJ	Serbia
WANG XU	Çin

Arpad HORNYAK	Macaristan
Aynur KHUZHAKHMETOV	Başkurdistan
Necat KEVSEROĞLU	Irak
Hüseyin BEYOĞLU	Irak
Bekezhan A. AKHAN	Kazakistan
Abay Kabakbayevich DUİSENBAYEV	Kazakistan
Muhtar MIROV	Kazakistan
Roza Zh. KURMANKULOVA	Kazakistan
Selim BEZERAJ	Kosova
Moslem SARBAST	Macaristan
Abdulqodir TOSHQULOV	Özbekistan
Obidjon SOFIYEV	Özbekistan
Sanobar TO'LAGANA OVA	Özbekistan
Gülniz SATTAROVA	Özbekistan
Gulnoz KHALİYEVA	Özbekistan
Bahar Bahriddinovna TÖRAYEVA	Özbekistan
Radık GALİULLİN	Tataristan
Kakajan JANBEKOV	Türkmenistan
Rahimmammet KÜRENOV	Türkmenistan

TARANAN INDEXLER VE VERİ TABANLARI

INDEXES & DATABASES

© Tüm hakları saklıdır. İzinsiz yayımlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

© All rights reserved. No portion of this publication may be reproduced, copied, transmitted without written permission. Citations are allowed.

Dergiye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez. Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The articles and media sent cannot be repatriated. The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

BENGİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi açık erişimli ve tamamen ücretsizdir.

BENGİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies is open access and completely free

İçindekiler/Contents

Cover-Contents / Kapak-İçindekiler

i-v

Araştırma Makaleleri – Research Articles

Sayfa

Erdal KORKMAZ

Truman Doktrini ve Marshall Planı'nın Türk Askerî Havacılığı Boyutuyla Değerlendirilmesi 1-34

The Evaluation Of The Truman Doctrine And The Marshall Plan With The Dimension Of Turkish Military Aviation

Lütfi ARSLAN

Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Mudanya Mütarekesi'ne Türk Siyasal Egemenlik Mücadelesi 35-60

The Turkish Struggle For Political Strength From The Mondros Treaty Agreement To The Mudanya Agreement

Özlem ÜNALAN

Türk Kültüründe On Beş Sayısı ve On Beşi Geleneği 61-81

Number Fifteen And Tradition Of Fifteen In The Turk Culture

Sevda TAGİYEVA

Kapsayıcı Eğitimde Toplum, Okul ve Aile İşbirliği Fırsatları 82-92

Community, School and Family Cooperation Opportunities in Inclusive Education

Elçin YILMAZ

Osmanlıdan Cumhuriyete Kadın Hakları ve İngiliz Basınının Çağdaş Türk Kadını Algısı 93-116

Women's Rights from the Ottoman Empire to the Republic and the British Press's Perception of Contemporary Turkish Women

Murat ÇOBAN - Buket GENCO - Cemil TEMEL - İbrahim Hakkı DEMİRLİ

Pandemi Döneminde Öğretmenlerin Spor Yapma Alışkanlıklarını Değerlendirilmesi 117-135

Evaluation Of Teacher's Sports Habits During the Pandemic Period

Mehmet YAYLACI

Ermeni Tarihçi Mesrob K. Krokian'a Göre Erzurum'da Ermeniler ve Türklerle İlgili İleri Sürdüğü Nüfus Verilerinin Değerlendirilmesi 136-150

The Evaluation of Population Data He Put forward about Armenians and Turks in Erzurum According to Armenian Historian Mesrob K. Krokian

Muhammet Mustafa ÇÖRTÜK - Gökhan ÇÖRTÜK

Türk Eğitim Politikaları Sorunları 151-172

Issues Of Turkish Educational Policies

Narmin MİRZAZADE

Tarım Ürünlerine yönelik Tüketici Talebi ve onu Etkileyen Faktörler 173-185

Consumer Demand for Agricultural Products and Factors Influencing it

Kitap Değerlendirme – Book Review

Sayfa

Pasha GULUZADE

Война без порохового дыма: валютные битвы в Китае в годы Войны сопротивления японским захватчикам (1937-1945) 186-200

Barut Dumanı Olmayan Savaş: Japon İstilacılara Karşı Direnme Savaşı Yıllarında (1937-1945) Çin'de Para Savaşları

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi

BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

ISSN: 2717-6584

Truman Doktrini ve Marshall Planı'nın Türk Askerî Havacılığı Boyutuyla Değerlendirilmesi

The Evaluation Of The Truman Doctrine And The Marshall Plan With The Dimension Of Turkish Military Aviation

DOI: 10.58646/bengi.1201955

Erdal Korkmaz*

Özet

Türkiye, İkinci Dünya Harbi'ne girmemiş, ancak savaşın getirdiği olumsuz etkilerle karşı karşıya kalmıştır. Özellikle ülkenin her an harbe girme ihtimali Mihver ve Müttefik Devletlere karşı dengeli bir politika yürütmesine etki etmiştir. Türkiye'nin savaş sırasında izlediği aktif tarafsızlık politikası, savaştan sonra uluslararası alanda yalnız kalmasına yol açmıştır. Türkiye bu yalnızlık döneminde SSCB'nin Boğazlarda üs ve Doğu Anadolu'da toprak talepleri ile karşı karşıya kalmıştır. Bu ortamda Türkiye, SSCB'nin istekleri karşısında İngiltere ve ABD'nin desteğini sağlamaya çalışmıştır. Ancak Türkiye, savaş sırasında askeri ve ekonomik olarak çok yıpranan İngiltere'den aradığı desteği görememiştir. Bunun üzerine Türkiye, ABD'den yardım sağlamak için girişimlerde bulunmuştur.

Türkiye'nin siyasal yalnızlık içerisinde bulunduğu bir dönemde ABD, komünizmin yayılmasının önüne geçmek ve SSCB'yi çevrelemek maksadı ile önce Truman Doktrini, ardından da Marshall Planı'nı devreye sokarak Türkiye'nin de içerisinde yer aldığı bazı ülkelere askeri ve ekonomik yardım yapmayı öngörmüştür. Türkiye ile ABD'nin siyasi, askeri ve ekonomik çıkarları dâhilinde yapılan yardımlar, Türk Kara, Hava ve Deniz Kuvvetlerinin

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Dr., Hava Kuvvetleri Komutanlığı, erdalkorkmazz.01@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3260-9403.

Atf/Citation: Korkmaz, E. (2023). Truman Doktrini ve Marshall Planı'nın Türk Askerî Havacılığı Boyutuyla Değerlendirilmesi. *BENĞİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*. 2023 (1), 1-34.

modernize edilmesi için kullanılmıştır. Özellikle havacılık ekseninde değerlendirildiğinde yardım programı; Türk Hava Kuvvetlerinin yeni uçak, silah ve sistemler ile donatılmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca ABD tarafından Türkiye'ye uçaklar yanında radar sistemleri, ikmal ve lojistik entegrasyon sistemleri gibi farklı ve nitelikli araç-gereç hibe edilmiştir. İlave etmek gerekirken yardım programı ekseninde Türk personelin eğitimi, uçak ve sistemlerin kullanımı, yabancı dil eğitimi ve hava meydanlarının yenilenmesi gibi birçok alanda kurs ve seminerler verilmiştir. Amerikan Yardım Programı çerçevesinde yapılan yardımlar önce İkinci Dünya Harbi'nin son yıllarında kullanılan uçak ve sistemlerden oluşmuştur. Zaman içerisinde bu yardımlara son sistem jet savaş uçakları da dâhil edilmiştir.

Bu çalışmada Amerikan Askeri Yardım Programı kapsamında Türk Hava Kuvvetlerine verilen pervaneli uçaklar ile silah ve sistemlerin nicel ve nitel durumuna arşiv belgeleri ve tetkik eserler çerçevesinde yer verilecektir. Ayrıca, Amerikan Yardım Programı çerçevesinde verilen uçak, silah ve sistemlerin Türkiye'nin savunma sanayii ile dış politika histerlerine etkisi değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Truman Doktrini, Marshall Planı, Havacılık, Uçak, Yardım.

Abstract

Turkey did not enter the Second World War but faced the negative effects of the war. In particular, the possibility of the country going to war at any moment has had an impact on its carrying out a balanced policy against the Axis and Allied Powers. The active neutrality policy that Turkey followed during the war caused him to be alone in the international arena after the war. In this period of loneliness, Turkey was faced with the demands of the USSR for a base in the Straits and land in Eastern Anatolia. In this environment, Turkey tried to provide the support of England and the USA against the demands of the USSR. However, Turkey could not receive the support it sought from England, which was heavily and economically worn out during the war. Thereupon, Turkey made attempts to provide assistance from the United States.

At a time when Turkey was in political isolation, the USA envisaged to provide military and economic aid to some countries, including Turkey, by putting into effect the Truman Doctrine and then the Marshall Plan in order to prevent the spread of communism and to surround the USSR. Aids made within the political, military and economic interests of Turkey and the USA were used to modernize the Turkish Land, Air, and Naval Forces. The assistance program, especially when evaluated on the axis of aviation; It paved the way for the Turkish Air Force to be equipped with new aircraft, weapons, and systems. In addition, different and qualified equipment such as radar systems, supply and logistics integration systems were provided to Turkey by the USA. It should be added that on the axis of the aid program, courses and seminars were given in many fields such as the training of Turkish personnel, the use of aircraft and systems, foreign language training, and the renewal of airports. The aid provided within the framework of the American Aid Program consisted of aircraft and systems used in the last years of the Second World War. In time, the latest system of jet warplanes were included in these aids.

In this study, the quantitative and qualitative status of the propeller planes and weapons and systems given to the Turkish Air Force within the scope of the American Military Assistance Program will be included within the framework of archival documents and research works. In addition, the effects of the aircraft, weapons, and systems provided within the framework of the American Aid Program on Turkey's defense industry and foreign policy hysteria will be evaluated.

Keywords: Truman Doctrine, Marshall Plan, Aviation, Aircraft, Aid.

Giriş

Dünya tarihinde ülkeler arasındaki siyasi, ekonomik ve askeri ittifaklar, taraf ülkelerin menfaatleri çerçevesinde gelişmiş ve şekil almıştır. Bu kapsamda bakıldığında, Türk-Amerikan ittifakı da İkinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki koşul ve şartlar içerisinde, dönemin çok boyutlu ilişkiler ağı içerisinde kendisine yer bulmuştur.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşının başında Alman ve İtalyan tazyikini önlemek için İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmıştır. İngiltere, Türkiye'nin jeo-stratejik konumundan faydalanmak ve onu kendi yanında tutabilmek için bu süreci desteklemiştir. Neticede bu yakınlaşma 12 Mayıs 1939'da "*Karşılıklı Yardım Antlaşması*"nın imzalanmasına yol açmıştır. Bu antlaşma 19 Ekim 1939'da imzalanan üçlü bir antlaşma ile daha da genişlemiş ve İngiltere ile Fransa'nın dahil olduğu bir boyuta taşınmıştır. Yapılan bu antlaşma ile İngiltere ve Fransa, herhangi bir saldırıda Türkiye'yi korumayı ve Türkiye'ye askeri yardım yapmayı taahhüt etmiştir. Ayrıca antlaşma ile yapılan askeri yardım sonucunda Türkiye'nin müttefikler yanında savaşa katılım sağlayacağı ve antlaşmanın 15 yıl geçerli olacağı karara bağlanmıştır (Ataöv, 1983: 105).

İngiltere, savaşın seyri içerisinde Karşılıklı Yardım Antlaşması çerçevesinde Türkiye'ye taahhüt ettiği askeri yardımları gönderememiştir. Bu durum İngiltere'nin arabuluculuğu ile ABD'nin Türkiye'ye askeri yardım yapmasına etki etmiştir. ABD'nin Türkiye'ye askeri yardımları 11 Mart 1941 tarihinde çıkardığı "*Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu (Lend-Lease Bill)*" çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. ABD, bu yasa kapsamında İngiltere'nin isteği üzerine 7 Kasım 1941 tarihinde Türkiye'ye yardım yapmayı kabul etmiştir. Bu karar kapsamında, 30 Kasım 1941'den itibaren Amerikan Hükümeti tarafından iki ülke arasında herhangi bir anlaşma olmamasına karşın, Türkiye'ye yardıma başlanmıştır. Amerikan yardımı kapsamında 1941-1944 yılları arasında ABD tarafından Türkiye'ye 95.000.000 dolarlık savaş malzemesi verilmiştir (Kaynar, Kaynar, 2018: 109-119).

4 Şubat 1944 tarihinde Türkiye ile İngiltere arasında, Türkiye'nin savaşa katılması yönündeki görüşmeler sonuçsuz kalmıştır (Yılmaz, 1999: 23). Bunun üzerine 2 Mart 1944'te İngiltere, 1 Nisan 1944'te de ABD, Türkiye'ye yaptığı askeri yardımları sona erdirmiştir (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (CDAB), BCA, Fon Kodu: 0.30.1, Yer No: 11.65.5). Türkiye, 23 Şubat 1945'te Mihver Devletlere harp ilan etmiştir. Bu durum Türkiye ile ABD arasında aynı gün "*Askeri Yardım Anlaşması*" imza edilmesine zemin hazırlamıştır (Düstur Dergisi: 1285). Bu anlaşma çerçevesinde askeri yardımlar yeniden başlamıştır. Yapılan anlaşma kapsamında ABD, harp müddetince Türkiye'ye askeri yardım yapmaya devam etmiştir (Tunçkanat, 1970: 23-24).

ABD'nin öncülüğündeki Müttefik ordularının harekâtı sonucunda, Alman kuvvetleri yenilgiye uğratılmıştır. Bu durum, 30 Nisan 1945'te Hitler'in intihar etmesi ve Almanya'nın 7 Mayıs 1945 tarihinde Batılı Müttefiklere teslim olmasına yol açmıştır (Savran, 2015: 126-127). Uzakdoğuda ise, Japonya'nın savaştan çekilmemesi üzerine, Hiroşima ve Nagazaki kentlerine iki atom bombası atılmıştır. Bu süreç sonunda Japonya, 2 Eylül 1945'te yenilgiyi kabul etmiştir. Böylece, İkinci Dünya Savaşı resmen sona ermiştir (Öza, 2019: 570-571). ABD'nin Türkiye'ye yaptığı askeri yardımlar, savaş süresince geçerli olduğu için, harbin sona ermesi ile birlikte yardımlar durdurulmuştur. Harp bitince ABD'nin Türkiye'ye verdiği askeri malzeme, Amerikan Hükümetinin talebi üzerine geri iade edilmiştir (Soysal, 2000: 648).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD ve SSCB, iki yeni süper güç olarak ortaya çıkmıştır. Sovyetler Birliği savaş sonrasında etki ve nüfuz alanını genişletmek amacıyla bazı adımlar atmaya başlamıştır (Armaoğlu, 2001: 441). Bu kapsamda savaş devam ederken, 4-11 Şubat 1945 tarihinde İngiltere, ABD ve SSCB'nin katılımı ile düzenlenen Yalta Konferansı sırasında Ruslar, Türk Boğazlarına yönelik ilk taleplerini gündeme getirmiştir. Bu konferans sırasında SSCB Devlet Başkanı Stalin; *“Boğazlardaki rejim sayesinde Türklerin eli Sovyetlerin boğazındadır ve nasıl olacağını henüz bilmiyorum, fakat Boğazlarda Sovyet çıkarlarını koruyan bir rejim kurulması gerekmektedir.”* diyerek Türk Boğazlarında ilk kez üs ve egemenlik paylaşımında bulunulmasını istemiştir. Stalin'in Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile ilgili talebi, İngiltere ve ABD tarafından kabul edilmiş ve sorunun Yalta Konferansı sonrasında ele alınmasına karar verilmiştir (Köse, 2015: 249-250).

Aynı kapsamda, SSCB 7 Haziran 1945'te Türkiye'den bazı taleplerde bulunmuştur. Bu talepler arasında;

- a. 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşmasının çizdiği Türk-Sovyet sınırının, Sovyetler Birliği lehine değiştirilmesi, Kars ve Ardahan'ın SSCB'ye verilmesi,
- b. Boğazların savunmasında SSCB'nin de ortak olması, bunun için Boğazlarda Sovyetlere deniz ve kara üslerinin verilmesi,
- c. Montreux Sözleşmesinin belirlemiş olduğu Boğazlar rejiminin değiştirilmesi, Bunun yerine Türkiye ve SSCB arasında yeni bir ikili anlaşma imzalanması” yer almıştır (Erkin, 1968: 257-265).

Türkiye, SSCB'nin bu taleplerini reddetmiş ve konu hakkında ABD ile İngiltere'yi bilgilendirmiştir (Gürün, 1983: 140-143). Ancak ilgili devletler, savaştan yorgun çıktıklarını beyan ederek, SSCB ile anlaşılmasını tavsiye etmiştir (Erim, 1979: 1598).

Savaş sürerken İngiltere, ABD ve SSCB tarafından bu sefer 17 Temmuz 1945 ile 2 Ağustos 1945 tarihleri arasında Postdam Konferansı düzenlenmiştir. Konferans sırasında SSCB, Montreux Boğazlar Sözleşmesinin iptal edilmesini, Boğazlar sorununun sadece Türkiye

ile Sovyetler arasında yapılacak görüşmelerle çözümlenmesini ve Boğazlarda Sovyet askeri üslerinin kurulmasını önermiştir. Sovyetlerin talepleri üzerine Churchill, İngiltere'nin Türkiye'yi bu tür istekleri kabul etmesi için zorlamayacağını ifade ederek, konuyu kapatmıştır. Konferans sonunda ABD, İngiltere ve SSCB'nin, boğazlar konusundaki görüşlerini ayrı ayrı Türkiye'ye bildirmeleri kararlaştırılmıştır (Ataöv, 1969: 51).

Postdam Konferansı'ndan sonra SSCB, 8 Ağustos 1946 tarihinde Türkiye, ABD ve İngiltere'ye Türk Boğazlarındaki hükümlerle ilgili bir nota göndermiştir. Bu notada SSCB;

- a. İkinci Dünya Savaşı sırasında bazı Alman Savaş gemilerinin Boğazlardan geçtiğini ve buna dayanarak Türkiye'nin Boğazların güvenliğini sağlayamadığını,
- b. Boğazların Türkiye ve SSCB tarafından ortaklaşa savunulmasını,
- c. Boğazlardan geçiş rejimini düzenleme yetkisinin Türkiye ile Karadeniz devletlerine ait olmasını,
- ç. Boğazların, Karadeniz devletlerinin savaş gemilerine sürekli açık olmasını,
- d. Boğazların özel olarak tespit edilecek haller dışında Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulması gerektiğini” bildirmiştir (Aydın Tarihi, 1946: 7274).

Türkiye, 14 Ağustos 1946 tarihinde TBMM'deki oturumda Sovyet notasını görüşmüş, taleplerin ülkenin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne aykırı olduğu gerekçesiyle reddetmiştir. Ayrıca, aynı günkü oturumda ABD ile ilişkilerin geliştirilmesine karar verilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 8, 29-30).

Postdam Konferansı'nda alınan karar sonrasında İngiltere, boğazlar konusu ile ilgili notasını 1 Kasım 1945 tarihinde, Türkiye'ye iletmiştir. Bu notada İngiltere, boğazların durumunun düzenlenecek uluslararası bir konferansta görüşülmesini istemiştir (Ekinci, 1997: 283). ABD ise 2 Kasım 1945'te gönderdiği notada, boğazların serbest sular olması gerektiğini ve oluşturulacak statünün uluslararası güvenliği sağlayacak mahiyette olması gerektiğini bildirmiştir. Böylece ABD, boğazlar üzerinde ciddi değişiklikler yapılmasına karşı olduğunu ortaya koymuştur (Sözüöz, 1992: 43).

SSCB taleplerinin gündeme geldiği bir dönemde Türkiye, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra satışa çıkardığı harp artığı teçhizatın alımı için 10 yıl vadeli 10 milyon dolarlık kredi alım anlaşması imzalamıştır (CDAB, BCA, Dosya: 46223, Fon Kodu: 30.10.00, (27.04.1946). Böylece Türkiye, olası SSCB tehdidine karşı ordusunu güçlendirmek yönünde adımlar atmıştır.

Aynı dönemde Türkiye ile ABD arasında, 7 Mayıs 1946 tarihinde Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu kapsamında aldığı borçlar konusunda bir anlaşma imzalanmıştır (CDAB, BCA, Dosya: 400-235, Fon Kodu: 30.10.0.0, (22.06.1946). Bu anlaşma ile

Türkiye, borçlarının 4,5 milyon dolarını nakit olarak iade etmiştir. Borçların kalan kısmı, ABD Hükümeti tarafından silinmiştir (Cengiz, 2009: 71).

Sovyetlerin, Boğazlar ve Doğu Anadolu ile ilgili talepleri, Türkiye'nin ABD eksenli politikalar izlemesine ve bu ülke ile yakınlaşmasına neden olmuştur. Diğer taraftan SSCB'nin yayılmacı siyaseti ve komünist idarelerin yaygınlaşması düşüncesi, ABD'nin Türkiye'nin politikalarına destek vermesine yol açmıştır. Aynı dönemde 21 Şubat 1947 tarihinde İngiltere, içinde bulunduğu güçlükler nedeniyle bir süredir Türkiye ve Yunanistan'a yaptığı yardımları sürdüremeyeceğini ve 1 Nisan 1947 tarihi itibarıyla yardımları keseceğini ABD'ye iletmiştir (Kalyon, 2010: 10). İşte bu siyasi çerçeve içerisinde yaşanan gelişmeler, ABD'nin Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'ye askeri ve ekonomik destek vermesine yol açmıştır. Bu kapsamda ABD Türkiye'ye; savaş ve eğitim uçakları tesis edilmesi, hava meydanları yapılması, personele pilotaj ve uçak-bakım eğitimi verilmesi, yabancı dil eğitimleri düzenlenmesi gibi birçok alan ve sahada destek olmuştur.

Askerî havacılık konusundaki yardımların nitelik ve nicelik durumuna değinmeden önce, Truman Doktrini ve Marshall Planı'nın ortaya çıkışı ve bu sürecin etkilerinin analiz edilmesinin doğru olacağı değerlendirilmektedir.

1. Truman Doktrini'nin İlanı ve Türkiye Tarafından Kabulü

İkinci Dünya Savaşı sonrasında SSCB, komünizmi yayma ve nüfuz alanını genişletmeye yönelik bir siyaset izlemeye başlamıştır (Çetinkaya, 2019: 2-3). Bunun üzerine ABD, komünizm tehdidi altında bulunan Türkiye ve Yunanistan'a askeri ve ekonomik yardım yapmayı öngören bir bildiri açıklamıştır. (Kapucu, 2021: 222-223). İlgili plan, ABD Başkanı Truman'ın 12 Mart 1947'de Senato ve Temsilciler Meclisi'nde yaptığı konuşma ile gündeme gelmiştir (Truman, 1956: 105-106; Ertem, 2009: 386-388).

Başkan Truman bildirisinde; dünyanın içerisinde bulunduğu siyasi, askeri ve ekonomik koşullar sebebi ile Kongre'de konuşma yapmak zorunda olduğunu ifade ederek, açıklayacaklarının Amerikan dış politikasını ve millî güvenliğini ilgilendirdiğini vurgulamıştır. Başkan Truman bildisinin başında Yunanistan'ın durumuna değinmiştir. Beyanında; Yunanistan'ın İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman işgaline uğradığını, bu yüzden altyapı ve ekonomik açıdan büyük bir çöküntü içerisinde bulunduğunu, Amerikan Hükümeti'nin Yunanistan'dan ivedi bir ekonomik yardım talebi aldığını ifade etmiştir. Ayrıca, Yunanistan'daki militan bir grubun (komünistler), toplumun içinde olduğu olumsuz vaziyeti kullanarak ülkede bir karmaşa oluşturmaya çalıştığını, bunun da ülkenin varlığını tehdit altına

aldığını belirtmiştir. İlave olarak, Yunan ordusunun küçük ve zayıf olduğunu, ülkede ekonomik istikrar ve işleyen bir demokrasi için Yunanistan'a yardım yapılması gerektiğini, bu yardımın da ancak ABD tarafından yapılabileceğini ifade etmiştir (Esenbel, 2000: 53-54).

Truman bildirisinin devamında, Türkiye'nin ABD ve Batı dünyası için taşıdığı önemin altını çizmiş, bağımsız ve istikrarlı bir devlet olarak Türkiye'nin geleceğinin dünyanın özgürlük sever halkları için önemli olduğunu vurgulamıştır. Beyanatının devamında Truman, Türkiye'nin vaziyeti ile Yunanistan'ın durumunun farklı olduğunu, ancak Türkiye'nin de yardıma ihtiyacı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Truman, Türkiye'nin millî bütünlüğünün Orta Doğu'daki konjoktürün korunması amacı ile gerekli olduğunu ortaya koymuştur. İlave olarak Truman, İngiltere'nin Türkiye'ye daha fazla ekonomik yardımda bulunamayacağını ABD'ye bildirdiğini, bu yüzden ABD tarafından iki ülkeye de ihtiyaç duyduğu yardımın yapılması gerektiğini belirtmiştir (Armaoğlu, 1991: 152-157; Baharççek, 2004: 68-69).

Bu açıklamalarını Yunanistan ve Türkiye'nin önemine bağlayan Truman, ABD'nin ulusal güvenliğinin uluslararası barışla ilişkili olduğunu, bu nedenle bu ülkelerde yaşayan insanların hür yaşamaları, bağımsızlık ve ulusal bütünlüklerini korumaları için ekonomik yardım yapılmasının kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, Yunanistan ve Türkiye'de çıkacak kaos ve düzensizliğin hem Ortadoğuda hem de Avrupa'da olumsuz yansımaları olacağını belirtmiştir (Cengiz, 2009: 78). Truman ortaya koyduğu bu hususlar çerçevesinde, Amerikan Kongresi'nden 30 Haziran 1948'de sona erecek şekilde Yunanistan ve Türkiye'ye 400 milyon dolarlık yardımda bulunmak için yetki istemiştir. Bunun yanında Truman, Yunanistan ve Türkiye'nin kalkınmasına yardım etmek ve bu ülkelere gönderilecek ekonomik yardımların kullanılmasını denetlemek üzere ilgili ülkelere sivil ve askeri personelin gönderilmesi ve Türkiye ile Yunanistan'dan seçilecek personelin ABD'de eğitilmesi için Kongre'den izin istemiştir (Sander, 1979: 21; Akkor, 2017: 9-10).

Truman ortaya koyduğu doktrinini ile özelde Türkiye ve Yunanistan'a yardım ederek, SSCB'yi çevrelemeyi amaçlamıştır. Bildiri, ABD ve SSCB arasında soğuk savaşın tam anlamıyla başlamasına yol açmıştır (Bostanoğlu, 2008: 266). ABD, Türkiye'nin stratejik ve jeopolitik konumu, petrol bölgelerine yakınlığı gibi birçok sebebin etkisi ile bu ülkeyi kendi yanında tutmayı planlamıştır (Sander, 1975: 12).

ABD Kongre üyeleri arasında, yardımın mahiyetine yönelik çeşitli eleştiri ve tartışmalar gündeme gelmiştir. Bu kapsamda Kongre üyeleri, ABD'nin "*elle tutulur hiçbir çıkarı yokken*" Türkiye ve Yunanistan'ın savunmasını üstlendiğini; Yunanistan ve

Türkiye'nin otokratik rejimlerle yönetildiğini ve yardımın bu ülkelerdeki rejimleri güçlendireceğini dile getirmiştir. Bazı Kongre üyeleri de, savaşın hemen ardından gereksiz yere dışarıya para aktarıldığını belirtmiştir. Bunun yanında bazı üyeler, Yunanistan'a yapılacak yardımı haklı bulup, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşına girmediğini, savaşın getirdiği büyük yıkıma uğramadığını belirtmiştir. Bazı üyeler ise, Ermeni olaylarının acı hatırasının taze olduğunu ifade ederek, Türkiye'nin 245 milyon dolarlık altın ve döviz rezervi olduğunu belirtip, yardım yapılmamasını istemiştir (Oran, 2002: 530).

Amerikan Kongresi uzun tartışmalardan sonra 22 Mayıs 1947 tarihinde, Başkan Truman tarafından ortaya konulan bildiriye 75 numaralı genel yasa olarak kabul ederek onaylamıştır. Yasa kapsamında, Yunanistan ve Türkiye'ye 400 milyon dolarlık bir yardım ayrılmıştır. Böylece ABD, ilk kez barış zamanında diğer ülkelerin sorunlarına müdahale etmiştir (Sönmezoğlu, 2006: 38; Özışıklı, 2019: 99-100).

Amerikan yönetimi, Truman Doktrini kapsamında verilmesi gereken 400 milyon dolarlık ödenekten Türkiye'ye 100 milyon dolar ayırmıştır. Bu durum, Türkiye'ye ikinci derecede önem verildiğini ortaya koymuştur. Türkiye'nin savaşın getirdiği fiziki yıkımla karşı karşıya kalmadığı düşüncesi, yardım miktarının az tutulmasının en önemli nedenlerinden biri olarak ön plana çıkmıştır. Bu nedenle Türkiye'ye, ekonomik yardımdan ziyade askeri yardımda bulunulmasına karar verilmiştir (Avcı (Kanat), 2006: 107).

Amerikan Genelkurmay Başkanı Dwight D. Eisenhower tarafından Truman Doktrini'nin ilan edilmesinden bir gün sonra, 13 Mart 1947 tarihinde Savaş Bakanı Patterson ve Donanma Bakanı Forrestal'a Türkiye'ye yapılacak askeri yardım sırasında göz önüne alınması gerekenleri ortaya koyan bir memorandum sunulmuştur. Bu memorandumda;

1. Türkiye'ye yapılacak yardımın öncelikle kara kuvvetlerine gerçekleştirilmesi,
2. Hava saldırılarına karşı Türkiye'nin savunmasına destek verilmesi,
3. Askerî örgütlenme ve donanım faaliyetlerinin Türk topraklarında etkili savunma yapılabilecek şekilde planlanması,
4. Askerî donanımın Türkler tarafından kolaylıkla kullanılacak ve üretilebilecek tipte olması,
5. Türkiye'nin operasyonlar düzenleyerek ve kendi cephanesini geliştirerek silah ve donanım oluşturabilmesi için desteklenmesini öngören bir programın yapılması, bu bağlamda Türk ordusunun kullandığı mevcut donanımın %80'inin Alman yapımı olduğunun göz önünde tutulması,
6. Türkiye'ye yapılacak ekonomik yardımın bir askeri yardım programı ile bütünleştirilmesi,
7. Türklerin kendi askeri donanımlarını temin edebilmelerini sağlayarak, ulaşım yollarının ve haberleşme olanaklarının iyileştirilmesi,
8. Türklerin bazı önemli donanım parçalarında ve özellikle savaş uçakları ile

ilgili bakım-onarım işlerinde kendi başlarına yeterli olmasının zaman alacağı, bu yüzden bu eksiklikleri giderebilecek tek elverişli tedarik kaynağının Birleşik Devletler ve Britanya İmparatorluğu” (Karakas, 2008: 262-263). olduğu vurgulanmıştır.

Truman Doktrini çerçevesinde ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından 7 Nisan 1947 tarihinde bir Geçici Yunan-Türk Yardım Komitesi kurulmuştur. Bu komiteye Hazine, Savaş, Donanma, Ticaret, Tarım ve Çalışma Bakanlıkları ile Bütçe Ofisi’nden katılım sağlanmıştır. Oluşturulan komitenin ilgili ülkelere yapılacak yardımları, her iki ülkede kurulacak misyonlar aracılığı ile yürütmesi öngörülmüştür (Mcghee, 1992: 77-78).

Truman Doktrini’nin ABD Kongresi tarafından kabulünden sonra, 22 Mayıs 1947 tarihinde Amerikalı bir uzmanlar heyeti Ankara’ya gelmiştir. Bu heyetin kara grubuna General Lunsford Oliver, hava grubuna Tümgeneral William E. Hall ve deniz grubuna Tuğamiral Ernest E. Herkman başkanlık etmiştir (National Archives, 1947-53, Box: 150). ABD’li heyetin Türk yetkililerle yaptıkları görüşmelerde, silah altında tutulan 600 bin askerden bir kısmının terhis edilmesi ve ordunun silahlarının modernleştirilmesi istenmiştir. Bu kapsamda verilecek 100 milyon doların, ordunun modernleştirilmesi için kullanılması tavsiye edilmiştir. ABD heyeti, önerilerinin dikkate alınması halinde Türkiye’nin ilerleyen yıllarda kendisini savunabilecek duruma gelebileceğini telkin etmiştir (Oran, 2002: 532).

Amerikalı askeri heyetin incelemeleri sonrasında, Türkiye ile ABD arasında 12 Temmuz 1947 tarihinde bir yardım anlaşması imzalanmıştır (T.B.M.M. Kanunlar Dergisi, 1947: 803-805). Sekiz maddelik bu antlaşma ile ABD yardımının kayıt ve şartları belirlenmiştir. Anlaşma’ya göre;

“1. Türkiye’deki diplomatik misyon şefiyle Türk hükümet temsilcileri arasında yapılacak danışma toplantıları ile yardımın mahiyetinin tespit edileceği, yapılacak olan yardımın mali şartlarının, iki hükümetin mutabakatı ile evvelden belirleneceği,

2. Türkiye’nin kendisine verilen yardımı amaçları dışında kullanamayacağı ve yardımın kullanımının Amerikalı görevlilerin denetimine açık olduğu,

3. Türkiye’nin, yardım programının kullanımı ve ilerleyişi ile ilgili komple raporlar vermesi, enformasyon ve gözlemler iletmesi,

4. Türkiye’nin, bu yardımdan gelen kazançları, başka bir ülkeye kredi vermek için ya da başka bir ülkenin çıkarına kullanamayacağı,

5. Verilen yardımın, iki hükümetten birinden gelecek talep üzerine ya da Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi ile Genel Kurulu tarafından alınan karar üzerine durdurulacağı,

6. Türkiye’nin yardımın amacı, kaynağı, mahiyeti, genişliği, miktarı ve ilerleyişi hakkında tam ve eksiksiz olarak ABD basın ve radyo temsilcilerine bilgi vereceği,

7. Yardımın, Türkiye’nin hürriyetini ve bağımsızlığını korumak ve ekonomik istikrarını sağlamak amacıyla verildiği, bu nedenle ABD yardımının bu çerçevede kullanılabilceği,

8. Türkiye’nin ABD’den aldığı silahları, kendi topraklarına yönelik bir saldırı dışında kullanamayacağı, ABD’nin onayı olmadıkça verilen malzeme, hizmet ve

enformasyonu üçüncü taraflara devredemeyeceği” kararlaştırılmıştır (Resmî Gazete, 1947: 5123/6699; Oran, 2002: 534).

Amerikan askeri yardımının şartları belirlendikten sonra, Tümgeneral Lunsford E. Oliver tarafından Türkiye’de yaptıkları inceleme ve tetkik gezisine yönelik hazırlanan rapor, 15 Temmuz 1947’de ABD Büyükelçisi Wilson’a sunulmuştur (Akşam Gazetesi, 1947: 1). Büyükelçi bu raporu, ABD Dışişleri Bakanlığına göndermiştir. Bu raporda Truman Doktrini çerçevesinde verilecek olan 100 milyon doların nasıl ve ne şekilde kullanılacağı ortaya konmuştur (National Archives, 1948: Box: 30).

Türk-Amerikan ilişkilerinin ilerleyen yıllardaki seyrine etkide bulunan 12 Temmuz 1947 tarihli anlaşma, 1 Eylül 1947 tarihinde TBMM’de görüşülerek kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 553).

2. Truman Doktrini’nin Askerî Havacılık Boyutuyla Analizi

General Oliver Başkanlığı’ndaki heyetin ABD’ye dönüşünden sonra Türkiye’de faaliyet gösterecek olan askerî misyonun yapısı belirlenmiştir (National Archives, 1947-53: Box: 131). Buna göre, ABD’nin Türkiye’de bulundurduğu ve “*American Mission for Aid to Turkey (AMAD)*” olarak adlandırdığı yardım misyonu; 51’i sivil, 71’i Kara Kuvvetleri mensubu, 34’ü Hava Kuvvetleri personeli, 13’ü de Deniz Kuvvetleri mensuplarından meydana gelmiştir.¹ Daha sonra askerî misyonun ismi, “*Joint American Military Mission For Aid to Turkey (JAMMAT)*” adını almıştır. (National Archives, 1947-51: Box: 17). Askeri Yardım Kurulunun başkanlığını General Horald McBride yapmıştır.

ABD misyonunun “*Turkey United States Air Force Group-TUSAFG*” olarak adlandırdığı havacılık kısmının başkanlığını ise ABD’li Tümgeneral Early Hoag yapmıştır. Amerikan misyonuna bağlı hava grubu Ankara’ya gelerek, Türk Hava Kuvvetleri binasında gösterilen uygun bir büroya yerleşerek faaliyetlerine başlamıştır (National Archives, 1947-53, Box: 131). Amerikalı misyon üyelerinin Türkiye’ye intikali ile birlikte ABD yardımları başlamıştır (Celep, 2020: 43).

Truman Doktrini çerçevesinde Türkiye’ye verilmesi planlanan 100 milyon dolarlık yardımın tamamının yollanıp, yollanmadığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı

¹ 1951 yılında Türkiye’deki Amerikan Askeri Misyonu sayısı 1200’ün üzerine ulaşmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Hearings Before A Subcommittee of the Committee on Foreign Relations United States Senate, 82nd Congress, Ist Session on United Sates Economic and Military Assistance to Free Europe, 7-23 July 1951, *U.S. Foreign-Aid Programs in Europe*, U.S. Government Printing Office, Washington, 1951, s.160; 1957’de Amerikan Askeri Misyonu’nda görev yapan personel miktarı 5112 olacaktır. Bakınız: *National Archives*, Monthly JUSMMAT Personel Report, 06.12.1957, RG 334 JUSMMAT-Turkey Headquarters General Administrative Files, Container: 1.

kaynaklara göre ABD, Türkiye ve Yunanistan'a gönderilecek yardımın miktarında kısıntıya gitmiştir. Bu kapsamda Türkiye'ye 69 milyon dolarlık malzeme yardımı ulaştırılmıştır (Oran, 2002: 534). Dönemin ABD Büyükelçisi George Mcghee tarafından hazırlanan eserde, 100 milyon dolarlık yardımın; 48.500.000 milyon dolarının Türk Kara Kuvvetlerine, 26.750.000 dolarının Türk Hava Kuvvetlerine, 14.750.000 dolarının Türk Deniz Kuvvetlerine, 5.000.000 dolarının Türkiye'ye mühimmat takviyesine, 5.000.000 dolarının da Türkiye otoyollarının geliştirilmesi için verildiği ifade edilmiştir (Mcghee, 1992: 79).

Amerikan Askeri Yardım Programı çerçevesinde verilecek uçaklar gelmeden önce, çoğu İkinci Dünya Harbi esnasında İngilizler tarafından inşa edilmiş olan hava meydanlarının yenilenmesi öngörülmüştür. Bu kararın alınmasında mevcut hava meydanlarının yeni savaş uçaklarının iniş ve kalkışına uygun olmaması etkili olmuştur. Neticede Amerikalı uzmanların önerileri sonucunda mevcut 60 hava meydanından 15'inin yenilenmesi teklif edilmiştir (National Archives, 1947-51: Box: 14). Bu karar Türk Genelkurmay Başkanlığı tarafından uygun görülmüş ve bu kapsamda; Eskişehir, Balıkesir, Bandırma, Konya, Antalya, Cumaovası/İzmir, Adana, Esenboğa/Ankara, Erzincan, Kayseri, Diyarbakır, Merzifon ve Diyarbakır hava meydanlarının yenilenmesine başlanmıştır (Celep, 2020: 77).

Doktrin çerçevesinde yürütülen programlar ekseninde, Türk asker ve sivil personeline sağlık, iletişim, uçak bakım, uçuş, otoyol yapımı ve makine operasyonu ile bakımı gibi konularda eğitim verilmiştir. Haziran 1948 tarihli bir ABD raporu; Türkiye'ye o zamana kadar büyük miktarlarda hava sevkiyatı ile yardım yapıldığını ortaya koymuştur. Rapor, eğitim programlarının hızla ilerlediğini de göstermiştir. Bu kapsamda, Türk askerî okullarında tüm ağırlığın, her türlü yeni Amerikan yardım silahlarının kullanımına, bakımına ve taşınmasına verildiği ifade edilmiştir (Mcghee, 1992: 90-91).

Hava Kuvvetlerine yönelik donanımın yaklaşık %64'ü ve programlanan uçakların da %75'i Türkiye'ye gelmiştir. Plan çerçevesinde yardımlar gelirken, teçhizatın kullanımı konusunda ABD'li uzmanlar tarafından, Türk Hava Kuvvetleri personeline 50 ayrı kurs verilmiştir (Mcghee, 1992: 92).

ABD yardım programı çerçevesinde;

“1. B-26 Invader² ve P-47 Thunderbolt³ tayyareleri üzerinde pilotaj intibak bakım ve atış eğitim kursları, C- 47 Dakota⁴ tayyareleri için pilotaj intibak⁵ kursu ve hava nakliye birlikleri için yer personeli yetiştirmek üzere yıllık eğitim programlarına başlanması,

2. Amerikan muhabere malzemesini kullanmak üzere telsiz makinisti ve tamircisi yetiştirilmesi,

3. Motorlu yer nakil vasıtalarının bakım ve kullanılması, yangın söndürme, pist tamiri ve yük indirip bindirme işleri, meteoroloji pilotları için tahmini rasat raporlarının hazırlanması ve hava tahmin raporları ve haritalarının tanzimi,

4. Amerikan Hava Kuvvetlerinde tatbik edilen usullere göre malzemenin teslim, depo ve tevzi edilmesine yönelik kurslar açılması” kararlaştırılmıştır (Aydın Tarihi, No. 176, 11 Temmuz 1948).

Türkiye’de takip edilen eğitim programlarına ilaveten, teşkilat, eğitim, muhabere, radar ve ikmal işlerini yerinde tatbik etmek üzere 1947 yılında Amerika’ya beş kişi gönderilmiş ve bunlar hava doktorluğu, tayyare silahları ve borda aletleri üzerinde kurs gördükten sonra Türkiye’ye dönmüşlerdir. Yine aynı amaçla 1948 yılı Mart ayı içinde Amerika’ya 45 Türk hava subayı daha eğitim amacıyla gönderilmiştir (Aydın Tarihi, No. 176, 11 Temmuz 1948). İlerleyen yıllarda ABD ve ABD ile bağlantılı ülkelere Türk personel eğitim amacı ile görevlendirilmiştir. Türk kara, deniz ve hava kuvvetleri personelini kapsayan 1950 ile 1973 yılları arasında 18.507 personelin eğitim amacı ile yurt dışına gönderildiği görülmüştür (Celep, 2020: 199).

Truman Doktrini kapsamında; 1948 yılında ABD Dış İlişkiler Komisyonu’nun yaptığı toplantı sonucunda 30 Haziran 1949’a kadar Türkiye’ye, 275 milyon dolarlık bir yardım tahsis edilmiştir. Bu yardımın; 202.357.363 doları Kara Kuvvetlerine, 50.642.637 doları Hava Kuvvetlerine, 22.000.000 doları Deniz Kuvvetlerine ayrılmıştır (Mcghee, 1992: 99). Konu ile ilgili olarak Baskın Oran’ın editörlüğünü yaptığı “*Türk Dış Politikası*” adlı eserde ise; 1947-1949 yılları arasında, Truman Doktrini’nde yer alan askerî malzeme yardımı’da dâhil olmak üzere Türkiye’ye verilen ABD yardım tutarınının 152.500.000 dolar olduğu ifade edilmiştir. Aynı

² Douglas B-26 Invader, üç kişilik bombardıman uçağıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD yardımı olarak envantere girmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Hava Kuvvetleri Komutanlığı, *Uçak Albümü*, Hava Basımevi, Ankara, 2009, s.116.

³ P-47 Thunderbolt, tek kişilik av-bombardıman uçağıdır. Jet dönemine geçiş uçağı olarak nitelendirilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD yardımı olarak envantere girmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Hava Kuvvetleri Komutanlığı, *Uçak Albümü*, Hava Basımevi, Ankara, 2009, s.118.

⁴ C-47 Dakota, nakliye uçağıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında bir kısmı milli bütçe yoluyla alınırken, bir kısmı da ABD yardımı yoluyla envantere girmiştir. Türk Hava Kuvvetlerine 52 yıl hizmet veren C-47 uçakları, en uzun süre envanterde kalan uçak olma özelliğine sahiptir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Hava Kuvvetleri Komutanlığı, *Uçak Albümü*, Hava Basımevi, Ankara, 2009, s.111.

⁵ ABD yardımından gelen uçaklara alışmak için uygulanan eğitim.

eserde yardımın, 147.500.000 dolarlık bölümünün; kara, hava ve deniz kuvvetlerinin modernizasyonu için kullanıldığı belirtilmiştir. Yine aynı eserde, 1947-1951 yılları arasında Türkiye'ye yapılan Amerikan Askerî yardım miktarının 400.000.000 dolara ulaştığı vurgulanmıştır (Oran, 2002: 535).

Truman Doktrini çerçevesinde Türkiye'ye, İkinci Dünya Savaşı'ndan kalma harp artığı malzeme verilmiştir. Bu malzeme, Türk ordusunun elinde bulunan uçak ve malzemeden çok daha modern olma özelliği taşımıştır. Amerikan yardımının hava kuvvetlerine ait programı heyet başkanı Tümgeneral Hoag tarafından yürütülmüştür. Amerikan yardımı altında Türkiye'ye verilecek olan uçaklar, başlıca üç kategoriye ayrılmıştır. Bunlardan A ve B kategorileri hafif ve ağır bombardıman uçakları olarak planlanırken, P kategorisine giren uçaklar ise avcı uçakları olarak öngörülmüştür. İlk partide gelecek uçakların hafif avcı uçakları olması planlanmıştır. Bu uçaklar, İkinci Dünya Savaşı'nın son yıllarında envantere girmiş, etkin ve yeni model uçaklar olarak tanınmıştır. Uçakların ABD'den, Türkiye'deki meydanlara inebilmeleri için hazırlıklar yapılmış ve muhtelif telsiz istasyonlarının kurulumu tamamlanmıştır (Havacılık ve Spor Dergisi, 1948: 11).

ABD yardımı öncesinde Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı envanterinde 360 tane eğitim ve kargo uçağı ile 533 adet harp uçağı olduğu görülmüştür. Bu uçakların yirmi ayrı model ve tipten oluşması en önemli sorun sahalarından birini teşkil etmiştir. Bu sorunu gidermek maksadı ile Amerikan Askeri Misyonunun önerisi ile Türk Hava Kuvvetleri için B-26 hafif bombardıman, F-47 avcı uçağı, C-47 kargo uçağı ve T-6 ile T-11 eğitim uçaklarının Türkiye'ye verilmesi için harekete geçilmiştir (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, 1973: 103).

Amerikan askeri programı uygulamaya geçirilmeden önce, gelecek uçakların kullanımı amacıyla İkinci Dünya Harbi sırasında büyük çoğunluğu İngilizler tarafından inşa edilen 60 hava meydanının yenilenmesi kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda 17 Temmuz 1948'de Türk Genelkurmay Başkanlığının onayı alınarak; Balıkesir, İzmir Cumaovası, Antalya, Eskişehir, Bandırma, Konya, Merzifon, Diyarbakır, Kayseri, Erzincan, Adana ve Ankara Esenboğa hava meydanlarının öncelikli olarak modernize edilmesine başlanmıştır. Meydanların yenilenme işi Amerikan Yardım Kurulu içinde oluşturulan Mühendislik Grubu tarafından gerçekleştirilmiştir (National Archives, 1947-51, Box: 14). Böylece uçakların, daha uygun zemin ve şartlarda uçuşması amaçlanmıştır.

Tarih	Yardım Miktarı (Milyon Dolar)
1948	22.6
1949	21.6
1950	12.4
1951	37
1952	132
1953	116.7
1954	17.6
1955	22.6
Toplam	382.5

1948 İle 1955 Yılları Arasında Türk Hava Kuvvetlerine Yapılan Amerikan Askeri Yardımlarının Miktarı (National Archives, 1947-54: Box: 2).

Program çerçevesinde 1948 yılı içerisinde planlanan 593 uçaktan 577'si 1949 yılı Nisan ayına kadar Türkiye'ye gönderilmiştir. Bu kapsamda 1949 yılı içerisinde 100 adet T-6 eğitim uçağı, 30 adet B-26 bombardıman uçağı, 81 adet C-47 kargo uçağı, 127 adet T-11 eğitim uçağı ve 239 adet F-47 avcı uçağı Türk Hava Kuvvetlerine teslim edilmiştir. 16 uçağın ise teslim edilmeyi bekler vaziyette olduğu belirlenmiştir (National Archives, 1947-51, Box: 16).

7 Aralık 1948'de Amerikan Askeri Yardım Kurulu, Türkiye'deki bazı kurum ve kuruluşlar ile birlikte uçuş faaliyetlerinin güvenli hava şartları içerisinde icrası ve meteorolojik faaliyetlerin takibi için hava meydanlarında 18 adet hava takip istasyonu kurulmasını ve gerekli personelin eğitilmesini tavsiye eden bir rapor hazırlamıştır (National Archives, 1947-51, Box: 14). Millî Savunma Bakanlığı'nın onayı üzerine faaliyetlere başlanmış ve Amerika'dan temin edilen araç ve gereçlerle Ankara Etimesgut ve İstanbul Yeşilköy'de birer meteoroloji istasyonu kurulmuştur (Celep, 2020: 78). Meteoroloji istasyonu yanında bu merkezlerde görev alacak personelin eğitimi için adımlar atılmıştır. Bu kapsamda Ankara'da Amerikalı uzmanlar tarafından 13 haftalık meteoroloji gözlem kursu açılmıştır. Bu kursu tamamlayan 16 hava subayı, ABD'de yedi buçuk ay sürecek hava tahmin kursuna gönderilmiştir (National Archives, 1947-51, Box: 20).

Amerikan uçaklarının Türkiye'ye getirilmesinden sonra, 1949 yılının Ekim ayında alınan karar ile envanterdeki 231 uçak görevden alınmıştır. Böylece, envanterdeki yirmi iki ayrı model uçak yerine, onbir ayrı model uçak kullanılmaya başlanmıştır. Bu uçakların altısı

Amerikan, beşi ise İngiliz model uçaklardan meydana gelmiştir (National Archives, 1947-51, Box: 17).

Yardım programı kapsamında ABD'den verilen uçaklara, 1951 yılından itibaren T-33, F-84, F-86 ve F-100 gibi jet uçakları da dâhil edilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 1951: 1; Ulus Gazetesi, 1956: 1). Envantere jet uçaklarının girmesi üzerine Balıkesir, Bandırma, Eskişehir ve Diyarbakır gibi yerlerde jet üs komutanlıkları açılmıştır (Kurt, Pehlivan, Korkmaz, 2020: 12-14). Bu çalışmada, Amerikan askeri yardım programından alınan pervaneli uçaklara yer verildiğinden, jet uçakları ile ilgili ayrıntıya değinilmemiştir.

Truman Doktrini ile Türkiye'de görevlendirilen Amerikan Askeri Misyununun, askeri malzemelerin tespitinden, bütçenin belirlenmesine kadar geniş bir alanda karar alma sürecinde etkisi olmuştur. Örneğin 8 Ocak 1952'de Amerikan Askeri Yardım Kurulu Başkanı W.H. Arnold, Millî Savunma Bakanı Hulusi Köymen'e gönderdiği mektup ile 1952 yılı mali bütçesinde Hava Kuvvetleri için önem atfedilen Meteoroloji İşleri Umum Müdürlüğü için 2.240.000 Türk lirası yerine 3.050.000 Türk lirası bütçe ayrılmasını istemiştir (CDAB, BCA, 030.01./57.348.2). Bu durum, ABD Askeri Misyununun dönemin şartları içerisinde ne kadar etkili bir konuma geldiğini göstermesi açısından önemlidir.

1954 yılına kadar Türk Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na 224 adet irtibat uçağı verilmiştir. Böylece bu uçaklar ile Türkiye'de kara havacılığının temelleri atılmıştır (National Archives, 1947-54, Box: 1). Kara Havacılığını desteklemek amacı ile Hava Kuvvetleri Komutanlığı'ndan verilen öğretmenler ile Polatlı'da pilot ve makinist yetiştirilmek amacıyla harekete geçilmiştir. Bu sırada eğitime planlanan ilk gruptaki personel, ABD yardımından sağlanan L4J model uçaklar ile faaliyete başlamıştır (Celep, 2020: 69). Aynı yıl itibarı ile Türk Hava Kuvvetlerine mensup 10.442 personel, Amerikan Askerî Yardım Kurulu'nun düzenlediği teknik ve taktik kurslardan mezun olmuştur (National Archives, 1954, Box: 22).

1956 yılında Amerikan askeri yardım programı çerçevesinde Türkiye'ye, 15 radar ile 17 adet irtifa ölçme radarı verilmiştir. Bu radarlar; Şile, İzmit, Merzifon, Ahlatlıbel, Kütahya, İzmir, Diyarbakır, Hatay, Amasra, Çanakkale, Lüleburgaz, Ordu, Sinop, Pazar ve Şarkışla'ya kurulmuştur (National Archives, 1953-1957, Box: 17).

1957 yılında, Amerikan yardımından NIKE adı verilen füze sisteminin Türkiye'ye getirilmesi planlanmıştır. Bu füzelerin getirilmesinde Türkiye'nin hava savunmasını güçlendirmek amaçlanmıştır. Füzelerin kullanımı için seçilen personel, Teksas'ta bulunan ABD Hava Savunma Eğitim Merkezine gönderilmiştir. ABD yardımından gelen NIKE füzeleri,

İstanbul'un hava savunması amacı ile şehrin değişik noktalarına yerleştirilmiştir (Kurt, Pehlivan, Korkmaz, 2018, 118). Aynı dönemde NIKE füze sistemi yanında Türkiye'ye ABD tarafından, 40 kilometre uzaklıktaki hedefleri vurmakta kullanılan Honest John füzelerinin verilmesi kararlaştırılmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 1957: 1).

Amerikan Askeri Yardım Programı çerçevesinde Türkiye'ye av, bombardıman, eğitim vs. olmak üzere birçok farklı model ve tipte pervaneli uçak ile helikopterler verilmiştir. Bu uçak ve helikopterler arasında; A-26, B-26, P-47, C-47, T-6, AT-11, Beechcraft 18 S ve H-19 Helikopteri yer almıştır.

Sıra No	Uçak Tipi	Niteliği	Üretici Ülke	Miktarı
1.	A-26	Hafif Bombardıman	ABD	27
2.	Invader (B-26)	Bombardıman	ABD	45
3.	P-47 Thunderbolt	Av Bombardıman	ABD	180
4.	C-47 Dakota	Nakliye	ABD	86
5.	T-6	İki Kişilik Eğitim	ABD	196
6.	Beechcraft AT 11	Tek Kişilik Eğitim	ABD	127

Amerikan Yardım Programı Çerçevesinde Türkiye'ye Verilen Pervaneli Uçaklara Ait Bilgiler⁶

A-26 Uçakları:

Türkiye'ye yapılan yardımın havacılık kısmını teşkil eden uçakların ilk partisi 16 Mart 1948 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu ilk parti kapsamında 12 Amerikan A-26 hafif bombardıman uçağı, Atina'dan hareket ederek, İstanbul üzerinde uçuşlar yaptıktan sonra Ankara'ya ulaşmıştır. Uçaklar iki filo halinde Etimesgut Askerî Hava Alanı'na iniş yapmıştır. Bu sırada hava alanında Amerikan yardımı Havacılık Kısmı Başkanı General Earl S. Hoag, Hava Garnizonu Komutanı Albay Şevket Acar ile diğer Türk ve Amerikan subayları, yerli ve yabancı gazete ve ajans temsilcileri hazır bulunmuştur. Amerikan uçakları, başta filo komutanı Binbaşı Garnet B. Palmer'in uçağı olmak üzere Etimesgut Hava Alanında, hangarların önüne dizilmiştir. Uçakları getiren Amerikan pilotları, Ankara'da birkaç saat kaldıktan ve Türk pilotları ile yemek yedikten sonra bir askerî Dakota uçağı ile tekrar Atina'ya dönmüştür (Havacılık ve Spor Dergisi, 1948: 11).

A-26 uçaklarının Türkiye'ye iadesi münasebetiyle Amerikan Yardım Havacılık Kısmı Başkanı Tümgeneral Earl S. Hoag, beraberinde Türkiye'nin Washington Askeri Hava Ataşesi Albay Tekin Arıburun ve Amerikan Hava Albayı Marshall ile birlikte 22 Mart 1948 tarihinde

⁶ Tablodaki bilgiler Hava Kuvvetleri Komutanlığı Uçak Albümü adlı esere dayanılarak hazırlanmıştır.

Hava Kuvvetleri Komutanlığı'nda yerli ve yabancı gazete ve ajans temsilcilerine bir mülakat vermiştir. General Earl S. Hoag buradaki demecinde;

“Size evvela yardım programının havacılık sahasında neler yaptığımızı izah maksadıyla, bilgi vereceğim. Bu vazifeye ilk başladığım zaman temin edilecek malzemenin Türkiye'ye gelebilmesi için önceleri Amerika'da kalmayı uygun gördüm. Daha sonra, takriben iki hafta önce Amerika'dan ayrıldım. Bütün muameleler tamamlanmıştı ve Türkiye'ye gelme zamanıydı. Türkiye'ye hareket etmeden önce, memleketinize malzeme verecek olan müesseselerle, bu işle ilgili resmi makamları ziyaret ettim. Faydalı olacağını düşündüğümden, Türkiye'nin Washington Askeri Hava Ataşesi Tekin Arıburun'undan benimle seyahat etmesini istedim ve bunu temin ettim. Albay Arıburun ile Almanya'da ve Avrupa'nın diğer bazı ülkelerinde Türkiye'ye verilecek malzemeyi gördük ve tespit ettik. Hava alanında gördüğünüz gibi Amerikan bombardıman uçakları gelmeye başlamıştır. Diğer uçaklarda peyderpey ve süratle memleketinize gelmiş olacaktır. Ayrıca tonlarca malzeme deniz yolu ile Türkiye'ye sevk edilecek ve buna ara vermeden devam edilecektir.

Bombardıman uçaklarından başka diğer tip uçaklarda önümüzdeki birkaç ay içerisinde yurdunuza gelmiş olacaktır. Diğer taraftan Amerika'dan birçok uzman Türkiye'ye gelecektir. Bu mütehasıslar, Türk havacıları yetiştirecektir. Yetişen Türk havacıları da öğretmen olarak muhtelif birlik ve okullara dağıtacaklardır. Gelen uçaklar hakkında bir kurs açılmıştır ve dersler devam etmektedir. Eskişehir'de açılan diğer bir kursta da uçak kontrolü ile radar sistemi öğretilmektedir. Diğer taraftan uçaklarla beraber, bol miktarda film de getiriyoruz. Bu filmlerden, İngilizce bilmeyen Türk gençlerinin, görerek öğrenmelerini sağlamak için faydalanacağız. Ben Amerika'dan ayrılmadan birkaç hafta önce, 45 Türk hava subayı memleketimize gelmiştir. Türk subayları Amerika'da muhtelif sahalarda yetişeceklerdir.” demiştir (Havacılık ve Spor Dergisi, 1948: 12).

General Hoag ayrıca, Türkiye'ye her tipte uçak gönderileceğini bunlar arasında av, keşif, talim ve okul uçaklarının olacağını belirtmiştir. Bu kapsamda; C-47 Douglas nakliye uçakları, P-47 avcı uçakları, AT-6 tek motorlu talim uçakları ve AT-11 çift motorlu talim uçakları verileceğini ifade etmiştir. Bunun yanında teslimi yapılan A-26 uçaklarından her savaşta faydalanılabileceğini, çünkü bu uçakların menzil, irtifa ve sürat açısından nitelikli olduğunu vurgulamıştır. İlave olarak tepkili uçakların gelip gelmeyeceği konusunda henüz bir malumatı olmadığını belirtmiştir. Diğer taraftan ağır bombardıman uçaklarının gelmemesine sebep olarak Türk hava meydanlarının bu uçaklara uygun halde olmadığını ifade etmiştir. Ağır bombardıman uçaklarının getirilmesi içinde hazırlıkların yapıldığı beyan edilmiştir. Ek olarak General Hoag, verilen uçakların bakım sisteminin önemli olduğunu, eğitim programı çerçevesinde pilotların yetiştirileceğini belirtmiştir. Bir saatlik toplantı sonucunda General Hoag, Türkiye'ye verilecek uçakların tam sayısı hakkında herhangi bir miktar söylemekten kaçınmıştır (Havacılık ve Spor Dergisi, 1948: 14).

23 Mart 1948 tarihinde, Almanya'daki Amerikan Hava Kuvvetleri Komutanı General Hull ve Amerikan Askeri yardımının Türkiye'deki kara kuvvetleri kısmı başkanı General Mac Bride'de Türkiye'ye gelmiştir. General Hull yardım programı hakkında yaptığı konuşmada;

“Türkiye’ye Genelkurmay Başkanı Salih Omurtak’ın davetlisi olarak geldiğini, Amerika’nın havacılık sahasındaki yardımının müsbet ve fiili olarak yapılmasını görmekten çok memnun olduğunu” belirtmiştir. General Mac Bride’da; “Amerika’nın Türkiye’ye yardımından maksadı, Türkiye’yi askeri bakımdan kuvvetli kılmaktır. Askeri yardım malzemesi olarak silah, cephane ve uçak verilecektir... Burada asıl vazifemiz gönderilecek malzemenin kullanılmasını, bakım ve muhafazasını öğretmektir. Başka şekilde de yardımda bulunmamız Türk makamlarının bu husustaki taleplerine bağlıdır... Asıl sevkiyata 1 Şubat 1948’de New York’tan başlanacaktır.” demiştir (Ayın Tarihi 1948: 14).

İkinci parti A-26 tipindeki bombardıman uçak filosu 26 Mart 1948 tarihinde Ankara’ya gelmiştir. Filo beşer uçaktan mürekkep üç grup halinde Ankara üzerinde uçarak birkaç tur yapmış ve ardından Etimesgut Hava Alanı’na inmiştir. Amerikalı tayyareciler alanda karşılanmış ve şereflerine bir öğle yemeği verilmiştir. Filo mürettebatı, akşamüzeri bir Dakota nakliye uçağı ile Ankara’dan Atina’ya uçmuştur. Bu sırada 30 Mart 1948 tarihinde Amerikan yardımı havacılık kısmı başkanı General Hoag, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından makamında kabul edilmiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, General Hoag’la Türkiye’ye yapılacak uçak ve uçak malzemesi hakkında görüşmüş ve kendisinden geniş bir izahat almıştır (Havacılık ve Spor Dergisi, 1948: 14-15). A-26 uçaklarından Amerikan yardımı kapsamında toplam 27 uçak gelmiştir. Bu uçaklar, Amerikan hafif bombardıman uçaklarının en iyilerinden kabul edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı içinde inşa edilen uçaklar üzerinde yapılan denemeler sonucunda, bu uçaklar inşa edilmiştir. Bu uçaklar, 1000 librelik bomba atma özelliğine sahip olup, 50 librelik 18 tane makineli tüfek ile teçhiz edilmişlerdir (Havacılık ve Spor Dergisi, 1948: 15).

Invader Uçakları (B-26):

Amerikan yardımından verilen B-26 Invader uçakları, üç kişilik bombardıman uçağıdır. Bu uçakların ilk kafilesi, 16 Mart 1948 tarihinde Yunanistan üzerinden Ankara’ya getirilen 12 uçaktan oluşmuştur. Uçaklar, Amerikalı pilotlar tarafından Türkiye’ye uçarak getirilmiştir. İkinci parti olarak 26 Mart 1948’de 16 uçak daha Türkiye’ye getirilmiştir (Kaymaklı, 2005, 46-47).

Invader uçaklarının 1948 Mart ayı içerisinde intibak eğitimleri Etimesgut’ta yapılmış, ardından uçaklar Diyarbakır, Afyon, İzmir, Etimesgut, Adana ve İstanbul’daki hava birliklerinde görevlendirilmiştir. ABD yardımı kapsamında daha sonra Türk Hava Kuvvetleri envanterine girenler toplam 45 uçak Türkiye’ye gelmiştir. Bu uçaklar envanterden 1958’de çıkarılmıştır (Hava Kuvvetleri Komutanlığı Uçak Albümü, 2009: 116).

Thunderbolt Uçakları (P-47):

Amerikan yardımından gelen P-47 Thunderbolt uçakları av-bombardıman uçağıdır. Bu uçaklardan oluşan 24 uçaklık ilk katile, 1 Nisan 1948 tarihinde Atina üzerinden Bursa'ya getirilerek, buradaki hava birliğine tahsis edilmiştir. İkinci katileyi oluşturan 49 uçak ise 15 Nisan 1948 tarihinde Balıkesir'e getirilerek, Hava Kuvvetleri envanterine dâhil edilmiştir. Uçaklar, Atina'dan Amerikalı pilotlar tarafından getirilmiştir (Kaymaklı, 2005: 47).

22 Nisan 1948 ve 30 Nisan 1948 tarihlerinde gelen 41 uçaklık iki katile ve Mayıs ayında gelen 64 uçaklık diğer katile İzmir'e getirilmiştir. Uçaklar, İzmir üzerinden hava birliklerine dağıtılmıştır. Toplam 180 adet P-47 Thunderbolt uçağı Hava Kuvvetleri envanterine katılmıştır. P-47 uçağı tek kişilik av-bombardıman uçağı olarak tasarlanmıştır. Türk Hava Kuvvetleri'nin 5, 8 ve 9'uncu Hava Alaylarında görev yapan uçaklar, 1954'te envanterden çıkarılmıştır (Uçak Albümü, 2009: 118).

C-47 Dakota Uçakları:

Amerikan yardımından verilen ilk parti C-47 nakliye uçaklarının 16 tanesi, 1947 yılının Şubat ayının ilk haftasında Almanya'dan Ankara'ya getirilmiştir. Bu uçaklar, Hava Nakliye Tabur Komutanlığına tahsis edilmiştir (Kaymaklı, 2005: s.27). Bu ilk parti uçakların, Amerikan askeri yardımı olarak Türkiye'ye verildiği ancak, Truman Doktrini çerçevesinde envantere katılmadığı değerlendirilmektedir.

Aynı dönemde Amerikan askeri yardımından 4 adet C-47 daha Türkiye'ye verilmiştir. Bu uçaklar, Aralık 1947 tarihinde Binbaşı Necmi Alagür başkanlığındaki bir heyet tarafından Almanya üzerinden Türkiye'ye getirilmiştir (Kaymaklı, 2005: 27). Bu ikinci parti yardımların, Truman Doktrini çerçevesinde Türkiye'ye verildiği düşünülmektedir. Zira, Truman Doktrini 12 Mart 1947 tarihinde ilan edilmiş ve yardımlar bu tarihten sonra başlamıştır. Dolayısıyla, 1947 Şubat ayında gelen ilk parti C-47 uçaklarının Truman Doktrini çerçevesinde gelmediği değerlendirilmekte, Mart 1947'den sonra gelen uçakların doktrin çerçevesinde envantere katıldığı düşünülmektedir.

1948 yılında Amerikan Askeri Yardım Heyeti, Tuğgeneral Oliver başkanlığında Türkiye'ye gelerek; kara ve hava birliklerini gezerek, taktik, teknik ve lojistik konularda bir değerlendirme yapmıştır. Bu ziyaret sırasında, Türk Hava Kuvvetlerinin Amerikan yardımından istifadesi, hava kuvvetlerinin Amerikan standartlarına göre düzenlenmesi ve mevcut usullerin değiştirilmesi gündeme gelmiştir. Bu ziyaret sonrasında Amerikan Hava

Yardım Heyeti, Hava Kuvvetleri Komutanlığı karargâhına yerleşerek, programın işleyiş ve koordinasyonu için çalışmaya başlamıştır (Kaymaklı, 2005: 44).

1948 yılında Amerikan yardımı kapsamında 27 adet daha C-47 uçağı Türkiye'ye teslim edilmiştir. Aynı dönemde Türk Hava Kuvvetleri Komutanı Korgeneral Zeki Doğan, Amerikan yardımının ikinci safhasını müzakere etmek üzere ABD'ye gitmiştir. Korgeneral Zeki Doğan görüşmeler sonucunda Ağustos 1948 başlarında Türkiye'ye dönmüştür. Bu sırada 16 Ağustos 1948'de de ABD Hava Bakanı Türkiye'ye gelerek görüşmelerde bulunmuştur (Kaymaklı, 2005: 44-49).

1949 yılında Hava Kuvvetleri personelinin eğitiminde ihtisaslaşmaya yönelik Amerikan sistemi benimsenmiş ve hizmetlere göre personel eğitimine başlanmıştır. Yine aynı yıl Amerikan Hava Yardım Heyeti, ABD'nin Türkiye'ye yaptığı yardım ve ikmal faaliyetlerinin İngiliz sistemine göre takip ve yürütülmesinin güçlükler doğuracağını öne sürerek, Amerikan stok kontrol sisteminin uygulanmasını tavsiye etmiştir. Bu maksatla, ikmal personelinin eğitiminin sağlanması ve sistemin uygulanması kararlaştırılmıştır (Kaymaklı, 2005: 62).

1949 yılı içerisinde ABD'den gelen Dr. Swesser, Eskişehir Hava Hastanesinde hava tababeti ile ilgili bir kurs açmıştır. Bilhassa uçuş birliklerinde çalışan doktorların bu kursa planlanması ile hava tababeti ile ilgili gelişmeleri öğrenmeleri ve uçuş birliklerinde daha iyi vazife görmeleri amaçlanmıştır.

Bu kurslara ileriki yıllarda da personel gönderilmiştir. Bu sırada Amerikan yardımından Eskişehir'e gönderilen alçak tazyik odası, uçucuların periyodik muayenelerinin daha hızlı ve güvenilir bir şekilde yapılmasını sağlamıştır (Kaymaklı, 2005: 62).

Aynı yıl içerisinde Amerikan yardımı kapsamında 55 adet C-47 Dakota nakliye uçağı daha Türk Hava Kuvvetleri envanterine katılmıştır. Böylece, Şubat 1947'den itibaren envantere giren toplam C-47 uçağı miktarı 102 olmuştur. Hava Kuvvetleri Komutanlığı tarafından basımı yapılan Uçak Albümü adlı eserde Truman Doktrini çerçevesinde, 13 Ağustos 1948 ile 24 Nisan 1949 tarihleri arasında 81 adet C-47 Dakota uçağının envantere girdiği ifade edilmektedir (Uçak Albümü, 2009: 111). Ancak yapılan incelemede, Truman Doktrini çerçevesinde, envantere 86 uçağın girdiği değerlendirilmektedir. Uçak Albümü'nde 1947 Aralık ayında Amerikan yardımı kapsamında verilen uçakların bu miktara dâhil edilmediği görülmüştür. C-47 uçağı, Türk Hava Kuvvetlerinde 52 yıl hizmet vererek, en uzun süre envantere kalan uçak olma özelliğine sahip olmuştur. Bu uçaklar, envanterden 1998 yılında çıkarılmıştır.⁷

⁷ Kaymaklı, a.g.e., s.70; Uçak Albümü adlı eserde, milli bütçe yoluyla ilk parti olarak İngiltere'den 18 adet C-47 alındığı, Truman Doktrini çerçevesinde ise 81 uçağın envantere girdiği ifade edilmiştir. Ayrıntılı Bilgi için

T-6 Uçakları:

T-6 uçağı iki kişilik eğitimi uçağı olup, ABD yardım programı çerçevesinde 28 Mayıs 1948 tarihinde Rendova isimli uçak gemisi ile Türkiye'ye getirilmiştir. Yardım programı çerçevesinde deniz yoluyla getirilen 100 adet uçak, İstanbul Yeşilköy'de karaya çıkarılıp, montajı yapıldıktan sonra envantere dâhil edilmiştir.

1955 yılında Amerikan yardımı kapsamında, 18 uçak daha envantere katılmıştır. Aynı uçaktan 1956'da 8, 1957'de 30 ve 1959'da da 40 adet daha verilmiştir. Bu uçaklar eğitim uçağı olarak Hava Kuvvetlerinde görev yapmış, 1974'te hizmetten çıkmıştır (Uçak Albümü, 2009: 117; Kaymaklı, 2005: 70-196). Böylece toplamda 196 adet T-6 uçağı Türk Hava Kuvvetlerinde faaliyet göstermiştir.

Beechcraft AT-11 “Kansan” Uçakları:

Beechcraft AT-11, eğitim irtibat uçağı olup, ABD askeri yardımı çerçevesinde 15 Mayıs 1948 tarihinde Siboney isimli uçak gemisi ile Türkiye'ye getirilmiştir. Bu uçaklardan Türk Hava Kuvvetleri envanterine toplam 127 adet girmiştir. İlgili uçaklar, hava okullarında eğitim uçağı olarak görev yapmış, 1983'te envanterden çıkmıştır (Kaymaklı, 2005: 47).

Beechcraft 18 S Uçakları:

Beechcraft 18 S uçağı, eğitim ve irtibat uçağı olup, ABD askeri yardım programı çerçevesinde Türk Hava Kuvvetleri envanterine girmiştir. 2 Mart 1947 tarihinde 2 adet uçak, Türkiye'ye getirilmiş ve foto-topoğrafi görevlerinde kullanılmıştır. Uçaklar envanterden, 1983 yılında çıkarılmıştır (Uçak Albümü, 2009: 114). İlgili uçaklar, Truman Doktrini'nin ilanından önce Türkiye'ye ABD yardımı olarak verilmiştir. Dolayısıyla bu 2 uçak Truman Doktrini çerçevesinde verilmemiştir.

H-19 Chicksaw Helikopteri:

1957 yılında Türkiye'ye, Amerikan askeri yardım programı çerçevesinde uçakların yanında, 4 adet H-19 helikopterlerinden verilmiştir. H-19 Chicksaw Helikopteri, Türk Hava Kuvvetlerinin ilk helikopterleri olmuştur. Böylece Türkiye, Amerikan yardım programı sonucunda ilk helikopter filosunu kurmuştur (Kaymaklı, 2005: 180).

Bakınız: Uçak Albümü, s.111. Ancak yapılan incelemede Truman doktrini çerçevesinde Türk Hava Kuvvetleri envanterine 86 adet C-47 Dakota nakliye uçağının girdiği tespit edilmiştir.

3. Marshall Planı'nın İlanı ve Türkiye'nin Dahli

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa ülkeleri, iktisaden çok yıpranmıştır. Sovyet Rusya bu durumu fırsat bilerek Avrupa ülkelerinde komünizm propagandasına başlamıştır. Özellikle Sovyetler, komünist partilerin kuvvetli olduğu Fransa ve İtalya'da propagandalarını yaygınlaştırmıştır. Bu iki ülkede komünist partilerinin kışkırtması ile çıkan grevler, bu ülkelerin ekonomisini felce uğratmıştır. Böylece grevlerle, komünist partilerin iktidara gelmeleri amaçlanmıştır (Armaoğlu, 1999: 443). Bu gelişmeler üzerine ABD, uluslararası ekonomik çıkarları dâhilinde, yıkılan Avrupa ülkelerinin güçlendirilmesi amacı ile bir yardım programını uygulamaya sokmuştur.

ABD Dışişleri Bakanı George Marshall tarafından 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nde yapılan konuşma ile ilk defa yardım planı kamuoyuna duyurulmuştur. (Aysal, Arslan, 2021: 6007). Bu konuşmada Marshall; “ülkesinin karşılıksız olarak Avrupa'nın imarı için yardımda bulunacağını, SSCB dâhil tüm Avrupa ülkelerinin bu plana katılabileceğini ve Avrupa ülkelerinin kalkınmalarını planlamak için bir araya gelmeleri gerektiğini” ifade etmiştir (Oran, 2002: 538). Marshall'ın kendi adı ile anılan plan, dünyanın iktisadi sağlığına kavuşması için ABD'nin elinden gelen tüm yardımı yapmasını öngörmüştür. Aksi takdirde dünyada siyasi istikrar ve devamlı barıştan söz edilemeyeceğini belirtmiştir (Gönlübol, Ülman, 1966: 229).

Marshall Planı adını alan ekonomik yardım programı, 12 Temmuz 1947 tarihinde 16 Avrupa ülkesinin Paris'te Fransa Dışişleri Bakanlığı binası “*Quaid'Orsay*”de yaptığı toplantıda kabul görmüştür (Hariciye Vekâleti Milletlerarası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, 1952: 8). Katılımcı ülkeler Paris Konferansı'nın sonunda ihtiyaçlarını içeren bir raporu 22 Eylül 1947'de “*Avrupa Ekonomik Kalkınma Planı*” adıyla ABD'ye sunmuştur (Armaoğlu, 1999: 444). Bu tasarı ile Avrupa ülkelerine 17 Milyar dolar yardım yapılması öngörülmüştür.⁸ Neticede ABD tarafından yardım programının uygulanması için ilgili ülkeler tarafından bir uluslararası teşkilat kurulması kararlaştırılmıştır. Bu karar kapsamında 16 Nisan 1948 tarihinde; İngiltere, Fransa, Avusturya, Belçika, Danimarka, İzlanda, Yunanistan, İtalya, Hollanda, İrlanda, Lüksemburg, Norveç, Portekiz, İsveç, İsviçre ve Türkiye tarafından Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı adında bir örgüt kurulmuştur (Erhan, 1996: 280; Armaoğlu, 1999: 444).

⁸ Baskın Oran'ın editörlüğünü yaptığı Türk Dış Politikası adlı eserde Marshall Planı kapsamındaki yardım miktarının 17 milyar dolar olduğu vurgulanmıştır. Oran, a.g.e., s.540; Orhan Oğuz, **Marshall Planı**, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1966, s.6; Yusuf Çınar, “Modernleşme ve Bağımlılık Teorisi Ekseninde Marshall Yardımı ve Türkiye”, **Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 2, Haziran 2018, s.331.

Paris'teki toplantıya katılan Türkiye'de, hazırlamış olduğu ekonomik kalkınma programı için kendisine 615 milyon dolar yardım yapılmasını istemiştir. Ancak Amerikalı uzmanlar, Marshall Planı'nın ülkelerin kendi kalkınma programının finansmanı için değil, savaştan yıkılmış Avrupa kıtasının kalkınması için hazırlandığını ifade ederek, Türkiye'nin taleplerini reddetmiştir. Bu raporda ayrıca, Türkiye'deki yabancı yatırımların artarak milli gelirin %5'ine kadar çıktığı belirtilmiş, 1947 yılına kadar yapılan yatırımların %90'ının hükümet, %5'inin ise özel sektör tarafından yapıldığı vurgulanmıştır. İlave olarak Amerikalılar, Türkiye'nin altın ve döviz rezervi ile ticaret dengesinin diğer Avrupa ülkelerine göre daha iyi durumda olduğunu belirtmiştir (Tören, 2006: 16).

Türkiye, 1948 yılı içerisinde Marshall Planı'nın içerisine alınmaması üzerine doğrudan doğruya ABD Hükümetine başvurarak, programa dâhil edilmesini istemiştir. Türkiye bu başvurusunda, ekonomik durumla, askerî ve siyasi istikrar arasında doğrudan bir ilişki olduğunu vurgulamıştır. Bu sırada Ankara'daki ABD Büyükelçiliği, Amerikan Hükümetine bir rapor göndererek, Türkiye'nin ekonomik durumu dolayısıyla yardım yapılacak ülkeler arasına girmesi gerektiğini belirtmiştir (Oran, 2002: 540).

Türk Hükümetinin talebi ve Ankara'daki ABD Büyükelçiliğinin girişimleri sonucunda, Avrupa İktisadi İşbirliği Antlaşması imzalanmadan Türkiye, Marshall Planı'na dâhil edilmiştir (Ülman, 1991: 119). Marshall Planı çerçevesinde ABD Kongresi'ne sunulan Avrupalı ülkelerin taleplerini içeren ekonomik kalkınma planı ile ilgili rapor, 3 Nisan 1948 tarihinde Ekonomik İşbirliği Kanunu olarak yasalaşmış ve kabul edilmiştir (Öncü- Cevizler, 2013: 22; Armaoğlu, 1999: 444). ABD Kongresi'nin kararından sonra 4 Temmuz 1948 tarihinde Türkiye ile ABD arasında Ekonomik İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır (Gönlübol, 1996: 221).

4 Temmuz 1948'de Türkiye ile ABD arasında imzalanan Ekonomik İşbirliği Antlaşmasıyla, Marshall yardımlarının verilmesine başlanmıştır. Anlaşmanın giriş bölümünde anlaşmanın Türkiye'nin 16 Nisan 1948'de Paris'te imzaladığı Avrupa Ekonomik İşbirliği Sözleşmesine dayandığı belirtilmiştir. Anlaşmanın birinci maddesinde, "*ABD Hükümeti, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin veya Türkiye Cumhuriyeti hükümetince gösterilen herhangi bir kişinin, kurumun veya teşekkülün emrine, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından istenebilen ve ABD Hükümeti tarafından uygun bulunan yardımı vermek suretiyle, Türkiye Cumhuriyeti'ne yardım etmeyi kabul eder.*" ifadesiyle yardımın ne şekilde verileceği belirtilmiştir (Oran, 2002: 541).

1948 yılında ABD Dışişleri Bakanlığı uzmanlarınca hazırlanıp, Kongre'ye sunulan raporda; ekonomisi diğer Avrupa ülkelerine göre daha iyi durumda olan Türkiye'ye, Marshall

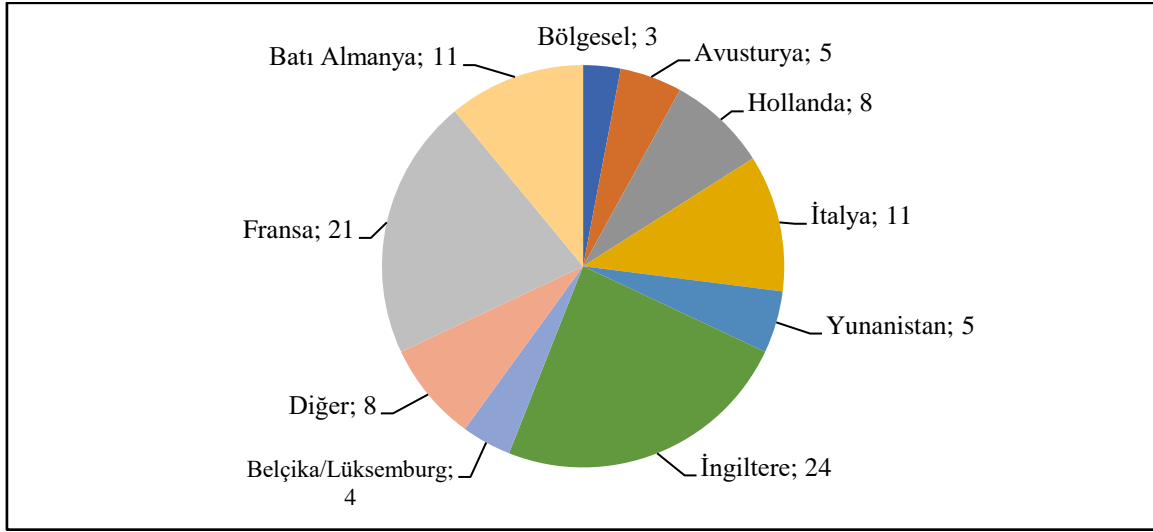
Planı çerçevesinde Avrupa ülkelerine hammadde ihraç etme görevi verilmiştir (Ertem, 2009: 391).

4. Marshall Planı'nın Askeri Havacılık Boyutuyla Analizi

Marshall Planı kapsamında Türkiye'ye kömür ve tarımsal ürün potansiyelini arttırmasını öneren bir proje hazırlanmıştır. Bu çerçevede Türkiye'nin, Marshall Planı'na dâhil olmasından sonra Türkiye'ye gelen ABD'li Uzman Max W. Thournburg tarafından 1947 yazında bir rapor hazırlanarak, gelecek yardımın nasıl kullanılacağı ortaya konmuştur. Thournburg'un raporunda; Türkiye'nin gelişmemiş bir ülke olduğu vurgulanarak, tarımın ilkel toplumlardan kalma yöntemlerle yapıldığı belirtilmiştir. Bu rapor, Türkiye'nin geri kalmasını devletçi politikalara bağlamıştır. Ardından Thournburg Türkiye'ye, devlet öncülüğünde planlı ağır sanayii değil, özel sektör öncülüğünde ABD ortaklığı ile aşamalı sanayileşmeyi önermiştir (Tören, 2006: 134).

Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'ye 1948 ile 1952 yılları arasında 352 milyon dolar yardım yapılmıştır. Bu yardımın 175 milyon doları, Amerikan piyasalarından mal satın alınabilmesi için verilen doğrudan yardımlardan oluşmuştur. Yardımın 177 milyon doları ise dolaylı yardımlar olarak ön plana çıkmıştır. Doğrudan yardımların 84 milyon doları borçlanma, 73 milyon doları hibe, 17 milyon doları ise şartlı yardım olarak verilmiştir. Türkiye'nin aldığı yardım, tüm Marshall yardımlarının binde 36'sını oluşturmuştur. Bu yardımlar, aynı dönemde verilen 687 milyon tutarındaki Amerikan askeri yardımının gerisinde kalmıştır (Suvla, 1951: 7).

Türkiye'ye gelen ABD'li uzmanların görüşleri çerçevesinde yardımların %60'ı tarım sektöründe kullanılmıştır. Böylece, Türkiye 1953 yılında dünyanın önde gelen bugday üreticilerinden biri olmuştur. Ayrıca, plan dâhilinde yurtdışından tarım aletleri getirilerek, çiftçiye dağıtılmıştır. Ayrıca, yardımların bir kısmı karayolu yapımında kullanılmıştır. Bu kapsamda, binlerce kilometre şehirlerarası karayolu ve şehirlerde geniş caddeler yapılmıştır. Yol yapımı hızlanırken, ABD'li uzmanların girişimi ile 1949'da Karayolları İdaresi kurulmuştur. Karayolu ulaşımının düzelmesi ile Türkiye'ye ithal edilen yabancı otomobil ve otobüs sayısı ve buna bağlı olarak petrol ihtiyacı artmıştır. Dönem içerisindeki yatırımların hepsi Marshall Planı kapsamında (1948-1952) hayata geçirilmemiştir. Bir kısmı Türkiye'nin kendi kaynakları çerçevesinde ancak ABD'li uzmanların görüşleri çerçevesinde şekillenmiştir (Oran, 2002: 542).

Marshall Planı Kapsamında 16 Avrupa Ülkesine Yapılan Yardımların Yüzdeleri Oranları (Diğerleri: Danimarka, İzlanda, İrlanda, Norveç, Portekiz, İsveç, Türkiye) (Tarnoff, 2018, 8).

1952 yılında Marshall Planı çerçevesinde Türk Hava Kurumu Etimesgut Uçak ve Uçak Motor Fabrikalarını etüt etmek için Amerikalı iki uzman Türkiye'ye gelmiştir. Bu iki uzmanın incelemeleri sonucu yaptıkları tavsiye ile Türk Hava Kurumu Uçak ve Uçak Motor Fabrikaları, 18 Haziran 1952 tarihinde Makine Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK)'na devredilmiştir. Ancak, dışarıdan yapılan askeri yardımlar sebebiyle uçak fabrikaları üretim yapamaz hale gelmiştir. Böylece, sipariş gelmemesi sonucu fabrikalar, Ziraat Bankası ile ortaklık kuran Amerikalı bir firmaya satılmıştır. Minneapolis-Moline adlı firma, fabrikayı satın aldıktan sonra traktör fabrikası haline dönüştürmüştür. İlgili firma Etimesgut'taki fabrikayı satın aldıktan sonra yaptığı açıklamada, burada üretilen traktörlerin Avrupa'ya ihraç edileceğini, böylece Türk sanayiini ileri noktalara taşıyacaklarını ilan etmiştir. Bu durum büyük zorluklar içerisinde kurulan havacılık sanayi yatırımlarının heba olmasına ve ileride Türkiye'nin millî savunma sanayi konusunda dışa bağımlı bir hale gelmesine yol açmıştır (Kurt, Pehlivan, Korkmaz, 2020: 301; Tayhani, 2001: 250-253).

Marshall Planı çerçevesinde Türkiye, Avrupa'nın sanayileşmiş ülkelerine bir taraftan hammadde ve gıda maddeleri temin ederken, diğer taraftan bu ülkelerin sanayi ürünlerine ihtiyaç duyar hale gelmiştir (Suvla, 1951: 8).

Sonuç

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında izlediği aktif tarafsızlık politikası, savaştan sonra uluslararası alanda yalnız kalmasına yol açmıştır. Türkiye bu yalnızlık döneminde SSCB'nin Boğazlarda üs ve Doğu Anadolu'da toprak talepleri ile karşı karşıya kalmıştır. Bu ortamda Türkiye, SSCB'nin istekleri karşısında İngiltere ve ABD'nin desteğini sağlamaya çalışmıştır. Ancak Türkiye, savaş sırasında askeri ve ekonomik olarak çok yıpranan

İngiltere'den aradığı desteği görememiştir. Bunun üzerine Türkiye, ABD'den yardım sağlamak için girişimlerde bulunmuştur.

Aynı dönemde SSCB'nin yayılma siyaseti gütmesi, komünist propaganda ile Türkiye ve Yunanistan üzerinde baskı kurması üzerine ABD harekete geçmiştir. Bu kapsamda, ABD Başkanı Truman tarafından kendi adı ile anılacak olan bir doktrin yayımlanmıştır. Bu doktrin ile ABD, SSCB'nin baskısı altında bulunan Yunanistan ve Türkiye'ye askeri ve mali yardım yapmayı kararlaştırmıştır.

Türkiye ile ABD'nin siyasi, askeri ve ekonomik çıkarları dâhilinde yapılan yardımlar, verilen malzemelerin bakım ve yedek parça giderlerinin Türkiye bütçesinden karşılanması sonucu, gereken faydayı sağlamamıştır. Bu sırada ABD'den gelen yardımın bakım ve yedek parça giderleri için Türkiye bütçesinden yılda yaklaşık 145 milyon dolar harcanmıştır. Bu durum, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında elinde bulundurduğu döviz stokunun kısa sürede erimesine neden olmuştur. Bu doğrultuda yapılan ithalat arttıkça, dolar ihtiyacı büyümüş ve Türkiye'nin dış ticaret dengesi bozulmuştur.

Amerikan yardım programı çerçevesinde hibe olarak verilen askeri malzemenin büyük bölümü, İkinci Dünya Savaşı'nda kullanılmış ya da kullanım süresinin dolmasına az kalmış, hasarlı veya kullanılmayan silah ve teçhizatın oluşmuştur. Bu durum bakım ve onarım ile yedek parça masraflarının artmasına yol açmıştır. Gelen yardımlar, kısa süreli olsa da Türk Hava Kuvvetlerinin modernizasyonunda önemli faydalar sağlamıştır. Bu kapsamda envanterdeki uçaklardan, daha donanımlı uçaklar orduda kullanılmaya başlamıştır. Ancak zaman içerisinde, gelen yardım malzemesinin bakım ve onarım masrafları ile yedek malzeme ihtiyacı bir olumsuzluk olarak ön plana çıkmıştır. Bu yüzden tabiri caizse alınan yardımlar, “*astarı yüzünden pahalıya*” gelmiştir.

Yardım programından gelen pervaneli uçaklar çok kısa sürede önemini kaybetmiştir. Çünkü dünyada İkinci Dünya Harbi'nin sonundan itibaren jet motorlu uçaklar üretilip, kullanılmaya başlamıştır. Bu durum, pervaneli uçakların etki ve gücünün tartışılır hale gelmesine neden olmuştur. Bu süreç, 1951 yılından itibaren Amerikan yardım programına jet uçaklarının da dâhil edilmesine etki etmiştir. Bu uçakların dışarıdan hazır gelmesi, Türkiye'nin uçak üretim ve bu teknolojiye hâkim olma kapasitesini de olumsuz etkilemiştir. İlgili süreç, Türkiye'nin kendi millî ve yerli uçak üretme kapasitesini akamete uğratmış ve dışa bağımlı bir hava harp sanayi oluşumuna sebep olmuştur.

Amerikan yardımı kapsamında dışarıdan hazır askeri araç, mühimmat vs. gelmesi, hava harp sanayine yönelik yatırımların durmasına ve zamanla dışa bağımlı bir savunma sanayiinin oluşumuna neden olmuştur. İlave olarak, gelen askeri malzemenin Türkiye'nin inisiyatifi dâhilinde kullanılamaması, birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Amerikan yardımının

Türkiye'ye yönelecek herhangi bir saldırıda kullanılabileceğine dair 12 Temmuz 1947 tarihli anlaşmanın hükmü, Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında önemli bir problem olarak ön plana çıkmıştır. Bu yönüyle bakıldığında anlaşma, sadece ABD'nin çıkarlarına hizmet eden, buna karşılık Türkiye'nin hareket alanını sınırlayan bir özelliğe sahip olmuştur. Bu kapsamda ilgili anlaşmanın 7. maddesinde; Yardımın, Türkiye'nin hürriyetini ve bağımsızlığını korumak ve ekonomik istikrarını sağlamak amacıyla verildiği, bu nedenle ABD yardımının bu çerçevede kullanılabileceği, 8. maddesinde ise; Türkiye'nin ABD'den aldığı silahları, kendi topraklarına yönelik bir saldırı dışında kullanamayacağı, ABD'nin onayı olmadıkça verilen malzeme, hizmet ve enformasyonu üçüncü taraflara devredemeyeceği kararlaştırılmıştır.

Truman Doktrini'ni tamamlayıcı yönüyle ön plana çıkan Marshall Planı çerçevesinde 15 Avrupa ülkesi ile birlikte Türkiye'ye de ekonomik yardım yapılmıştır. Plan kapsamında Amerikalı uzmanların görüşleri dâhilinde, yardımların %60'ı tarım sektöründe kullanılmıştır. Bu durum traktör ve tarım aletleri kullanımının artmasına ve Türkiye'nin dünyadaki önemli buğday üreticilerinden biri olmasına yol açmıştır. Ancak, tarım aletlerinin yurt dışından alınması, bakım-onarım ve yedek parça konusunda Türkiye'nin ABD'ye bağımlı bir hale gelmesine neden olmuştur.

Marshall Planı kapsamında ABD'nin yönlendirmesi sonucu, tarım sektörü gelişmesine karşın, ağır sanayi yatırımları durmuş, kalkınma planları rafa kaldırılmıştır. Bu durum Türkiye'yi tarım ürünleri üreten, buna karşın mamül ve ara mal üretimi yapmayan bir ülke konumuna sokmuştur.

ABD'nin yardımları, Türkiye'deki imajının artmasına yol açarken, Truman Doktrini ve Marshall Planı kapsamında alınan destek, SSCB'nin taleplerinin geri çekilmesine etki etmiştir. Bu durum Türkiye'nin güvenliğinin artmasına yardımcı olmuştur. ABD'nin kullanılmış askeri malzemesi, dönem şartları içerisinde Türk ordusunun modernleşmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca askeri yardım, ekonomik gelişme süreci içinde bulunan Türkiye için silah, cephane, araç ve gerecefazla kaynak ayırma mecburiyetini ortadan kaldırdığından, geçerli bir siyasi tercih sebebi olmuştur. Truman Doktrini sonrasındaki Amerikan askeri yardımları kapsamında Türkiye'ye toplam 661 uçak verilmiş, bu uçaklar değişik alan ve sahalarda Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na hizmet vermiştir.

Sonuç olarak Truman Doktrini ve Marshall Planı, ABD çıkarları dâhilinde uygulamaya konulmuş, Türkiye'nin Batı eksenli politikalar izlemesine ve kendisini bu cenahta konumlandırmasına etki etmiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (CDAB), BCA, Fon Kodu: 0.30.1, Yer No:
11.65.5.

CDAB, BCA, 030.01./57.348.2.

CDAB, BCA, Dosya: 400-235, Fon Kodu: 30.10.0.0, (22.06.1946).

CDAB, BCA, Dosya: 46223, Fon Kodu: 30.10.00, (27.04.1946).

ABD Ulusal Arşivi

National Archives, JAMMAT MonthlyProgress Report for November 1952, 20.12.1952, RG
334 (InterserviceAgencies) JointAmericanMilitaryMissionForAidtoTurkey, Adjutant
General Section Central Files Unit Decimal File 1947-54, Box: 1.

National Archives, Monthly Activities Report-January 1954, 10.02.1954, RG 334 (Interservice
Agencies) Joint American Military Mission For Aid to Turkey, Adjutant General
Section Central FilesUnit Activity Reports, Box: 22.

National Archives, Turkish Radar MilitaryAid Program, 01.12.1956, RG 218 Records of the
U.S. Joint Chiefs of Staff, Chairman's File, Admiral Radford, 1953-1957, Box: 17.

National Archives, Briefing Paper on Turkey, 17.05.1954, RG 334 (Interservice Agencies)
Joint American Military Mission For Aid to Turkey, Adjutant General Section Central
Files Unit Decimal File 1947-54, Box: 2.

National Archives, Monthly JUSMMAT Personel Report, 06.12.1957, RG 334 JUSMMAT-
Turkey Headquarters General Administrative Files, Container: 1.

National Archives, MonthlyProgress Report of AidtoTurkey Program-November, 1949,
22.12.1949, RG 334 (InterserviceAgencies) Joint American Military Mission For Aid
to Turkey, Adjutant General Section Central Files Unit Monthly Progress Reports 1947-
51, Box: 17.

National Archives, MonthlyProgress Report of Aid to Turkey Program-September, 1948,
12.10.1948, RG 334 (Interservice Agencies) Joint American Military Mission For Aid
to Turkey, Adjutant General Section Central FilesUnit Monthly Progress Reports 1947-
51, Box: 14.

National Archives, Monthly Progress Report of Aid toTurkey Program-September, 1948,
12.10.1948, RG 334 (Interservice Agencies) Joint American Military Mission For Aid
to Turkey, Adjutant General Section Central Files Unit Monthly Progress Reports 1947-
51, Box: 14.

- National Archives, Monthly Progress Report of Aid to Turkey Program-April, 1949, 12.05.1949, RG 334 (Interservice Agencies) Joint American Military Mission for Aid to Turkey, Adjutant General Section Central Files Unit Monthly Progress 1947-51, Box: 16.
- National Archives, Monthly Progress Report of Aid to Turkey Program-December 1948, 13.01.1949, RG 334 (Interservice Agencies) Joint American Military Mission for Aid to Turkey, Adjutant General Section Central Files Unit Monthly Progress 1947-51, Box: 14.
- National Archives, Monthly Progress Report of Aid to Turkey Program-February 1950, RG 334 (Interservice Agencies) Joint American Military Mission for Aid to Turkey, Adjutant General Section Central Files Unit Monthly Progress 1947-51, Box: 20.
- National Archives, Monthly Progress Report of Aid to Turkey Program-October, 1949, 22.11.1949, RG 334 (Interservice Agencies) Joint American Military Mission For Aid to Turkey, Adjutant General Section Central Files Unit Monthly Progress Reports 1947-51, Box: 17.
- National Archives, Summary of Report of Ambassador Wilson Concerning Aid to Turkey, 24.07.1947, RG 59 General Records of the Department of State, Records of the Office of Greek, Turkish, and Iranian Affairs 1947-50, Subject File/Turkey, Program Operations-Turkish Monthly Reports, Feb. 1948, Lot. 24, Box: 30.
- National Archives, The Joint Military For Aid to Turkey, History 1947-30 June 1950, RG 334 (Interservice Agencies) Joint American Military Mission For Aid to Turkey, Air Force Group, Administrative Division Decimal File 1947-53, Box: 150.
- National Archives, The United States Military Mission in Turkey, 18.09.1948, RG 334 (Interservice Agencies), Joint American Military Mission For Aid to Turkey, Air Force Group Administrative Division Decimal File 1947-53, Box: 131.
- National Archives, The United States Military Mission in Turkey, 18.09.1948, RG 334 (Interservice Agencies), Joint American Military Mission For Aid to Turkey, Air Force Group Administrative Division Decimal File 1947-53, Box: 131.

Kitaplar

- Armaoğlu F. (1999). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995, 11. Baskı, İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Armaoğlu F. (2001). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Armaoğlu F. (1991). Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ataöv T. (1969). Amerika, NATO ve Türkiye, Ankara: Aydınlik Yayınevi.
- Ataöv T. (1983). Turkish Foreign Policy 1939-1945, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

- Avcı (Kanat) N. Ç. (2006). Türk-Amerikan İlişkileri ve Basındaki Yansımaları (1945-1952), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Bostanoğlu B. (2008). Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası, İstanbul: İmge Kitabevi.
- Celep B. (2020). Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu (JAMMAT) ve Türkiye'deki Faaliyetleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2020.
- Cengiz R. (2009). NATO'ya Giriş Sürecinde Türk Amerikan İlişkileri ve Amerikan Askeri Yardımlarının Türk Silahlı Kuvvetlerine Etkisi, Ankara: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Ekinci N. (1997). Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Erim N. (1979). Dış Politika Sorunları, Yön, Sayı: 156, Aktaran: Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e, 4. Baskı, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Erkin F. C. (1968). Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Ankara: Başnur Matbaası.
- Esenbel M. (2000). Türkiye'nin Batı İttifaka Yönelişi, İstanbul: İsis Yayınevi.
- Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Cumhuriyet'in 50'nci Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri (1973). Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Gönlübol M. (1996). Olaylarla Türk Dış Politikası, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gürün K. (1983). Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar), Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Hariciye Vekâleti Milletlerarası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marshall Planı, c.11, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 01.04.1952-30.06.1952.
- Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Uçak Albümü 1911-2009 (2009). Ankara: Hava Basımevi.
- HearingsBefore (1951). A Subcommittee of the Committee on Foreign Relations United States Senate, 82nd Congress, 1st Session on United States Economic and Military Assistance to Free Europe, 7-23 July 1951, U.S. Foreign-Aid Programs in Europe, Washington: U.S. Government Printing Office.
- Karakaş N. (2008). Türk Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Kaymaklı H. (2005). Havacılık Tarihinde Türkler 4, Ankara: Hava Basımevi.
- Kurt D., Pehlivan Y., Korkmaz E. (2020). Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri, Cilt: III, Ankara: Hava Basımevi.
- Kurt D., Pehlivan Y., Korkmaz E. (2020). Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri, Cilt: II, Ankara: Hava Basımevi.
- Mcghee G. (1992). ABD-Türkiye-NATO_Ortadoğu, Çeviren: Belkıs Çorakçı, İstanbul: Bilgi Yayınevi.

- Oğuz O. (1966). Marshall Planı, İstanbul: Sulhi Garan Matbaası.
- Oran B. (2002). Türk Dış Politikası: 1919-1980, 6.Basım, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özal İ. B. (2019). II. Dünya Savaşı Tarihi, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özışıklı M. (2019). İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'nin İttifak Arayışları ve NATO'ya Girişi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Sander O. (1979). Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Savran H. (2015). II. Dünya Savaşında Büyük Güçler ve Türkiye (1939-1945), Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Soysal İ. (2000). Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sönmezoglu F. (2006). II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası, İstanbul: Der Yayınları.
- Sözüöz N. (1992). Türk-Amerikan İlişkilerine Genel Bir Bakış (1923-1950), İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Suvla R. Ş. (1951), Türkiye ve Marshall Planı, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- Tarnoff C. (2018). The Marshall Plan: Design, Accomplishments and Significance, Washington: CRS Report Prepared for Members and Committees of Congress.
- Tayhani İ. (2001). Atatürk'ün Bağımsızlık Politikası ve Uçak Sanayii (1923-1950), Ankara: Türk Hava Kurumu Yayınları.
- Tören T. (2006). Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Truman H.S. (1956). Memoirs by Harry S. Truman, New York: Doubleday&CompanyInc.
- Tunçkanat H. (1970). İkili Anlaşmaların İç Yüzü, Ankara: Ekim Yayınları.
- Ülman H. (1991). Türk-Amerikan Münasebetleri, Ankara: Sevinç Matbaası.

Makaleler

- Akkor M. (2017). "II. Dünya Savaşı'nın Sonu ve Truman Doktrini'nin Ortaya Çıkışı", Vakanüvis, Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 2.
- Aysal N., Arslan L. (2021) "Siyasal ve Kültürel Diplomasi Sarmalında Türk-Amerikan İlişkilerinin Gelişimi: Fulbright Programı Anlaşması", OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 42.
- Baharççek A. (2004). "Soğuk Savaş'ın Sona Ermesinin Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri", Türk Dış Politikası, Editör: İdris Bal, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Çetinkaya G. (2019) "Soğuk Savaş Döneminde Türkiye ve Eisenhower Doktrini", Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2.
- Çınar Y. (2018). "Modernleşme ve Bağımlılık Teorisi Ekseninde Marshall Yardımı ve Türkiye", Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 2.

- Erhan Ç. (1996). "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", Ankara üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 51, Ankara.
- Ertem B. (2009). "Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, c.12, S: 21, Balıkesir.
- Gönlübol M. Ülman A. H. (1966). "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı (1945-1965)", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, XXI, Ankara.
- Kalyon L. (2010) "Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz", Güvenlik Stratejileri Dergisi, c.6, S: 11.
- Kaynar Kars A. Kaynar İ. S. (2018) "ABD-Türkiye İlişkilerinin Gelişiminde Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşması", CurrentDebates in International Relationsand Law, IJOPEC Publication.
- Kapucu D. (2021) "ABD'nin Ortadoğu Politikasına Kendi Ulusal Güvenlik Doktrinleri Ekseninde Bir Bakış", Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2.
- Köse İ. (2015) "Yalta ve Postdam Konferansları: Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarında Egemenlik Paylaşım Talepleri", Karadeniz İncelemeleri Dergisi, (19).
- Öncü A. S. -Cevizler E. (2013) "Avrupa Bütünleşmesi İçin Önemli Bir Adım: Avrupa Konseyi ve Türkiye'nin Konseye Üyeliği Meselesi", Gazi Akademik Bakış Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 13.
- Sander O. (1975) "Turkey: The Staunchest Ally of the United States?", Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı (The Turkish Yearbook of International Relations), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Sayı: XV, Ankara.
- Yılmaz M. (1999) "İnönü Dönemi Türk Dış Politikası", Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı: 8, Konya.

Resmî ve Süreli Yayınlar

Ayın Tarihi

Ayın Tarihi, (8 Ağustos 1946), Nu.: 153, s.7274.

Ayın Tarihi, No. 176, 11 Temmuz 1948.

Ayın Tarihi, No. 176, 11 Temmuz 1948.

Ayın Tarihi, No: 169, Aralık 1947, s.32.

Düstur Dergisi

Düstur Dergisi, 3. Tertip, c.26, s.1285.

Havacılık ve Spor Dergisi

Havacılık ve Spor Dergisi, c.17, S: 390, Nisan 1948, s.11.

Havacılık ve Spor Dergisi, c.17, S: 390, Nisan 1948, s.11.

Havacılık ve Spor Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 390, Nisan 1948, s.14.

TBMM Zabıt Ceridesi

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 8, c.I, s.29-30.

T.B.M.M. Kanunlar Dergisi

T.B.M.M. Kanunlar Dergisi, “Türkiye’ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşma”nın maddeleri için bakınız: Dönem: VIII, Cilt: 29, T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1 Kasım 1947, s.803-805.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 1. IX. 1947, Dönem: VIII, Cilt: 6, Toplantı: 1, Birlesim 79, s. 553.

Gazeteler

Akşam Gazetesi, “Gl. Oliver Raporunu Amerikan Büyükelçisine Verdi”, 17 Temmuz 1947, s.1.

Cumhuriyet Gazetesi, “Amerika Bize Güdümlü Mermiler Gönderecek”, 10.12.1957, s.1.

Cumhuriyet Gazetesi, “Amerikanın Verdiği İlk Tepkili Uçaklar Geldi”, 23.11.1951, s.1;

Resmî Gazete, “Türkiye’ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşma’nın Onanmasına Dair Kanun”, 5 Eylül 1947, 5123/6699.

Ulus Gazetesi, “Amerikanın Verdiği Tepkili Jet Uçakları”, 21.09.1956, s.1.

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi

BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

ISSN: 2717-6584

Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Mudanya Mütarekesi'ne Türk Siyasal Egemenlik Mücadelesi

The Turkish Struggle For Political Strength From The Mondros Treaty Agreement To The Mudanya Agreement

DOI: 10.58646/bengi.1217312

Lütfi Arslan*

Özet

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'ndan çıkıp savaş durumuna son vermiştir. Ateşkes, stratejik nokta ve bölgelerin işgaline zemin hazırlarken; boğazlar, demir yolları ve limanların kontrolünün İtilaf Devletleri denetimine verilmesine yol açmıştır. Ayrıca Mondros Ateşkesi; orduların terhis edilmesine, donanmanın teslimine ve hava birliklerinin dağıtılmasına neden olmuştur. Bu maddeleri ile Mondros, bir ateşkes antlaşmasından ziyade bir barış antlaşması niteliği ile ön plana çıkmıştır. Ateşkes hükümleri, Osmanlı Devleti'nin siyasal egemenliğini sınırlandırmış ve hakimiyetini tartışmalı hale getirmiştir. Böylece, Mondros Ateşkes Antlaşması ile Osmanlı Devleti fiilen sona ermiştir. Mondros Ateşkesi sonrasında Osmanlı topraklarının işgali, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Türk istiklal mücadelesinin başlamasına etki etmiştir. Genelgeler ve kongreler ile örgütlenen milli mücadele hareketi, TBMM'nin açılması ile kurumsal bir kimlik kazanmıştır.

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Dr. Yozgat Milli Eğitim Müdürlüğü, Yozgat/Türkiye lutfiarslan1979@hotmail.com ORCID NO: 0000-0002-5844-7732.

Atıf/Citation: Arslan, L. (2023). Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Mudanya Mütarekesi'ne Türk Siyasal Egemenlik Mücadelesi. *BENĞİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*. 2023 (1), 35-60.

TBMM'nin açılmasından sonra düzenli ve disiplinli orduların kurulmasına başlanmıştır. Bu sırada yapılan bir dizi savaş ardından icra edilen Büyük Taarruz sonucunda Yunanlar Anadolu'dan atılmıştır. Yunanlar, Anadolu'dan atıldıktan sonra İstanbul'un kurtarılması için Türk ordusu tarafından bir harekât başlatılmıştır. Bu durum Türk güçleri ile İtilaf güçlerinin karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Sonuçta olası bir savaşı engellemek için taraflar arasında yapılan görüşmeler sonucunda Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. Mudanya Ateşkes Antlaşması ile İtilaf güçleriyle olan savaş haline son verilmiştir. Ayrıca İstanbul ve Boğazlar ve Doğu Trakya'nın yönetimi TBMM'ye devredilmiştir. Böylece Mudanya Ateşkesi ile Osmanlı Devleti de hukuken sona ermiş oldu. Mondros Ateşkesi ile Osmanlı Devleti'nin siyasal egemenliği sınırlandırılmış, Mudanya ile de Türk devletinin hakimiyeti pekiştirilmiştir. İki mütareke farklı şartlar altında ve farklı dönemlerde imza edilerek Türk tarihindeki yerini almıştır. Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine geçişte Türk siyasal egemenliğinin yeniden tesis edilmesinin siyasi ve askeri safhalarındaki kritik ve stratejik noktalar ortaya konulmaya çalışılan bu çalışmada, arşiv belgeleri ve tetkik eser-makaleler nitel araştırma yöntemiyle analiz edilmiştir. I. Dünya Savaşı ile zarar gören Türk siyasal egemenlik anlayışının Millî Mücadelenin kazanılarak yeniden tesis edildiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Antlaşma, Mondros Ateşkes Antlaşması, Mudanya Mütarekesi, Siyasal Egemenlik

Abstract

With the Armistice of Mudros signed on October 30, 1918, the Ottoman Empire came out of the First World War and put an end to the state of war. While the ceasefire was preparing the ground for the occupation of strategic points and regions; This led to the transfer of the control of the straits, railways and ports to the control of the Allied Powers. Also, the Armistice of Mudros; caused the demobilization of the armies, the surrender of the navy and the disbandment of the air units. The ceasefire provisions limited the political dominance of the Ottoman Empire and made its dominance controversial. Thus, the Ottoman Empire came to an end with the Armistice of Mudros. The occupation of Ottoman lands after the Armistice of Mudros influenced the start of the Turkish independence struggle under the leadership of Mustafa Kemal Pasha. The national struggle movement, which was organized with circulars and congresses, gained an institutional identity with the opening of the Turkish Grand National Assembly. After the opening of the Turkish Grand National Assembly, the establishment of regular and disciplined armies began. In the meantime, as a result of the Great Offensive carried out after a series of wars, the Greeks were expelled from Anatolia. After the Greeks were expelled from Anatolia, an operation was launched by the Turkish army to liberate Istanbul. This situation caused the Turkish and Allied forces to come face to face. As a result, the Mudanya Armistice Agreement was signed as a result of the negotiations between the parties to prevent a possible war. The war with Mudanya and the Entente powers ended. In addition, the management of Istanbul and the straits and Eastern Thrace were transferred to the Turkish Grand National Assembly. Thus, with the Mudanya Armistice, the Ottoman Empire came to an end legally. With the Armistice of Mudros, the political dominance of the Ottoman Empire was limited, and the dominance of the Turkish state was consolidated with Mudanya. The two armistices were signed under different conditions and at different times and took their place in Turkish history. In this research, which tries to reveal the critical and strategic points in the political and military phases of the re-establishment of Turkish political sovereignty in the transition from the Ottoman Empire to the Republic of Turkey, archival documents and research works-articles were analyzed by qualitative research method. It has been seen that the understanding of Turkish political sovereignty, which was damaged by the First World War, was re-established by winning the National Struggle.

Keywords: Treaty, Armistice of Mudros, Armistice of Mudanya, Political Sovereignty.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin 1914 yılında İttifak Devletleri yanında girdiği I. Dünya Savaşı'nı kaybetmesi "siyasal egemenlik" konusunda ciddi kırılmaları beraberinde getirmiştir. "savaş ve mütareke (ateşkes)" kavramlarının bir devletin siyasal egemenliğinin devamında ne kadar önemli olduğu böylelikle görülmüştür.¹ Zira Osmanlılar bu savaşta galip gelselerdi "ateşkes kavramı ve siyasal egemenlik kurma mücadelesi" gibi bir tartışmanın da içerisinde olmayacaktı. I. Dünya Savaşı'nda alınan yenilgi üzerine Osmanlı yönetimi, İtilaf Devletlerine ateşkes teklif etmiş ve bunun sonucunda 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması yapılmıştır. Osmanlılar için bir teslimiyet manasını taşıyan "Mondros Ateşkes Antlaşması" sonrasında Türkiye'ye ve Türk halkına zorla imzalatılmaya çalışılan "Sevr Antlaşması" Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Millî Mücadeleyi kazanmasıyla uygulanmamıştır. Türk Milleti, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Anadolu'da büyük bir milli hareket başlatarak ülke düşmandan temizlenmiştir. Millî Mücadelenin kazanılması sonrasında imzalanan 11 Ekim 1922 tarihli "Mudanya Ateşkes Antlaşması", "Lozan Barış Antlaşması"na temel teşkil ederek, TBMM ve yeni Türk devletinin uluslararası alanda tanınması ve kabulünü temin etmiştir.

1. Birinci Dünya Savaşı'ndan Mondros Mütarekesi'ne Giden Süreçte Osmanlı Yönetiminin Siyasal Egemenliğini Koruma Çabası

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Bulgaristan 29 Eylül 1918'de "Neuilly (Nöyyi) Ateşkes Antlaşması"nı imzalayarak savaştan çekilmiştir. Osmanlıların böylece ittifak grubuyla kara bağlantısı kesilmiştir. Trakya'dan İstanbul'a kadar ki Osmanlı toprakları tehdit altına girmiştir. Filistin/Suriye Cephesindeyse Eylül'ün 19. günü İngilizlerce yapılan saldırı neticesinde Türk kuvvetleri burada geri çekilmek durumunda kalmıştır. Türk ordusunun bundan

---

¹ Savaş kelimesi, Arapça "harp" kelimesinin yerine kullanılmakta olup felsefi, siyasi, hukuki, sosyolojik, askeri vb. değişik görüş açılarına göre çeşitli şekillerde tanımlanmış olmasına karşın uluslararası geçerliliği olan bir tanımlama yoktur. Bunun en bariz nedeni, 1945'ten sonra tesis edilen yeni dünya düzeni sisteminde yerini alan Birleşmiş Milletler Teşkilatında hukuki bakımdan savaşın yasaklanmış olmasıdır. Uluslararası ilişkiler ve silahlı çatışma hukukuna bakıldığında savaş kelimesi yerine güç kullanma tabiri kullanılmaktadır. Christine Gray, "The Charter Limitations on the Use of Force: Theory and Practice", Editörler: Lowe V, Roberts A. Welsh J. Zaum D, *The United Nations Security Council and War: Evolution of Thought and Practice since 1945*, (New York: Oxford University Press, 2008), s. 92 86-98; Türkiye Cumhuriyeti 2941 sayılı Seferberlik ve Savaş Hâli Kanununun 3 ile 5. maddelerinde savaş kelimesi, "devletin maddi ve manevi tüm güç ve kaynaklarının hiçbir sınırlamaya tabi tutulmadan kullanılmasını gerektiren silahlı mücadele" şeklinde tarif edilmiştir. *Düster*: Tertip 5, cilt 22, Kanun No: 2941, 8/11/1983 Tarih ve 18215 sayılı kanun, s.838.

sonra geri çekilme süreci üç safhada olmuştur. 21 Eylül 1918 tarihinden itibaren “Dera” bölgesine kadar 1. Safha, 1 Ekim 1918 tarihinde Şam’a kadar 2. safha, 25-26 Ekim 1918 tarihinden itibaren ise Halep ve civarına kadar ki 3. safha. Şam’ın düşman eline geçmesiyle “Askeri Karar Verme Süreci” olarak nitelenen değerlendirme sonucunda 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa’nın önerisiyle “Yıldırım Orduları Grup Komutanı” Limon Von Sanders, Halep’in kuzeyinde stratejik bir savunma durumuna geçmeye karar vermiştir. Böylece “Katme Savaşı” stratejik bir savunmanın ürünü olarak gerçekleştirilmiştir. Burada temel amaç 19 Eylül 1918’den itibaren süren İngiltere taarruzunu durdurmakta (Kurt ve Korkmaz, 2021: 514).

5 Ekim’de İtilâf Devletleri ordusu Bulgaristan üzerinden Trakya’ya bir saldırı hazırlığı yaparken “Talat Paşa Hükümeti” istifa etmiştir. Hükümetin istifası hakkında Ali Fethi Bey hatıratında, “1 Ekim 1918 tarihinde Osmanlıların Viyana Büyükelçisi Hüseyin Hilmi Paşa’dan gelen bir telgraf üzerine istifa kararına varıldığı” bilgisini vermiştir. Aynı gün Talat Paşa Padişah Vahdettin ile görüşmüş, “Padişahın kendi yerine Ahmet Tevfik Paşa’yı getirmek istediğini öğrenince Ahmet İzzet Paşa’nın daha isabetli olacağını” söylemiştir (Okyar,1980:239). Talat Paşa yeni kurulacak hükümette Ali Fethi, Rauf Bey ve Cavit Bey’in mutlaka yer almaları gerektiğini belirtmiştir. Talat Paşa ile Vahdettin arasında başka bir görüşmede “Vahdettin, İngilizler ile savaş yapmamış ve İngiliz kinini kazanmamış birinin hükümetin kurulmasının daha doğru olacağı” nı söyleyince Talat Paşa, “Ahmet İzzet Paşa’nın buna uygun biri olduğunu, İzzet Paşa’nın Kafkas Cephesinde Ruslarla savaştığını ve Brest Litovks Anlaşmasında etkili olduğunu” ifade etmiştir. Bu arada Enver Paşa Almanların Amerikalılar aracılığıyla bir ateşkes düşündüğü bilgisinin kendisine ulaştığını Sultan Vahdettin’e iletmiştir. O günlerde Suriye Cephesinde bulunan Mustafa Kemal Paşa İstanbul’la 14 Ekim 1918’de gönderdiği gizli bir telgraf ile yeni bir hükümet kurma çalışmalarından haberdar olduğunu, İzzet Paşa hükümeti kurulması durumunda kendisinin de burada mutlaka yer alması gerektiğini yine Padişah Vahdettin’e bildirmiştir. Ahmet İzzet Paşa, hükümetini kurmuş ancak Mustafa Kemal’e yer vermemiştir (Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, 2006: 18; NA, 1918: FO.371/3411, No: 177874).

14 Ekim’de kurulan Ahmet İzzet Paşa Hükümetinin programı “Mebuslar Meclisi”nde 19 Ekim’de okunmuştur. “Vükela Meclisi”nde de o gün bir ateşkesin aciliyeti için ülkenin iktisadi vaziyeti başta olmak üzere çeşitli diplomatik ayrıntılar konuşularak Wilson İlkeleri çizgisinde bir barış yapmanın esaslarının kabul edilmesi yönünde fikir birliğine varılmıştır. Ancak Damat Ferit Paşa, İngilizler ve Fransızlar ile doğrudan iletişime geçmenin daha doğru olacağını söyleyerek Amerika’ya yaklaşılmasına itiraz etmiştir (Meclisi Mabusan, 1918: 28-39). 16 Ekim’de yapılan Kabine toplantısında “Erkan-ı Harbiye Karargâhından” gelen Binbaşı Nuri Bey, askerinin cephedeki durumunun iyi olmadığını söylemiştir. Hatta Wilson’un Almanya ile

ateşkes sağlanması için yaptığı diplomatik görüşmelerin uzayabileceğini ifade etmiştir. Almanlar beklenmeden İtilaf Devletleriyle ayrı bir anlaşma yapmanın aciliyetinden bahsetmiştir. Ayrıca Bern Askeri Ateşesi Halil Bey'in Paris ve Kopenhag kaynaklı olarak aldığı bilgileri İstanbul ile paylaşması da ateşkes teklif edilmesinde etkili olmuştur. Talat Paşa İngilizlerin ateşkes hakkındaki görüşlerinin öğrenilmesi için Londra'ya gönderilmiştir. İngilizlere ateşkes teklifinin General Townshend aracılığıyla yapılmasına karar verilmiştir (Cavit Bey, 2000: 19). İngiltere "Savaş Kabinesi" yapılacak bir ateşkes için 4 Ekim'den beri kendilerine bir ateşkes teklif edileceğini biliyordu. Toplantılarda Mark Sykes ve İngiliz Gizli (İstihbarat) Servisi görevlisi ve Tarihçi A. J. Toynbee'nin açıklama ve teklifleri etkili olmuştur. Mark Sykes'in özellikle Musul ve civarının kontrol altında tutulması gerektiği dikkat çekmektedir. Çünkü Mondros'un imzalanmasının hemen akabinde İngilizler burayı işgal etmişlerdir. Özellikle Toynbee'nin daha o günlerde hazırladığı raporlar Mondros'un şartlarına en yakın olanı olmuştur.² Boğazların açılarak Karadeniz'e geçilebilmesi ve Türk ordusunun terhis ile Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devletinin kurulması gibi hususlar öncelikle onun tarafından dillendirilmiştir (NA: 1918: FO.371/3411, No: 167860; Ediz, 215:26)). Bu düşünceye İngiliz Kabinesinde sadece Dışişleri Bakanı Lord Curson karşı çıkmıştır.

Ahmet İzzet Paşa, doğrudan İngiltere ve Fransa nezdinde ateşkes teklifi çalışmalarına hız verirken Türkiye Musevilerinin Haham Başu durumundaki Haim Nahum, Fransa'dan Amerika'ya kadar ilgili ülkelerle bir ara buluculuk çalışması yapması için tercih edilmiş ve Avrupa başkentlerine gönderilmiştir. Fransa ile yapılacak görüşme için ise ayrıca Selanik'te bulunan Fransız Ordu Komutanı Franchet d'Esperey ile iletişime geçilmiştir (Yavuz, 2016: 146-148). İspanya aracılığıyla İtilâf devletlerinden barış istenmek için de çalışmalar yapılmıştır (Eraslan, 2005: 356,357). General Townshend ile Ahmet İzzet Paşa arasında 16 Ekim günü görüşme yapılmıştır. Bu görüşmede, "*Ahmet İzzet Paşa, Osmanlı onuru ve şerefini ayaklar altına alacak şartların kabul edilmeyeceğini, Türklerin namus ve haysiyetlerine düşkün olduklarını ve onur kırıcı şartları kabul etmektense sonuna kadar mücadeleye devam edeceklerini*" söylemiştir. Townshend, Wilson İlkelerine göre bir ateşkes istenildiğini gördüğünü, ancak bunun zor olduğunu söylemiştir.

² 30 Eylül 1918'de Mark Sykes'ın hazırlayıp, 2 Ekim 1918'de İngiltere Dış İşleri Bakanlığınca memorandum haline getirilen bir metinde, Osmanlı Hükümetinin teklif edeceği muhtemel bir ateşkes halinde, Haçin ve Zeytun'un da içinde bulunduğu Kilikya bölgesinin işgal edilmesi, Musul'un işgali ve Rus topraklarının Türk Ordusu tarafından hemen boşaltılması gibi hayati konuların Osmanlı Hükümeti'ne şart olarak bildirilmesi istenmiştir. Mark Sykes, Suriye'nin de kontrol altında tutulması ve buradaki Arapların Türkleri istememelerinde kendilerine güvence verilmesi gerektiğini de belirtmiştir. National Archives, FO.371/3411, No: 167860, 30 Eylül 1918.

Townshend, bir istimbot ile İstanbul'dan yola çıkmıştır (Townshend, 2007: 659). Yolda giderken kendine göre ateşkes için bazı maddeler kaleme almıştır (Yakın Tarihimiz, 1962: 114-116).

Türklerin teklif edeceği bir ateşkes antlaşması şartlarına karşı İngilizlerin Fransızlarla birlikte hazırladıkları taslak metin İngiliz Hükümetince kabul edilerek Mondros'ta bulunan Amiral Calthorpe bildirilmiştir. Calthorpe, ateşkes görüşmelerini yapmak üzere İngiliz hükümetince tam yetkili olarak görevlendirilmiştir. Ondan Osmanlı delegasyonunun ısrarlı davranmaları durumunda Paris'te kabul edilen ve İngiliz savaş kabinesince de onaylanan ateşkes taslağı maddelerinden taviz vermemesi istenmiştir. Boğazlardan geçiş ve Karadeniz'in torpidolardan temizlenmesi, Kafkasya ile Batı İran'da Türk askerinin bulunmaması, Musul ve İskenderun arasındaki bölgenin işgali İngilizler için taviz verilmemesi gereken hayati konuları oluşturmuştur. Calthorpe'nin taviz vermemesi gereken hususların Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarını yerle bir eden konular olması ateşkes görüşmelerinin çok çetin geçeceğini işareti olmuştur. İngilizlerin Suriye ve İskenderun çizgisinde hakimiyet tesis etmek istemesi Fransız Başbakanı Clemanceau'yu çok rahatsız etmiştir. Bunun üzerine yaşanan Fransız protestosu karşısında İngiliz savaş sekreteri Lord Milner Paris'e gönderilerek Clemanceau yatıştırılmıştır. İngiliz Dışişleri Sekreteri Lord Balfour, 25 Ekim 1918'de Osmanlı tarafının itirazlarının hafifletilmesi için İstanbul'un Türklerde kalacağı güvencesinin verilmesi gerektiğini kabinesine bildirmiştir. 25 Ekim günü İstanbul Yönetimi İngilizlerin Bern elçisi vasıtasıyla ateşkes teklifini iletmiştir. Askeri özellikleri nedeniyle görüşmelerin Mondros'ta yapılması müttefiklerce kabul edilmiştir (Yavuz, 2016: 160-163).

Mondros'ta Osmanlı Yönetiminin baş murahhası olarak Padişah Vahdettin tarafından Damat Ferit önerilmiştir. Ancak Bakanların bu durumda istifa edeceklerini söylemeleri üzerine Vahdettin Damat Ferit üzerinde ısrar etmemiştir. Bahriye Nazırı Rauf Orbay Baş Murahhas olarak görevlendirilmiştir (Türkgeldi, 1948: 31). Rauf Orbay'ın askeri tecrübelerinin yanında, İngilizceye hakimiyeti ve ayrıca General Townshend ile yakın arkadaş olması baş murahhas olarak tercih edilmesinde etkili olmuş olabilir. "Ziya Paşa, Reşit Paşa, Hadi Paşa, Tevfik Paşa, Sait Halim Paşa, Ahmet Rıza Bey, Cavit Bey ve Damat Ferit Paşa" ile yaptığı istişarelerde ateşkes için acele edilmesi gerektiği görüşüne varan Ahmet İzzet Paşa özellikle İngilizlerle daha sıkı bir iletişim kurulursa ateşkes şartlarının daha hafif olacağını düşünmüştür. Burada İtilaf Devletleri arasındaki dengeler de dikkate alınmıştır (Akşin, 1992: 52).

Mondros'a gidecek Osmanlı heyetine hükümet tarafından 8 maddeden oluşan bir talimatname verilmiştir. Bu talimatname maddeleri; Boğazlar, Karadeniz, ve Ege Denizi'ndeki istihkamların tamamen Osmanlı askerinin elinde olması, asayişin sağlanması için ordu

mensuplarının ne kadarının terhisten hariç bırakılacağı, silah bırakma işinin sadece müttefiklerle yapılacak olması, ülkedeki asayiş ve emniyetin sağlanması işinin sadece Türk askerince sağlanması gerektiği, hükümet işlerine hiç bir şekilde müdahalenin kabul edilmeyeceği ve onur ve haysiyet zedeleyici müdahale ve davranışlara izin verilmeyeceği konularında olmuştur (Türkgeldi, 1992: 32). Bunlar incelendiğinde, Osmanlı yönetimi ve Ahmet İzzet Paşa'nın siyasal egemenlik hakkının zedelenmemesine ne kadar dikkat ettiği görülmektedir.

Toplantının daha ilk saatlerinde Fransızlar ile İngilizler arasındaki gerginlik Türk heyetini biraz rahatlatmıştır. Çünkü ateşkesin Paris'te hazırlanan taslak metninde zaten Fransızlar rahatsızlıklarını bildirmişlerdi. İngiliz temsilci Amiral Calthorpe'un Fransız temsilcisi Amiral Gauchet'i davet etmeden 27-29 Ekim günü yapılan görüşmeleri sürdürmesi Fransızları ve Başbakan Clemenceau'yu çok kızdırmıştır. Amiral Gauchet, hükümetinin yetkililerince yoğun bir görüşme yapmasına rağmen başarılı olamayarak görüşmelere katılamamıştır (Türkgeldi, 1992: 40).

Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olduğunu kabul eden Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihinde "Limni Adası'nın Mondros Limanı"nda Agamemnon isimli İngiliz savaş gemisinde Mondros Ateşkesini yapmıştır. Mütarekeyi Osmanlı adına Bahriye Nazırı Rauf Bey, İtilaf Devletleri adına İngiliz Amiral Calthorpe imzalamıştır. Görüşmeler dört gün boyunca beş oturumda yapılmıştır. 25 maddeden müteşekkil ateşkes antlaşmasının her bir maddesi Osmanlı Devleti için ciddi sıkıntılar ve sonuçlar doğuracak nitelikte olmuştur. Ancak antlaşmada 7. ve 24. maddeler siyasal egemenlik konusunda çok ağır hükümleri ihtiva etmiştir. İtilaflar, zihinlerindeki işgal planına hukuki bir alt yapı kurmak üzere 7. maddede "*Müttefikler, güvenliklerini tehdit edecek bir durum olduğunda herhangi bir stratejik (sevkiulceyş) noktayı işgal hakkına hâiz olacaklardır*" şartını koymuşlardır (İstiklal Harbi, 1962: 40-46). Nitekim antlaşmadan 2-3 gün sonra İngilizler, 1918'in 3 Kasım'ında Musul'u işgal etmiştir. Buna ilaveten Kilis'i (27 Aralık) Antep'i (1 Ocak) ve Osmaniye'yi (31 Ocak) işgal etmişlerdir (Jaeschke, 1970: 3). Fransızlar ise Trakya'daki demiryolunun önemli durakları ile Afyon kısmını, Mersin, Dörtüyük ve Adana'yı işgal etmiştir. İtalyanlar Batı Anadolu'da Yunanistan tarafına gelişen siyasi bölüşümlerin önüne geçmek için Antalya, Bodrum, Kuşadası, Fethiye ve Marmaris'i işgal edip, Akşehir ve Konya'ya da asker göndermiştir. Antlaşmada bunlara ilaveten İstanbul'un durumu ve Karadeniz'e açılma ve buradaki istihkamların İngilizlere teslimi konuları Osmanlı siyasal egemenliğinin ağır bir şekilde zarar görmesine yol açmıştır. İngiliz Amiral Calthorpe, Rauf Orbay'ı rahatlatmak için İstanbul ve istihkamların işgaline sadece İngiliz ve Fransız gemilerinin

katılacağını, Yunan askerlerinin gelmesi durumunda hiçbir taşkınlık yapmayacaklarının sağlanacağını söylemesi Rauf Orbay tarafından gerçekçi bulunmamıştır. Yedinci madde üzerinde yapılan tartışmada Rauf Orbay bu maddenin neredeyse Ateşkesin kilit notasını oluşturduğunu ve pek anlaşılmadığını söylemesi üzerine Calthorpe, esasen bunu kendisinin de anlamadığını, bu maddeyle Halep ve Bağdat'ın kastedildiğini söyleyerek yine Rauf Orbay'ı ikna edebilmiştir. Ancak Osmanlı heyeti bu maddenin İstanbul'u ve tüm stratejik yerleri kapsayacak olmasından büyük endişe ettiklerini ifade ederek amiralden bunu garanti edecek bir mektubun İstanbul'a göndermesini isteyince Calthorpe buna sinirlenmiştir. Sonuç olarak İngilizler diplomatik dil ve manevralar ve hatta tehditler ile Osmanlı heyetini razı etmiştir.

Aslında 1., 7. ve 24. maddeler Osmanlı siyasal egemenliğini yok sayan maddeler olmuştur. Ayrıca müzakerenin henüz ikinci gününde Rauf Orbay'ın bir ricası ile Amiral Calthorpe tarafından Padişah Vahdettin'e hitaben yazılan ve gizli kalması istenilen bir mektup Rauf Bey'e verilmişti. Rauf Orbay hatıratında, “7., 8., 9. ve 10. maddeler hususunda çok sıkıntı çektiklerini, diplomatik olarak yoğun bir baskıya maruz kaldıklarını” yazmıştır (Yakın Tarihimiz, 1962: 17). Rauf Bey, imzalama aşamasında bile açık olmayan cümlelerle dolu, kapsamı, süresi net olmayan bir antlaşma metnini imzalamak zorunda kalmıştır. Tasvir-i Efkâr gazetesinde ateşkesi ile ilgili maddeler verilirken halkı telaşlandıracak ifadelere yer verilmemiştir (Tasvir-i Efkâr, 1918: 2548).

Mondros Ateşkesi sonrasında işgaller sürerken, 13 Kasım günü İtilaf Devletleri donanması İstanbul'u da işgal etmiştir. Fakat I. Dünya Savaşı sonrası kurulmaya çalışılan siyasal sistem için 8 Ocak 1918 tarihinde ABD Başkanı W. Wilson tarafından açıklanan ilkeler, Osmanlılarla ittifak grubunu bu savaşın mağlupları olarak iyimser bir tutuma sevk etmiştir (Sofuoğlu, 2002: 618,619). 8 Ocak 1918'de Başkan T. Woodrow Wilson tarafından ilan edilen ve Wilson İlkeleri olarak bilinen bildiri, sömürgecilığe karşı olunduğu ve halkların kendi kendilerini yönetebilecekleri “Shelf-determination” ifade edilmiştir. Türklerin çoğunlukta olduğu yerlerde yönetim hakkının Türklere bırakılacağını ifade eden 12. maddesi Osmanlı Devleti'nin birçok vilayetinde Amerika'ya karşı ciddi bir sempati duyulmasına yol açmıştır (Selek, 1987: 481). Wilson İlkeleri'nde bilhassa galip devletler ile yenilen devletlerin eşit bir statüde ele alınması gerektiğinin savunulması, savaştan yenilgiyle çıkmış ve dağılmış olan devletlerin mirasçıları nezdinde olumlu karşılanmıştır.³ İlkelerin İngilizler ve Fransızların

³ General Harbord, 24 Eylül 1919 günü Erzincan'ı ziyaret etmiş, burada Erzincan Adliyesinin önünde üzerinde “Yaşasın Wilson Prensipleri” yazan bir pankart Amerika'ya olan tezahüratı göstermiştir. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), s.99.

çıkarları için kullanılabilmesine ve Anadolu'da Türk siyasi egemenliğinin ortadan kaldırılmasına sebep olmuştur. (Boztaş, 1989: 274). Zaten İngiliz ve Fransızların işgallere hemen başlamasıyla durumun böyle olduğu kısa zamanda görülmüştür.

2. Mondros Ateşkes Anlaşmasına Tepkiler

Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında Anadolu'nun büyük bir bölümünün düşman işgaline maruz kalmasına karşı tepkiler gecikmemiştir. Bu tepkilerden en önemlisi Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği tepkidir. Mustafa Kemal Paşa, antlaşma hükümlerinin ağır şartlar içerdiğini vakit kaybetmeden söyleyerek bunun devamında gerçekleşecek işgallerle ortaya çıkacak yeni sıkıntıların Türk Milleti'ni uğraştıracağını ifade etmiştir. Mondros'un hükümleri, Anadolu'nun ortasına doğru yapılan işgallerin önünün açılması ve Türk topraklarının ilhakı anlamını taşıdığını Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya iletmiştir. Bu sırada Ahmet İzzet Paşa'nın, Liman Von Sanders'e gönderdiği bir telgraf ile Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı Liman Von Sanders'ten alınarak 31 Ekim 1918'de 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'ya verilmiştir. Bunun üzerine Sanders ile Mustafa Kemal Paşa arasında Adana'da bir görüşme yapılmıştır (Kemal, 2010: 374, 376).

Mondros Ateşkesi'nin yapılması sonrasında Padişah Vahdettin, hükümetteki İttihatçı kökenli kişilerin İngilizlerle olan iletişimde sıkıntılara yol açabileceğini bildiği için İzzet Paşa Hükümeti'nde görev yapan İttihatçı kökenli bakanlardan Fethi Bey, Rauf Bey ve Cavit Bey'in istifa etmelerini istemiştir. Bunun üzerine Ahmet İzzet Paşa Kabinesi, 8 Kasım 1918'de görevi bırakarak hükümeti kurma görevi Ahmet Tevfik Paşa'ya verilmiştir (Bozkurt, 2016: 16). İstanbul'da Harbiye Nezareti emrine çekilen Mustafa Kemal Paşa, 13 Kasım 1918'de İstanbul'un İtilaf Devletlerince işgal edildiği gün İstanbul'a gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa için artık Anadolu'ya giderek büyük bir milli mücadele başlatmak için fırsat kollamaya başlamıştır (Türk İstiklâl Harbi I, 1962: 24)

3. Mondros Ateşkesinin Uygulanması Sürecinde Siyasal Egemenliğin Korunması Mücadelesi

Amiral Calthorpe'un "İngiliz Yüksek Komiseri" olarak İstanbul'a gönderilmesi sonrasında, kendisine İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour tarafından 9 Kasım 1918'de Mondros'un uygulanması ile ilgili çok ayrıntılı talimatlar iletilmiştir. Özellikle İngilizler Mondros'un şartlarının uygulanmasından taviz vermemekle birlikte Padişah Vahdettin ile seviyeli bir iletişim içinde olmayı tercih etmiştir. Amiral Calthorpe'un ateşkes maddelerini katı ve tavizsiz bir

şekilde uygulamaya kalkması başta Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa olmak üzere yönetimdeki herkes üzerinde ciddi reaksiyonlara yol açmıştır. Hariciye Nazırı Reşit Paşa, Musul ve İskenderun'un işgallerine çok sert tepki vermiştir. İngiliz ve Fransız işgallerinde halka zulümler yapılmıştır. Öncelikle Sadrazam ve Hariciye Teşkilatı, ateşkes hükümlerinin uygulanması ve sonrasında kalıcı bir barışın tesis edilebilmesi için İngiliz Yüksek Komiserleriyle sağlıklı bir iletişim kanalı oluşturmak için çaba sarf etmiştir (Akşin, 1992: 95).

18 Ocak 1919 tarihli "Paris Barış Konferansı", Batılı devletler ve ABD tarafından yeni dünya düzeninin kurulmaya çalışıldığı önemli bir safhadır. Toplantıda en önemli kararlar İtilaf Devletlerini oluşturan ülkeler (Onlar Konseyi) arasında yapılan toplantılarda alınmıştır. Konferans, İtilaf Devletleri'nin savaş sırasında kendi aralarında yaptıkları gizli paylaşım planlarının uygulama aşamasına geçirildiği bir evredir. Osmanlı Devleti'nin siyasal hakimiyetinin olduğu toprakların paylaşılması esasen konferansın en asli konusuydu. Ancak Osmanlı yönetimi başlangıçta toplantıya çağırılmamıştır. Bunun sebebi aralarında henüz bu toprakların paylaşımını sağlayamamış olmalarıydı. Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti süreci dikkatli bir şekilde takip ederek uzlaşmacı bir tutum sergilemiştir. İtilaf Devletleri "Paris Barış Konferansı"ndan sonraki süreçte ve Sevr Antlaşmasına kadar Anadolu'da Rum, Ermeni ve diğer azınlıkların işgal ve taşkınlıklarına zemin hazırlayıcı ve hatta teşvik edici bir tutum içine girerek Osmanlı Devleti'nin siyasal egemenliğinin en tartışmasız olması gereken yerlerinin bile geleceğini tehlikeye düşürmüşlerdir. Damat Ferit Paşa hükümetleri de bu durumu Paris'e gönderdikleri ultimatom ile protesto etmiştir (Budak, 2020: 446, 450, 453-468).

"Osmanlı Millet Sistemi" içinde uzun bir süredir kendilerine yer bulan Rum, Ermeni ve Araplar da Wilson İlkeleri nezdinde gelecekteki statülerini tayin etmek istemişlerdir. Bu da bir milletin siyasal egemenliklerini içeriden yok etme konusundaki bir siyasetin ürünü olmuştur. İstanbul'dan Türklerin çıkarılarak burada çok uluslu bir yönetim konusunda hem fikir olmuşlardır. İzmir ve Ege Bölgesinde Yunan iddialarının kabul görerek buranın Yunan işgaline uğramasına izin verilmesi Osmanlı Hükümetini çok şaşırtmıştır. İtalyanların Konya ve Antalya'ya asker göndermesi, Rumların Doğu Karadeniz'deki taşkınlıkları ile Ermeni çetelerin faaliyetleri Türk halkını kendisini birçok yerde savunmak zorunda bırakmıştır. Özellikle İzmir'in 14 Mayıs 1919'da işgali siyasal egemenliğin tam manasıyla ayaklar altına alındığını göstermektedir. Yıldız Sarayında Padişah Vahdettin'in davetiyle 26 Mayıs günü toplanan ve 130 kişinin katıldığı Saltanat Şurası'nda bu işgal karşısında alınabilecek önlemler konusunda hiçbir karar alınamamıştır. 1920'nin ilk aylarında Londra'da başlayan ve "San Remo Konferansı" ile iyice şekillenen Sevr Antlaşması'nın içeriğinin nasıl olacağı husus ve bu süreçte Osmanlı Hükümetlerinin İtilaf Devletleri ile devam ettirdiği siyasi mücadelede siyasal

egemenliğin korunması ve belki de yeniden sağlanmasında Anadolu'dan başlatılan milli hareketin ne kadar zorunlu ve acil olduğu anlaşılmıştır. Zaten 16 Mart 1920 günü İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından resmen işgali ile Türk siyasi egemenliğinin korunması veya yeniden tesisi TBMM Hükümetine geçmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti bu tarihte birlikte fiilen ortadan kalkmıştır (Budak, 2020: 453-468).

4. Millî Mücadeleden Mudanya Ateşkes Antlaşmasına Kadar Türk Siyasal Egemenliğinin Yeniden Tesisi

Samsun ve civarında Müslüman Türklerin, Hristiyan Rumları katlettiği iddiaları üzerine Samsun'un mütarekenin yedinci maddesi gereğince İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmemesi için İstanbul Hükümeti bölgeye bir müfettiş gönderilmesine karar vermiştir. Mustafa Kemal Paşa, Çanakkale cephesindeki başarılarından dolayı bu görev için uygun görülerek Samsun'a gönderilmiştir. İzmir'in Yunanistan tarafından 15 Mayıs'ta işgalinden beş gün sonra Sadrazam ve Harbiye Nazırına Samsun'dan telgraf çekmiştir. Türk vatanının işgal edilmesi ve bunun durdurulması için lazım gelen tedbirlerin derhal alınması gerektiğini ifade etmiştir. Batı Anadolu'da Reddi İlhak ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurularak Yunan işgalleri protesto edilmiştir. Düşmanın ilerleyişine karşı askeri olarak da teşkilatlanma ihtiyacı ortaya çıkmış olup bunun için Kuvayı Milliye denilen yerel milli kuvvetler meydana getirilmiştir. Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Bölgesinde Ermeni ve Rum çeteleri büyük bir isyan hareketine girişerek Türk halkının dirlik ve düzenini yok etmeye başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'dan başlattığı milli hareket ve Ankara'da TBMM'nin açılmasından sonra milli bir şuur-bilinç harekete geçirilerek halkın büyük desteği sağlanmıştır (Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921), 1982: 26).

Doğu ve Güney Cephelerindeki başarılar sonrasında Batı Anadolu'ya yönelen Türk Ordusu I. İnönü Muharebesi'nde Yunanları bozguna uğratmıştır. Yunanlar, Türklerin düzenli ordularıyla ilk kez I. İnönü Muharebesi'nde (6-10 Ocak 1921) karşılaşarak mağlup olmuşlardır. Böylece Kuvayı Milliye birliklerinden düzenli ordu sistemine geçilmiştir. Batı Cephesinde Yunanlılara karşı 23 Mart-1 Nisan 1922'de II. İnönü Muharebesi kazanılmıştır. Ancak Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde (10 - 20 Temmuz 1921) Yunanlılar karşısında mağlup olunmuş, Sakarya Zaferi (23 Ağustos-13 Eylül) ile bu yenilgiler telafi edilerek önemli ve ciddi bir kazanım elde edilmiştir. Sakarya Zaferi, Millî Mücadele Dönemi'nin çok mühim bir safhasını oluşturmuştur. Nitekim bu savaş ile 250 yıldır süren Türk geri çekilişi sona ererek savunmadan taarruz durumuna geçilmiştir. Yunan ordusu Sakarya Nehri'nin doğu yakasında

durdurularak Eskişehir-Afyon çizgisinin gerisine çekilmeye mecbur bırakılmıştır (Çınar; Yalçınkaya, 2009: 86).

Sakarya Zaferi'nden sonra Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 1921'in son aylarını taarruz hazırlığı için iyi değerlendirmiştir. O'na göre Yunanlılara son darbeyi vurmanın zamanı gelmiştir. Sakarya Zaferi sonrasında yapılan 13 Ekim 1921'de Kars Antlaşması ile Doğu sınırlarımız, 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması ile de güney sınırlarımız güvence altına alınmıştır. Türk Ordusu Batı Anadolu'ya yönlendirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 1922'nin ilk aylarında Yunanlıların Anadolu'daki işgallerine son vermek için Büyük bir taarruza geçme kararını vererek bunun sürecini başlatmıştır (Çevik, 2016: 1570). Devam eden hazırlıklar tamamlanarak 4 Ağustos 1922 günü Mustafa Kemal Paşa TBMM'de bir konuşma yapmıştır. İleriki günlerde Yunanlılara karşı bir taarruz hareketinin başlatılacağı hakkında Bakanlar Kurulunu bilgilendirmiştir (Hakimiyet-i Milliye, 1922; 20 Ağustos; TBMMZC, 1922: 268-271). Büyük: 2 Eylül). Anadolu'da Yunan ordusundaki panik ve şaşkınlık Doğu Trakya'daki birliklerini de etkilemiştir. Trakya'nın doğusundaki mevcut Yunan birliklerinin bir bölümü geri itilirken bir bölümü de Anadolu'ya geçip cepheye sevkleri için Mudanya'ya nakledilmek istenmiştir. Sarayköy ve Vize'deki Yunan birlikleri önce Tekirdağ ve oradan da Mudanya'ya sevk edilerek Kocaeli'ndeki Yunan birlikleri güçlendirilmek istenmiştir. Yunanistan'ın 59. piyade alayı ise İstanbul'a gönderilmek amacıyla Tekirdağ'a yönlendirilmiştir (Akın, 2002: 219).

Bu yenilgi neticesinde bir şey yapamayan Yunanlılar, 2 Eylül 1922'de İngilizlere müracaat ederek TBMM Hükümeti ile barış müzakerelerinin başlatılması için yardım istemişlerdir. İngilizler, onların bu isteğine o anda cevap vermeyip Yunan yenilgisini bir süre dünya kamuoyundan saklamaya çalışmışlardır. Ancak Yunan yenilgisinin sürmesi üzerine, artık Yunan güçlerinin toparlanamayacağını anlayarak onların ateşkes isteğini 4 Eylül 1922'de diğer müttefik devletlerle görüşmüştür. İngiltere liderliğinde Batılı ülkeler, Yunanistan'ın mütareke talebini 7 Eylül'de Ankara Hükümetine bildirmiştir. Öte yandan Türk Ordusu, 9 Eylül günü İzmir'e girmiştir. 11 Eylül günü Bursa kurtarılırken sonrasında İstanbul, Boğazlar ve Doğu Trakya'nın düşmandan tamamen temizlenmesi için harekât başlatılmıştır. 18 Eylül 1922 tarihinde ise Millî Mücadele'nin son aşaması "Erdek-Bandırma"da gerçekleşmiştir (Kurtcephe, 1999: 317).

Mustafa Kemal Paşa sonrasında itilaf güçlerini temsil eden devletlere iki nota vererek İtilaf Devletlerinin askerî harekâtını hemen durdurması ve Yunanistan'ın 1914 yılı öncesi sınırlara dönmesi şartıyla Türklerin bir mütarekeye ancak razı olacağını söylemiştir (TBMMZC, 1960: 275-277). İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, müttefikleriyle olan ilişkileri düzeltmek için 19 Eylül'de Paris'e gitmiş olup İtalyan Büyükelçisi Count Sforza ve Fransız Başbakanı

Poincare ile bir görüşme yapmıştır. Curzon, aralarındaki müttefiklik bağının zedelenmemesi için uğraşmıştır. Türk Büyük Taarruzu sonrasında bir ateşkes yapıncaya değin barışa veya savaşa devam edilip edilmeyeceği yönünde bir süre belirsiz hâkim olmuştur (Yeşilbursa 2019: 1018). Mustafa Kemal Paşa, böylelikle Büyük Taarruz Harekatının askeri aşamasının biterek siyasi ve diplomatik bir duruma gelindiğini 18 Eylül günü Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'ndeki bir mülakatında açıklamıştır (Hâkimiyet-i Milliye, 1922: 18 Eylül). Bursa ve İzmir'in de Türkler tarafından kurtarılması özellikle İngiltere'yi derin bir düşünce ve korkuya düşürmüştür. General Harrington, Türk askeri birliğinin Çanakkale ve İstanbul Boğazı istikametine doğru devam etmemeleri için 26 Eylül'de TBMM'nin İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey'e başvurarak, Türk askerinin Biga'nın batısı ile Erenköy'ün batısından geri çekilmesini istemiştir (Sürmeli, 2007: 51). Harrington, Türklerin Çanakkale ve İstanbul boğazlarının tehlikeye girmesine yol açabilecek girişimlerden uzak kalınmasını talep etmiştir (Akyüz, 1988: 298-301).

“Mudanya Ateşkes Antlaşması”nın imzalanması sürecinde Türk askeri, İngilizlerin stratejik oyun, hile ve diplomatik hamlelerine karşı planlı, uyanık ve soğukkanlı bir tutum ile tarafsız yer olarak belirlenen yerde beklemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın taktikleri şüphesiz ki bir süre sonra imza edilecek olan ateşteke masadaki Türk heyetinin elini güçlendirmiştir. Bütün bu süreçte İtilaf Devletleri, kendi aralarındaki sorunlara çözüm getirmek amacıyla 19-23 Eylül günlerinde Paris'te bir toplantı yapmışlardır. Bunun neticesinde de 23 Eylül günü Mudanya'da generaller düzeyinde yapılacak bir ateşkes görüşmeleri için bir araya gelinmesini kararlaştırıp sonucu TBMM'ye bir nota ile bildirmişlerdir. İtilaf Devletleri temsilcileri, tarafsız bölgelerin işgal edilmemesi, azınlıkların güvenliklerinin sağlanması koşuluyla Meriç Nehrinden Edirne'ye kadar olan Trakya'nın TBMM'ye verilmesinin kabul edileceğini ifade etmişlerdir. Bu koşulların temini ve bir barış antlaşmasının imzalanması ve yürürlüğe girmesiyle Milletler Cemiyeti'ne Türkiye'nin üyeliğini destekleyeceklerini ve bütün İtilaf Devletleri askeri birliklerinin İstanbul'dan çekileceği garantisini vermişlerdir. İtilaf Devletlerini temsil etmek üzere özel yetkilerle 28 Eylül 1922'de İzmir'e gönderilen Fransız temsilcisi Franklin Boullion, burada Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştür. Mudanya'da bir konferans düzenlenmesine karar verdiklerini ona iletmiştir. İtilaf Devletleri, Osmanlılarla 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması'nda, Boğazlarla ilgili kararın devamının sağlanmasında yoğun bir çaba sarf etmiştir. Çünkü Sevr Antlaşması'na göre, Boğazların yönetimi uluslararası bir komisyona verilecekti. Boğazlar tüm devletlerin giriş çıkışlarına açık olacak ve herhangi bir savaş durumunda bile savaş gemilerine kapatılacaktır (Sürmeli, 2007: 52-53).

5. Mudanya Ateşkes Antlaşması ve Önemi

İtilaf Devletleri karadan ve denizden güvende olmak istedikleri için mütareke görüşmelerinin yapılacağı yer olarak Mudanya'yı uygun bulmuşlardır. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Yunan ordusu karşısında gösterdiği başarıları nedeniyle Mudanya'da Türkiye'yi temsil etmesine Mustafa Kemal Paşa tarafından karar verilmiştir (Atatürk, 2015: 517,518). Mudanya görüşmeleri 3 Ekim 1922'de saat 15.15'te XIX. yüzyılda bir Rus kereste tüccarı olan Aleksandr Ganyanof tarafından inşa edilen bir konakta başlamıştır. TBMM, İsmet Paşa'dan başka Fevzi Paşa ve Refet Paşa'larını da Mudanya'ya göndermiştir. Ancak bu komutanlar müzakerelere murahhas heyet içerisinde direkt olarak katılmamıştır. Mudanya Ateşkesi yapıncaya kadar orada yer almışlardır. Müzakerelerde TBMM delegasyonu içinde Batı Cephesi'nde Kurmay Başkanı olan Asım (Gündüz) Paşa, Kurmay Yarbay Tefik Bey (Bıyıklıoğlu), Binbaşı Seyfi (Düzgören) Bey, Kızılay 2. Başkanı Hamit Bey TBMM İstanbul Murahhası olması sebebiyle müzakerelerde bulunmuştur. Onların yanına iki de yazman verilmiştir. Ateşkes görüşmelerinde İtilaf Devletleri olarak İngiltere'yi General Harrington, Fransa'yı General Charpy ve İtalya'yı da General Monbelli temsil etmiştir (BOA, H-23-02-1341: HSD, AFT, Yer Big. 6-122,). Yunanistan ise General Mazarakis ve Albay Sariyanis'i gözlemci olarak belirlemiş, ancak bu kişiler görüşmelere doğrudan katılmamıştır. Görüşmeleri Mudanya yakınında bulunan bir İngiliz gemisinden takip etmişlerdir (Turan, 2003: 518). Konferansa İsmet İnönü Başkanlık etmiştir. İlk görüşmeden sonra Doğu Trakya'nın Yunanlılar tarafından boşaltılmasına karar verilmiştir. Fakat burasının henüz Türklere iadesinden söz edilmemiştir. Hatta Yunanlıların, boşaltacakları toprakların bu sefer İngiliz ve Fransızlar tarafından işgal edilmesinden bile bahsedilmiştir. Meriç Irmağı'nın batısında bulunan ve Edirne'ye bağlı olan Karaağaç bölgesinin geleceğinden söz edilmemesi ilginç olmuştur. Yunan askerinin Meriç'in Batısına çekilmesi konusunda İtilaflar ve Yunanistan şiddetle karşı çıkmıştır. Ancak konferansın üçüncü gününde Türk askerinin ne kadarının Doğu Trakya'ya geçeceği karar verilebilmiştir. Türk tarafı işgalin derhal sonlandırılarak bölgenin Türkiye'ye derhal bırakılmasında ısrar edince 5 Ekim günü konferansa ara verilmiştir. Harrington, Türk heyetinin talepleri karşısında sürekli olarak sert bir tavır sergilemiş ve başaramayacağını anlayınca da İngilizlerin askeri ve donanma gücü bakımından Türklere çok daha üstün olduğunu dillendirerek Türk heyetini yeni bir savaş ile tehdit etmiştir (Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk, 2007:109). Mustafa Kemal Paşa, İngiltere'nin Boğazlar üzerinde hassas olduğunu bildiği için antlaşmanın yapıp barış antlaşması koşullarının oluşmasına kadar kışkırtıcı davranmaktan uzak durmuştur. Bu süreçte özellikle Türk askerini

oluşabilecek bir çatışmadan uzak tutmuştur. O'nun barış yanlısı bir tutum içinde olması TBMM'yi uluslararası hukuk nezdinde yücelterek tanınmasına yardımcı olmuştur.

7 Ekim günü yeniden başlayan Mudanya Konferansı'nda İtilaf temsilcileri, Türklerin Yunan askerlerinin Meriç Irmağının sol cenahına çekilmesi isteğini kabul etmişlerdir. 10 Ekim görüşmeleri çok çetin geçse de 11 Ekim günü sabah erkenden başlayan görüşmelerde İtilaf Devletleri temsilcileri Mudanya Ateşkes Antlaşmasını imzalamışlardır. Yunan temsilciler 14 Ekim'de antlaşmayı imzalamışlardır. Mudanya Ateşkes Antlaşması 15 Ekim 1922'de ancak yürürlüğe girebilmiştir (Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk, 2007: 108).

Mudanya Mütarekesi'ne göre;

1. İşbu sözleşmenin yürürlüğe girmesi üzerine Türk ve Yunan silahlı kuvvetleri arasındaki çarpışmalar durdurulacaktır.

2. İşbu sözleşmenin yürürlüğe girmesi üzerine Trakya'daki Yunan kuvvetlerinin gerisine çekilmesi istenecek çizgiyi, Adalar Denizi (Ege) ağzından Trakya ile Bulgaristan sınırının kesiştiği yere dek Meriç'in sol kıyası oluşturacaktır.

3. Barış antlaşmasına kadar çıkabilecek karışıklıkların önüne geçmek için Meriç'in sağ kıyası, Karaağaç ile birlikte Müttefik Devletlerce belirlenecek yerlere yerleşmek için müttefik devletlerin askeri birlikleri tarafından işgal edilecektir.

4. Edirne ve civarına ulaşım sağlayan demiryolu bağlantısının geçiş özgürlüğünün aksamadan devamı için Svilengrad (Cisri Mustafapaşa)'dan Kuleliburgaz'a kadar Meriç'in sağ kıyasını takip eden demiryolu kısmı Müttefik ülkelerle TBMM Hükûmeti ve Yunanlılardan oluşacak delegelerin Karma bir Komisyon kurulması, özel bir sözleşme yapılması ve denetime tabi tutulması.

5. Doğu Trakya'nın Yunan askerince Türk askerine iadesi iş bu antlaşmanın yürürlüğe konulmasıyla başlayacaktır. Toprakların iadesi askerlerden başka çeşitli askeri yapı ve kuruluşları, bunların her çeşit taşıma vasıtalarını, savaş araç-gereç ve silâh stokları ile yiyecek-ıcecek maddelerini de kapsayacaktır. Boşaltma ve iade işlemi yaklaşık on beş günlük bir süre içinde yapılacaktır.

6. Jandarma nezaretinde Yunan sivil memurları en kısa zamanda çekilecektir. Yunan memurları her yönetim bölgesinden çekildikçe buralar aynı gün Türk memurlarına teslim edilecektir. Bu el değiştirme işlemi en çok otuz gün içinde tamamlanacaktır.

7. TBMM Hükûmetinin, memurlarıyla birlikte yerel düzen ve güvenliğin sağlanması ve sınır ve demiryollarının muhafazası için jandarma gücü de bulunacaktır. Bu gücün toplamı, subayları ile birlikte sekiz bini geçmeyecektir.

8. Yunan kuvvetlerinin geri çekilmesi ve sivil yönetimin el değiştirme işlemleri, belirli noktalarda bulunan müttefikler arası heyetler nezaretinde gerçekleştirilecektir.

9. Bu heyetlerden başka Doğu Trakya'yı İtilaf askerleri işgal edecektir.

10. Müttefik Devletlerin heyetleri ile askeri birliklerinin geri çekilmesi, Yunan askerlerinin boşaltma-iade işlemlerinin bitiminden 30 gün içinde gerçekleştirilecektir. Müttefik Devletler Hükûmetleri, düzenin sürdürülmesi ve Türk olmayan halkın korunması amacıyla gerekli önlemlerin alındığının tespiti halinde bu geri çekilme işlemleri daha erken bir zamanda da bitirilebilecektir.

11. Anadolu'da, TBMM Hükûmeti kuvvetleri gösterilen çizgiler üzerinde bekleyecek olup bu çizgileri Barış konferansının başlamasına ve Konferans sürecinde geçemeyecektir.

12. Müttefik Devletlerin orduları şimdilik buldukları yerlerde (İstanbul ve Gelibolu'daki yerlerinde) kalacaktır. Bu topraklara TBMM Hükûmeti, Barış Konferansının imzalanmasına kadar girmeyecektir (hattı fasıl).

13. TBMM Hükûmeti, Barış Antlaşmasının tamamlanmasına kadar Doğu Trakya'ya kuvvet geçirmeyecek, orada bir ordu toplamayacaktır.

14. Bu sözleşme, imzalanmasından üç gün sonra, 14/15 Ekim 1922 gece yarısı yürürlüğe girecek olup Mudanya'da, Fransızca olarak 13 Ekim 1922 günü imza edilmiştir (BOA, 1922: Fon: 534, Kutu: 37660, Gömlek: 151546, Sıra 20).

6. Mondros Mütarekesi ve Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın Siyasal Egemenlik Hakları Açısından Analizi

İtilaf Devletleri, Mondros Ateşkesi ile Osmanlı Hükûmeti'ne siyasi ve diplomatik baskılar yaparak Yakındoğu Osmanlı coğrafyasında kendi aralarında daha önceleri imzaladıkları gizli paylaşım anlaşmalarını uygulamaya geçirmeye çalışmışlardır. Özellikle İngilizlerin bunu yapabilmek için Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri olarak egemenlik haklarını elinden alması gerekiyordu. Mondros Mütarekesine bu yönde çok ağır hükümler içeren maddeleri koymuşlardır.

“Mondros Ateşkes Antlaşması”nın “1, 2, 5, 7, 10, 16, 19, 24. ve 25.Maddeleri” Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarını yok saymıştır. Ayrıca Filistin, Anadolu, Boğazlar ve Ortadoğu bölgesinin ileriki statüsünü yakından ilgilendirmiştir. 1. Maddede, Karadeniz'e geçebilmek için İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının İtilaf Devletlerince işgal edilmesi, Osmanlı egemenliğinin

bu bölgede son bulması anlamına gelmiştir. Nitekim 13 Kasım 1918’de Çanakkale Boğazını geçerek İstanbul’u işgal etmişlerdir. Osmanlı yönetimi Mondros hükümlerinin sert bir şekilde uygulanmaması için özellikle İngilizler ile yakın temas ve dostane ilişkileri geliştirme yolunu tercih etmiştir (Gnkur. ATASE Bşk. Arşivi, İstiklal Harbi Koleksiyonu: İSH., Kutu (K):7, Gömlek (G): 82, Belge No(B):82-1).

2. Maddede itilaf devletleri, Osmanlı denizlerinde rahat hareket edebilmek için Osmanlı karasularındaki torpido mayınlarının yerlerinin gösterilmesi ve bunların temizlenmesinde yardım edilmesini istemiştir. Osmanlı karasularında böylece Osmanlı-Türk egemenliği yok sayılmıştır. İngilizler Anadolu topraklarının her bir yerinde güven içinde dolaşabilmek için ise 5. Maddeye hükümler koydurtmuşlardır. Ayrıca lüzum gördükleri yerlerde askeri birliklerin terhis edilmesini şart koşup herhangi bir çatışma ortamının doğmasını engelleyerek Osmanlı yönetiminin adeta tasviyesine çalışmışlardır. İtilaf güçleri tüm bunlar yetmiyormuş gibi 7. Madde ile hem kendilerini güvenceye almışlar hem de kendi egemenliklerini tehlikeye düşürecek durumların oluşmasını şimdiden engellemişlerdir. Bu madde bütünüyle Osmanlı egemenliğini her ne şekilde olursa olsun tanımamaktır. Toros Tünellerinin müttefikler tarafından işgali ile (10. Madde) önemli geçit güzergahları kontrol altına alınmıştır (Gnkur. ATASE Bşk. Arşivi, İstiklal Harbi Koleksiyonu: İSH., Kutu (K):7, Gömlek (G): 82, Belge No(B):82-1).

Sadece Anadolu, Boğazlar, İstanbul ve Trakya’da değil Osmanlı ülkesinin uzak yerlerinde de İtilaf Devletleri tam bir egemenlik ihlali yapmışlardır. Yemen, Hicaz, Suriye ve Irak’taki Osmanlı askeri birliklerinin teslim olmaları ve Çukurova’daki Türk askeri birliğinin ihtiyaç fazlasının terhisinin yapılması ile İtilaf Devletleri yapılacak işgallere adeta zemin oluşturmak istemişlerdir. İtilaf Devletleri Osmanlı ülkesinde bulunun Alman, Avusturya sivil ve askeri varlığını kendileri için tehdit olarak görmüşlerdir. 24. Maddede İtilaf Devletleri Doğu Anadolu’yu işgallere açabilmek ve buradaki Ermenilere siyasi bir egemenlik sağlayabilmek için gerekli işgallerin yapılabileceğini kabul ettirerek adeta Osmanlı-Türk idaresini bölgeden tecrit etmişlerdir. İşgalleri kolaylaştırmak için her türlü egemenlik ihlali meşru gören İtilaf Devletleri, 25. Madde ile ateşkesin sağlanacağını kabul etseler de Musul ve civarındaki ilerleyişlerini durdurmamışlar, burada bir “de facto” yaratarak kendi siyasi ve askeri egemenliklerini tesis etmeye devam etmişlerdir. Arapların yaşadıkları bölgelerin çoğu Mondros Ateşkesi öncesinde büyük oranda Osmanlı egemenliğinden alınmıştır. İtilaf Devletleri, Antlaşma’nın 7. Maddesini bahane ederek Anadolu’da da işgal faaliyetlerine başlamışlardır.

Mondros Ateşkesi, Sevr Anlaşması'nın ön koşullarını hazırladığı gibi, “Doğu Sorununun” uygulanması için adeta fırsat yaratmıştır (Lewis, 2004: 239).

Mudanya Mütarekesinin “3, 4, 7,8,9,11, 12 ve 13. Maddeleri”nde TBMM Hükümetinin siyasal egemenlik haklarının aleyhine yönelik ifadeler bulunmaktadır. Örneğin 3. Maddede, “Barış antlaşmasına kadar çıkabilecek karışıklıkların önüne geçmek için Meriç'in sağ kıyısı, Karaağaç ile birlikte, Müttefik Devletlerce belirlenecek yerlere yerleşmek için müttefik devletlerin askeri birlikleri tarafından işgal edilmesi” şeklindeki ifade Mudanya sonrasında Türkiye egemenliğine hemen geçmesi gereken bölgelerde İtilaf Devletleri askerlerinin bir süre daha bekletilmesi TBMM Hükümetinin siyasal egemenliğine yönelik bir ihlaldir. 4. Maddede, “Svilengrad'dan Kuleliburgaz”a kadar Meriç'in sağ kıyısını takip eden demiryolu ve civarının denetiminin TBMM Hükümeti yanı sıra İtilaf güçleri ve Yunanistan'ın da içinde olacağı Karma bir Komisyon tarafından yapılması” olarak ifade edilen durumda TBMM Hükümetinin ulaşım ve haberleşme imkanlarına hemen sahip olamaması yine egemenlik hakkının kısıtlanması manasına gelmektedir. 7. Maddede, Türk devletinin iç güvenliğini sadece 8000 Jandarma kuvveti ile koruyacak olmaları askeri, siyasal ve egemenlik hakkı konusunda adeta bir sınırlama getirmiştir.

8. Maddede, Doğu Trakya'nın Yunanlar tarafından hemen boşaltılacağı belirtilmiş olmasına karşın, 9. Madde ile buranın TBMM Hükümeti'ne devrinden önce İtilaf Devletlerince işgal edilmesine yönelik ifade alaycı ve küçük düşürücü bir söylem olmuştur. Burada bölgenin Yunanlar tarafından değil itilaf Devletlerince TBMM'ye bırakıldığı izlenimi verilmeye çalışılmıştır. 11. Maddede, Anadolu'da, TBMM Hükümeti birliklerinin belirtilen yerlerde bekleyecek olması ve Barış konferansının (Lozan) başlamasına ve konferans sürecinde belirlenen hattı geçemeyecek olması durumu TBMM ordusunun kazandığı askeri ve siyasal zaferi baltalamaya yönelik bir girişim olmuştur. 12. Madde ile İtilaf Devletleri ordularının Mudanya müzakereleri süresince buldukları yerlerde (İstanbul ve Gelibolu'daki yerlerinde) kalacak olması ve ayrıca buralara TBMM Hükümetinin barış konferansının imzalanmasına kadar giremeyecek olması (hattı fasıl) çok açık bir şekilde siyasal egemenliğimizi zedelemiştir. Burada daha açık bir şekilde görüldüğü üzere İtilaf Devletleri her şeye rağmen İstanbul ve boğazlar çevresinden kolay kolay çıkmak istememişlerdir. Mudanya görüşmeleri süresince ve Lozan Barış Antlaşmasının imzalanmasına kadar TBMM Hükümeti bu hamleler karşısında soğukkanlı bir dış politika takip etmiştir. Özellikle İngilizlerin Mondros Mütarekesi sonrasında Musul ve Kuzey Irak topraklarında işgallere devam etmesi unutulmamış olup İngilizlerin İstanbul ve boğazlar için yeni bir durum ortaya çıkması beklentileri engellenmiştir (Gnkur.

ATASE Bşk. Arşivi, İstiklal Harbi Koleksiyonu: İSH., Kutu (K):7, Gömlek (G): 82, Belge No(B):82-1).

13. Maddede, TBMM Hükümetinin, barış antlaşmasının tamamlanmasına kadar Doğu Trakya'ya askeri güç geçiremeyecek olması ve burada bir ordu kuramayacak olmasına karar verilmesi yine Türkiye ve TBMM otoritesinin her ne olursa olsun kabullenilmek istenmediğini göstermektedir. İngilizler Mudanya Mütarekesinden Lozan Antlaşmasının yapılmasına kadar işgal ettiği bölgelerden çok yavaş bir şekilde çıkmak istemiştir. İngiltere'de hükümet değişikliği, Lloyd George'un durumu, sömürgelerden istenilen desteğin sağlanamaması gibi faktörler İngilizleri zor duruma düşürmüştür. Anadolu'da Yunan yenilgisi sonrasında İngiliz Hükümeti gelinen bu yeni durumda gerekli desteği bulamadığı gibi Türk ordusunun başarısı karşısında uğradıkları şaşkınlık neticesinde çabucak yeni bir plan yapamamıştır. Hem İtilaf Devletleri ve hem de Yunanistan Türkiye'nin siyasal ve askeri egemenliğini tanımak zorunda kalmışlardır.

Sonuç

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın "1, 2, 5, 7, 10, 16, 19, 24 ve 25. Maddeleri" ile Osmanlı Devleti'nin askeri ve siyasi egemenliği yok sayılmıştır. Mudanya Mütarekesi'nin "3, 4, 11, 12 ve 13. Maddeleri"yle de TBMM Hükümetinin kendi toprakları üzerinde olması gereken siyasal egemenliği zedelenmiştir. Ancak İngilizlerin İstanbul ve boğazlar için yeni bir durum ortaya çıkması beklentileri engellenmiştir. Mondros'un bazı hükümleri Filistin, Anadolu, boğazlar ve Ortadoğu bölgesinin ilerideki statü ve sınırlarını etkilemiştir.

Mudanya Mütarekesi sonuçları Mondros ve Sevr Antlaşmasıyla kıyaslandığında TBMM Hükümeti ve yeni Türk Devletine büyük kazanımlar sağlamıştır. Mondros ile Osmanlıların egemenlik haklarının büyük bir kısmı elinden alınmış iken Mudanya Ateşkesiyle bunun önüne geçilmiştir. Mudanya Ateşkes Antlaşmasının Türkiye'nin siyasal egemenliği aleyhine olan hükümleri olsa da Lozan Antlaşması ve sonrasındaki gelişmeler ve uygulamalar ile bu durum izale edilmiştir. Mudanya ile Türkiye'nin iç güvenliğini sadece 8000 bin jandarma kuvveti ile sağlayacaklarına karar verilmesi Türklerin iç siyasetine bir çeşit müdahale olmuştur. Buna ilaveten Türk askerinin Çanakkale Boğazı ve İzmit'te belirtilen hattı geçmeyecekleri hükmü ile Türkler kendi sınırları içinde olan boğazlarda tam bir siyasal egemenlik kurmasından mahrum bırakılmıştır. Boğazlar üzerindeki tam bir egemenliğin tesis edilememesi Lozan Barış Antlaşması'nda da yer almıştır. Türkler boğazlarda tam bir egemenliği 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesiyle sağlayabilmiştir. Mudanya Ateşkesinde, bir barış antlaşması yapıncaya değin

Doğu Trakya'da askeri varlık bulunduramayacak olunması Lozan Barış Antlaşmasında Türklerin elini zayıflatmıştır.

Hem Mondros ve hem de Mudanya Ateşkes Antlaşmalarında İtilaf Devletleri kendi avantajlarını ve mevcut durumlarını korumak istemiştir. Bunu TBMM'ye karşı bir üstünlük gibi kabul ettirmek için Osmanlı yönetiminin egemenlik haklarıyla ilgili konuları sürüncemede bırakmaya çalışmışlardır. Diplomatik kazanım elde etmeye çalışmışlardır. Ancak Türk heyeti ve TBMM'nin kararlı duruşu neticesinde anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle bu manevralarla elde ettikleri durum Türkiye'nin lehine çevrilmiştir. Antlaşma görüşmeleri süresince İtilaf Devletleri temsilcilerinin Türkiye'ye bir psikolojik bir baskı olarak kullandıkları girişimler anlaşmanın uygulanmasıyla birlikte ortadan kalkmış ve Lozan Antlaşmasında Türk tarafının elini güçlendirmiştir. Mudanya süreci Millî Mücadeledeki askeri başarıların ardından gelişmiş olup Türkiye'nin "Lozan Konferansı"na diğer devletlerle eşit statüde katılmasının önünü açmıştır.

Kaynakça**Arşivler**

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi;
-----BCA, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi Fon: 534, Kutu: 37660, Gömlek:
151546, Sıra 20

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi;
-----BOA, HSD, AFT, Yer Big. 6-12, Belge tarihi: H-23-02-1341

Genelkurmay Başkanlığı ATASE Başkanlığı Arşivi, İstiklal Harbi Koleksiyonu: İSH., Kutu
(K):7, Gömlek (G): 82, Belge No(B):82-1

National Archives;

-----NA, FO.371/3411, No: 167860, (30 Eylül 1918)

-----NA, FO.371/3411, No: 177874, (18 Ekim 1918)

Resmi Yayınlar

Düstur: Tertip 5, cilt 22, s. 838

Kitap ve Makaleler

Akın, V. (2002). “Mudanya Mütarekesi ve Trakya’nın Kurtuluşu”, *Türkler Ansiklopedisi*, XVI,
Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Akşin, S. (1992). *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele Mutlakiyete Dönüş (1918-1919) I*. İstanbul:
Cem Yayınları.

Akyüz, Y. (1988). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu
Yayınları.

Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921). (1982). Ankara: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire
Başkanlığı Yayınları.

Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri. (2006). Ankara: ATAM Yayınları.

Atatürk, M. K. (2015). *Nutuk*, İstanbul: Yapı kredi Yayınları.

Bozkurt, A. (2016). *İtilaf Devletlerinin İstanbul’da İşgal Yönetimi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi,
İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Boztaş, A. (2014). “Wilson İlkelerinin Türk Dış Politikasına Yansımaları: Realist ve Pragmatist
Bir Perspektif”. *Akademik Bakış Dergisi*, 7-14, 163-176.

Budak, M. (2020). “Osmanlı Devleti’nin Paris Barış Konferansı’na Davet Edilmesi ve
Muhtıralar Sunması ile İlgili Tartışmalar”, *Tarih Dergisi*, 71 (1), 445-472.

- Cavit Bey. (2000). *Felaket Günleri Mütareke Devrinin Feci Tarihi I*, Hazırlayan Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları.
- Çankaya, N. (1995). *Atatürk'ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri*. Ankara: Tifdruk Yayınları.
- Çevik, Z. (2016). "Millî Mücadele'de Kocaeli Grubu ve Son Kurşun", *3-5 Nisan 2015 Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II*, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1551-1589.
- Çınar, B.; Yalçınkaya, H. (2009). "Blitzkrieg'in II. Dünya Savaşı Öncesi Uygulaması: Büyük Taarruz". *CTAD*, 5-9, 77-96.
- Ediz, İ. (2015). *Diplomasi ve Savaş, İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İşgali (1919- 1922)*, Ankara: ATAM.
- Eraslan, C. (2005) "Mudanya Mütarekesi", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXX, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 356-359.
- Gray, C. (2008). "The Charter Limitations on the Use of Force: Theory and Practice", Edit. Lowe V, Roberts A. Welsh J. Zaum D, *The United Nations Security Council and War: Evolution of Thought and Practice since 1945* İçinde, New York: Oxford University Press, 86-98.
- Jaeschke, G. (1970). *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (Mondros'tan Mudanya'ya Kadar)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cemal, K. (2010). "Mustafa Kemal'in Mondros Mütarekesi'ne Tepkileri". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Güz 46, 367-400.
- Kurt, D.; Korkmaz, E. (2021). "Askerî Arşiv Belgeleri Işığında Suriye-Filistin Cephesi'ndeki Nablus ve Katma Muharebeleri'nin Harp Prensipleri Açısından Analizi". *9. Atatürk Kongresi 12-25 Kasım 2019*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, 513-571.
- Kurtcephe, İ.; Beden, A. (1999). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara: Alp Yayınevi, 1999.
- Lewis, B. (2003). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Ankara: TTK.
- Meclis-i Mebusan. (1918)*. 3. Devre-i intihabiye, 5. İçtima, 4. İnikat, 28-39.
- Okyar, A. F. (1980). *Üç Devirde Bir Adam*, İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Oran, B. (2004). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, (1919-1980), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk.* (2007). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.
- Sander, Oral: *Siyasi Tarih*, C.I, Ankara: İmge Kitabevi, 1989.
- Selek, S. (1987). *Anadolu İhtilali*, Cilt II, İstanbul: Kastaş Yayınları.

- Sofuoğlu, A. (2002). “Mondros Mütarekesi Sonrası Türkiye'nin İşgaline Karşı Milli Direniş: Kuvayi Milliye (1918-1921)”, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Koçak, Salim Koca, *Türkler*, Cilt 15, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Soysal, İ. (1983). *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*. Ankara: TTK.
- Sürmeli, S. (2007). “General Charles Harington'un 1920-1923 Dönemi Türkiye Raporu ve Döneme Dair Raporla İlgili Değerlendirmeler”. *Atatürk Dergisi*, 5-4, 25-86.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (BMMZC). (1960). Dönem I. Cilt 23, Ankara: TBMM Yayınları.
- Townshend, C. V. F. (2007). *Irak Seferi ve Esaret, Tarih-i Asker-i Osmanni Encümeninden Tercüme*. Sadeleştiren Recep Ahışalı, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Turan, Ş. (2003). *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*. 2. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Türk İstiklâl Harbi: Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I* (1962). Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi, Genel Kurmay Basımevi.
- Türkgeldi, A. F. (1948). *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*. Ankara: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Yakın Tarihimizi, “Rauf Orbay'ın Hatıraları” I*. (1962). İstanbul: Vatan Gazetesi yayınları.
- Yalman, A. E. (1996). “Mudanya bırakışması ve yankıları”. *Atatürk Yolu Dergisi*, 5-18, 189-203. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/20702> E.T. 15.09.2022.
- Yavuz, R. (2016). *Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Sevr Barış Antlaşması'na Giden Süreçte Türk Diplomasisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü.
- Yeşilbursa, B. K. (2019). “İngiliz Yıllık Raporlarına Göre Mudanya Mütarekesi (3-11 Ekim 1922)” *Mondros Mütarekesi'nin 100. Yılı I. Dünya Savaşı'nın Sonu Mütarekeler ve Barış Antlaşmaları Uluslararası empoziumu Bildiriler Kitabı II İçinde*, 1009-1033.

İnternet Kaynakları

<https://sozluk.gov.tr/>

Gazeteler

Hâkimiyet-i Milliye, 20 Ağustos 1922.

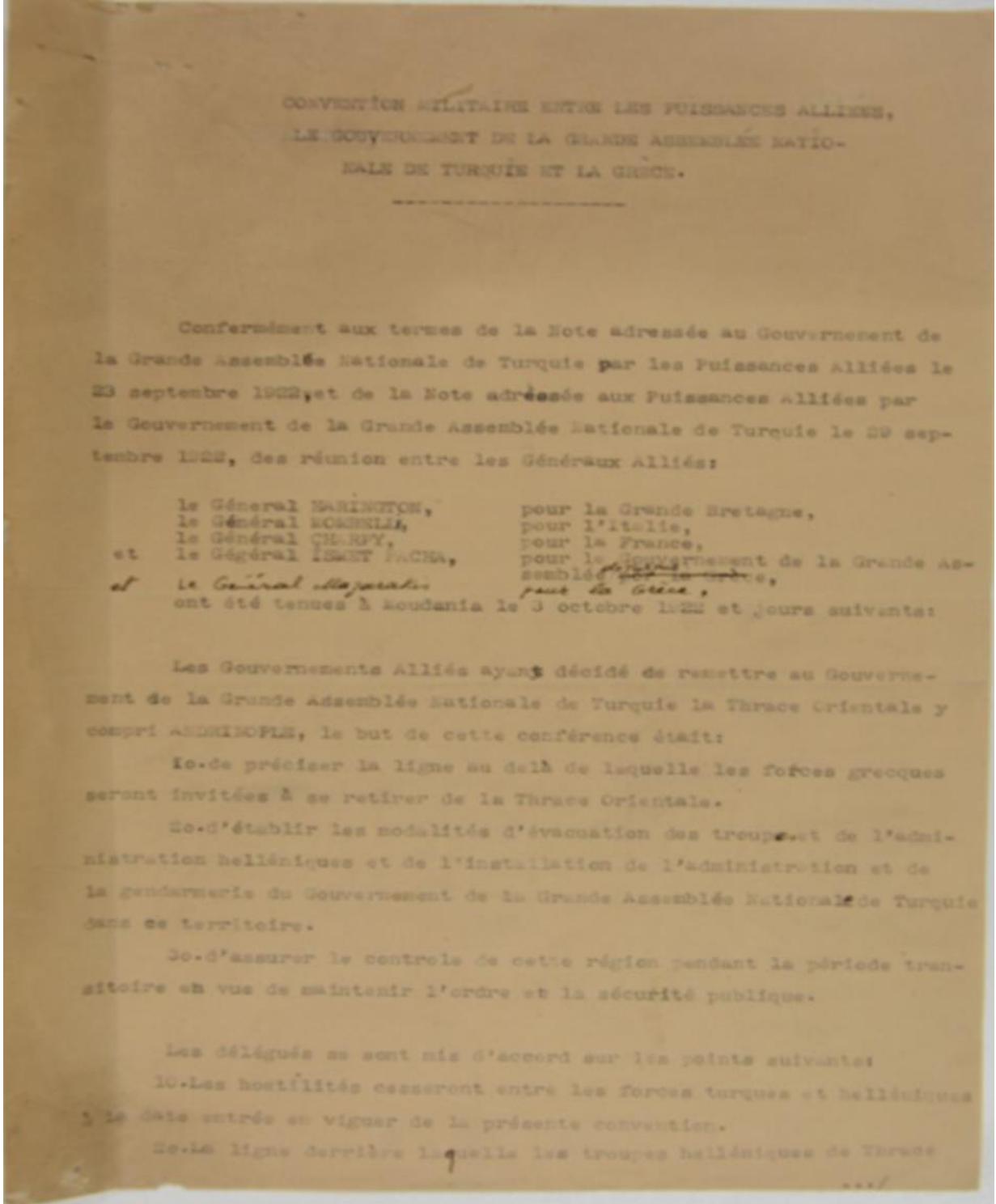
Hâkimiyet-i Milliye, 2 Eylül 1922.

Takvim-i Vekayi, 3 Teşrin-i Sani 1334 Numara: 3384

Ek-2 Mudanya Ateşkes Antlaşması İngilizce Metni

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA), HSD. AFT, 6,122, Belge tarihi: H-23-02-1341 (M. 15 Ekim 1922)

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi

BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

ISSN: 2717-6584

Türk Kültüründe On Beş Sayısı ve On Beşi Geleneği

Number Fifteen And Tradition Of Fifteen In The Turk Culture

DOI: 10.58646/bengi.1229395

Özlem Ünalın *

Özet

Doğumdan başlayarak insan yaşamının her döneminde ve genel olarak insan hayatında sayılar önemli bir yere sahiptir. Türk kültüründe özellikle üç, yedi, dokuz ve kırk sayıları etrafında çeşitli inanışlar gelişmiştir. Formel rakamlar olarak bilinen bu tür sayılar Türk mitolojinde yer almış; destanlarda, masallarda ve efsanelerde sıkça kullanılmıştır. Formel özellik gösteren bu sayıların dışında yine Türk kültüründe ve halk inanışlarında önemli yeri olan başka sayılar da mevcuttur. Söz konusu bu sayılardan biri de on beştir. Fiziksel ve ruhî birtakım değişikliklerin olduğu bu yaş, erlik yaşı olarak da nitelendirilir. Destanlarda on beş yaş kahramanlık yaşı olarak geçer. Belli bir olgunluğa ve fiziki görünümüne sahip olan kahraman, on beş yaşındayken çeşitli mücadelelere katılır ve bunlarda üstün başarı gösterir. Kızlar on beş yaşındaki görünümüyle ve davranışlarıyla şiirlere, türkülere ve mânilere konu olur. Anadolu kültüründe belli ayların on beşinci günleri, on beş günlük süreçler ve zaman dilimleri de önemli bir yer ihtiva eder. Doğum, evlilik ve ölüm âdetleri çerçevesinde on beş gün önce veya sonra yapılması gereken uygulamalar ve gelenekler vardır. Halk takviminde belirli ayların on beşinci

---

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ozlemunalan@bayburt.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5345-6499.

Atıf/Citation: Ünalın, Ö. (2023). Türk Kültüründe On Beş Sayısı ve On Beşi Geleneği. *BENĞİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*. 2023 (1), 61-81.

günlerinde çeşitli şenlikler tertip edilir. Bazı yörelerde ramazan ayının on beşinci günü çeşitli etkinliklerle kutlanır. Aynı zamanda on beş rakamı, Türk halk hekimliğinde bazı tedavilerin ve kürlerin uygulanma süresidir. Bu çalışmada yaştan güne on beş sayısı çevresinde gelişen uygulamalara ve inanışlara yer verilmiştir. On beş sayısının Türk kültürü içindeki önemi ortaya konulmuştur. Mânilerde, türkülerde, hikâyelerde, masallarda ve yaş destanlarında on beş yaşa bağlı durumlar tespit edilmiştir. Dede Korkut kitabında geçen on beş yaşın özellikleri ve on beş sayısı ile ilgili diğer hususlar analiz edilmiştir. Doğum, evlenme ve ölüm merasimlerinde on beş sayısı çevresinde uygulanan çeşitli ritüeller belirlenmiştir. Şaban ve ramazan ayı gibi dinî günlerde on beşinci günün belirli özellikleri saptanmıştır. Bu konuda Bayburt'ta gözlemlenen on beş geleneğinin Azerbaycan'ın İsmaili Bölgesi'nde de yaşatıldığı bilgisine ulaşılmıştır. Çalışmada literatür taraması ve veri analizi yapılmış, konuyla ilgili olan kaynaklar taranmış, on beş sayısı çevresinde gelişen inanışlar, uygulamalar, âdetler vb. veriler incelenmiştir. Elde edilen bilgiler tasnif edilerek konunun değerlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: On Beş, Gelenek, Türk Kültürü, Dede Korkut, Ramazan.

Abstract

Starting from birth, numbers have a crucial place in every period of human life in general. In the Turkish culture, a variety of beliefs have developed especially around numbers three, seven, nine and forty. Such numbers which are known as formal numbers were included in the Turkish mythology and were often used in epic tales, fairy tales and legends. Apart from these numbers which have a formal property, the Turkish culture and folk beliefs also attach importance to other numbers. One of these numbers is fifteen. This age which includes specific physical and spiritual changes can also be defined as age of manliness. In epic tales, age of fifteen is referred to as age of heroism. A hero who has a certain physical appearance and maturity joins a variety of struggles when he is fifteen and has outstanding success in these struggles. Fifteen-year-old girls have been mentioned in poems, folk songs and Turkish poems with their appearance and behaviors. In the Anatolian culture, the fifteenth day of certain months, as well as periods and time zones of fifteen days have a noteworthy place. Within the frame of birth, marriage and death customs, there are practices and traditions to carry out fifteen days before or after. In folk calendars, a variety of festivals are organized on the fifteenth day of certain months. In specific areas, the fifteenth day of Ramadan is celebrated with various activities. Also, number fifteen is the period of practicing specific treatments and cures in the Turkish folk medicine.

In this study, practices and beliefs that develop around the number fifteen from age to day are included. The importance of the number fifteen in Turkish culture has been revealed. Fifteen age-related situations have been identified in manis, folk songs, stories, fairy tales and age epics. The characteristics of the age of fifteen in the book of Dede Qorqut and other issues related to the number fifteen were analyzed. Various rituals applied around the number fifteen in birth, marriage and death ceremonies have been determined. Certain features of the fifteenth day have been determined in religious days such as Sha'ban and Ramadan. In this regard, it has been learned that the tradition of the fifteenth observed in Bayburt is also kept alive in the Ismaili Region of Azerbaijan. In the study, a literature review and data analysis were made, the sources related to the subject were scanned, the beliefs, practices, customs, etc. that developed around the number of fifteen data were analyzed. The information obtained was classified and the subject was evaluated.

Key Words: Fifteen, Tradition, Turkish Culture, Dede Qorqut, Ramadan.

Giriş

Sayılar, Sayılara insanlık tarihinin en eski dönemlerinden itibaren ihtiyaç duyulmuştur. İlk etapta çentik atma yöntemiyle geliştirilen eşleştirme işlemi, Pisagor'un sayı keşfiyle sistemli bir hâle gelmiştir. Ayrıca daha önceleri sayıların mistik özelliklerine dair gelişen inanışlar, Pisagor'la birlikte felsefi düşünce akımına dönüşmüştür. İnsanoğlu yüzyıllar boyunca sayılara belirli manalar yükleyerek sayıların sembolik bir özellik kazanmasını sağlamışlardır. Bu da sayıların etrafında çeşitli inanışların ve pratiklerin gelişmesine sebep olmuştur. İnsanlar yaşamlarını sayılara göre düzenlemişler; doğumda, hastalıklarda, evlilik ve ölümle ilgili âdetlerde sayıların mistik özelliklerinden yararlanmışlardır (Yücel, 2011: 1-7). Geçmişten günümüze birçok medeniyet; bazı sayıların uğur, bazılarında uğursuzluk getirdiğine inanmıştır. Ayrıca bazı sayıların kutsal bir yönü olduğu düşünülmüştür. Sayılar bu özellikleriyle masallarda, destanlarda, hikâyelerde ve efsanelerde yer almıştır (Bozkurt ve Bozkurt, 2012: 718). Sayılara yüklenen anlam her inançta ve dinde farklı algılanmıştır. Özellikle Hristiyanlar on üç sayısını uğursuz olarak görmüşler ve bu sayıyla ilgili her türlü durumdan kaçınmaya çalışmışlardır (Schimmel, 1998: 225-230). Türk kültüründe de özellikle bir, üç, yedi, dokuz ve kırk sayıları formalistik olarak görülen sayılar arasında yer alır. İslamiyet öncesindeki inanç sisteminden ve Şamanizm'den kaynağını alan bu sayılar, zamanla İslami bir işlev de yüklenerek Türk kültürünün içine yerleşmişler ve böylece ayrıcalıklı duruma gelmişlerdir. Bu sayılara yüklenen dinî, büyüsel ve geleneksel nitelikler bunların etrafında çeşitli örf ve âdetlerin oluşmasına neden olmuştur. Ayrıca bu sayıların uğur getirdiğine inanılır. Bu sayılar bilerek veya farkında olmadan insan davranışlarını etkiler ve Türk insanının gündelik yaşantısına tesir eder. Dua okunurken üç defa okunup üflenir, türbe etrafında üç kez dolaşılır, dilek tutulurken üç dilek tutma hakkı verilir. Dünya; yer, gök ve yer altı olmak üzere üç bölümden oluşur, masallarda gökten üç elma düşer (Çıblak Coşkun, 2010: 74). Yedi rakamı da haftanın yedi gün olmasından İstanbul'un yedi tepe üzerine kurulu olmasına kadar Türk kültüründe ve yaşantısında önemli olmuştur. Yedi rakamı üzerine gelişen inanışlar, İslami birtakım kaidelerle güçlendirilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in yedi harf üzerine indirilmesi, cuma namazının yedi farz olması, Kâbe'nin yedi kez tavaf edilmesi bu duruma örnek verilebilir (URL-1) Çeşitli hastalıkları tedavi etmek için yedi evden nesne alma, yedi düğüm atma, yedi dağdan ot toplama, merhumun arkasından yedi yemeğini verme yedi sayısı etrafında gelişen ritüellere örnek verilebilir (Ünal, 2021: 341). Benzer

şekilde kırk sayısı da Türk kültüründe ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Doğumdan sonra anne ve bebeğin kırkı çıkarılır. Bu işlem için genellikle kırk taş toplanır. Doğum ve ölümden sonra kırk mevlidi yapılır. Oğuz Kağan destanında Oğuz kırk günde büyür. Destan ve hikâyelerde kırk yiğit ve kırk kız motifi ile karşılaşılır. Ölünün vefatının kırkinci gününde kırk yemeği verilir (Güvenç, 2009: 87-92). Formel bir özellik gösteren bu sayıların kullanımıyla ilgili örnekleri artırmak mümkündür.

Antik Çağ'dan günümüze önem arz eden sayılardan biri de on beştir. On beş sayısı bazı medeniyetlerde "aysal gücün doruk noktası olarak" görülmüş ve bu sayının kutsal bir özellik gösterdiğine inanılmıştır. "15, ilk 5 tamsayının toplamı, 2 kutsal sayının sonucu, yani 3x5 olduğu için, önemli bir matematiksel ve dinsel anlama da sahiptir. On beş, daha önemli İhtar sayısı 5'ten türetildiği ya da Babil'de en yüksek gök tanrısının sayısı olan 60'ın dörtte biri olduğu için İhtar'a göre kutsal bir sayıdır." (Schimmel, 1998: 234). Türk kültüründe ise on beş sayısı; üç, yedi, kırk sayıları gibi formel bir özellik göstermeyip kutsal bir nitelik taşımasa da çeşitli âdetlerde ve uygulamalarda on beş sayısıyla sıkça karşılaşılır. Ayın on beşi, ramazan ayının on beşinci günü ve on beş yaş başta olmak üzere Anadolu kültüründe on beş sayısı etrafında gelişen bazı uygulamalar mevcuttur. Doğum, evlenme ve ölüm geleneklerinde on beş gün öncesinden veya on beş günden sonra gerçekleştirilen çeşitli âdetler vardır. Anadolu'nun bazı yerlerinde ramazan ayının on beşinci günü özel bir yer ifade eder. Bazı hastalıklar on beş günde tedavi edilir, hazırlanan karışımlar ve ilaçlar on beş boyunca tüketilir. On beş yaş ise insan yaşamının önemli yaş basamaklarından biridir.

Bu çalışmada Anadolu kültüründe on beş sayısının kullanım özelliklerine yer verilmiş Anadolu'nun bazı yerlerinde uygulanan on beşi geleneğinden söz edilmiştir. On beşinci yaşın özellikleri; mânilerde, hikâyelerde ve türkülerde bu yaşın ele alınış biçimleri anlatılmıştır. Geçiş dönemlerinde on beş sayısının yeri üzerinde durulmuş halk hekimliği uygulamalarında ve halk takviminde bu sayının kullanım özelliklerine değinilmiştir. Bu çalışmayı gerçekleştirmek için geçiş dönemleri, halk hekimliği, ramazan gelenekleri, halk inanışları ve sayılar üzerine literatür taraması yapılmıştır. Doküman analizi gerçekleştirilerek bu konularla ilgili yayımlanmış tezler, kitaplar ve makaleler incelenmiş ve bunlarda yer alan on beş sayısı ile ilgili veriler tespit edilmiştir. Bu doğrultuda da Türk kültüründe on beş sayısı beş madde altında değerlendirilmiştir.

1. Geçiş Dönemlerinde On Beş Sayısının Yeri

On beş sayısı etrafında gelişen inanışlar, uygulamalar, gelenek ve görenekler doğumdan ölüme yaşamın bütün evrelerinde karşımıza çıkar. Bunlar yöreden yöreye farklılıklar gösterebilir. Bitlis'te bebeğin kırklama işlemi bebeğin doğumunun on beşinci ve otuz sekizinci gününde olmak üzere iki kez yapılır. Bebeğin on beş kırkı, *küçük kırkı* olarak da nitelendirilebilir. Bir beze, okunmuş kırk âdet nohut veya fasulye sarılır. Bu bez, bebeğin yıkama suyunun içine atılır. Dualar eşliğinde anne ve bebek yıkanarak bebeğin *on beş kırkı* tamamlanır (Ergöz, 2019: 136). Siirt'te bebeğin doğumundan önce bebek çeyizi hazırlanır ve doğumdan on beş gün sonra bebeğin çeyizi yakın akrabalara sergilenir (Karakaş, 2020: 26). Diyarbakır Terkan'da çocuğa belli yaş basamaklarında kurban kesilir. Bu doğrultuda çocuk yedi ve on beş yaşına ulaştığında çocuğu, hastalık ve kötü ruhlardan korumak için ona iki kez kurban adanır (Tanrıkulu, 2017:14). Doğumla ilgili âdetlerde ayın on beşine dair çeşitli inanışlar vardır. Samsun'un Çarşamba İlçesi'nde kadın ayın on beşinde dolunay olunca eşiyle birlikte olursa doğacak çocuğun güzel olacağı düşünülür (Yıldırım, 2019: 34). Amasya'da kadınlar âdet günlerinden sonraki ilk on beş gün içinde hamile kalırsa çocuklarının kız olacağına, on beşinden sonra hamile kalırsa da çocuklarının erkek olacağına inanılır (Kalay, 1998: 163). Tosya'da da hamile kadın ayın on beşinde aya baktırılır. Bu ritüelle doğacak çocuğun ay gibi güzel ve parlak olacağı söylenir (Karabüber, 2017:41). Çarşamba'da çocuğun göbek adı doğunca, asıl adı ise çocuk on beş günlük olunca verilir (Yıldırım, 2019: 34). Kırgız ve Kazak Türkleri'nde de çocuğun adı çocuğun doğumundan on beş gün sonra konulur (Acıpayamlı, 1992: 4). Gaziantep'te yenidoğan bebeklere *yedi döseği* adı verilen bir yatak hazırlanır. İlk çocuk oğlan olursa yedi döseği on beş gün sonra yapılır (Yüksel, 2007: 125). Zile'de de on beş yaşına kadar çocuklarda nazarın etkili olacağı düşünülür (Şenesen, 2015: 600). Alanya'da eskiden on beş yaşına gelen kızlara *tellik giyme* veya *baş bağlama* adı verilen bir merasim yapılmış ve bu merasimde davet edilen misafirler eşliğinde, genç kızın başına *tellik* adı verilen süslü bir örtü bağlanmıştır. Tellik giyme merasimi genç kızın artık çocukluktan genç kızlığa geçtiğini ve evlenme çağına geldiği gösteren bir gelenektir (Ünalın, 2022b: 182; Yıldız, t.y.: 195).

Anadolu'da düğün hazırlıkları genellikle düğüne on beş gün kala başlar. On beş öncesinden resmî nikâh kıyılır, düğün alışverişine çıkılır, davetiyeler dağıtılır ve yemekleri yapacak aşçılar ayarlanır (Güleç Düzgün, 2019: 56-61). Gaziantep'te düğünden

on beş gün önceki perşembe günü erkek tarafının kadınları terziyi de alarak kız evine esvap biçmeye giderler. Esvap biçme gününde geline çeşitli elbiseler ve yatak takımları kesilir (URL-2). Tokat'ta yüzük takma merasiminden on beş gün sonra erkek tarafı kız tarafının kadın akrabalarını davet eder. Erkek tarafı da çeşitli hazırlıklar yaparak kız evine ziyarete gider. Bu ziyarete *on beşine gitmek* denilir. On beşine gidildiğinde geline terlik, çorap, elbise vb. hediyeler götürülür. Ayrıca evlerde hazırlanan pişiler, lokum, bisküvi vb. yiyecekler de ikram edilmesi için kız tarafına iletilir (Çinpolat, 2009: 64). Bitlis'te söz kesiminden on beş gün sonra nişan tarihini kararlaştırmak için kız evine *on beş görmeye* gidilir. On beş görme ziyaretine damadın ailesi ve yakınları gider ve geline çeşitli hediyeler götürülür (Ergöz, 2019: 170). Siir'te de nişandan sonra düğüne kadar her on beş günde bir kız evine ziyaret gerçekleştirilir (Taşpınar, 2006: 88).

Düğün bittikten sonra da evlilikle ilgili âdetler son bulmaz. Düğünden on beş gün sonra yerine getirilen çeşitli gelenek ve görenekler vardır. Sivas'ta düğünlerde bazı komşu kadınlar oğlan evine sini gönderir. Sini gönderen kadınlar düğünden on beş gün sonra peştamal hamamına davet edilir. Burada geline değerli bir peştamal hediye edilir. Gelin de kayınvalidesine ve diğer kadınlara ikramda bulunur. Buna *on beş hamamı* da denilir (Demren, 2011: 624). Bitlis'te düğünden on beş gün sonra kız evi, gelini görmeye gider (Ergöz, 2019: 191). Elâzığ'ın Baskil ilçesinde gelin düğünden sonra on beş gün evden çıkmaz ve on beş günün sonunda gelin ve damat gelinin ailesine el öpmeye giderler. Buna *on beşine gitme* adı verilir (Kıyak, 2005: 42). Baskil'de on beş gün evden çıkmayan gelinin başında yedi renkli bir tülbent bulunur. On beş günün sonunda bu tülbent gelinin başından alınır (Kızılaslan, 2019: 54). Elâzığ'ın Keban ilçesinde de bu türden el öpme geleneği vardır ve bu gelenek *onbeşe gitme* olarak adlandırılır (Sertkaya, 2012: 148). Siirt'te düğünden on beş gün sonra gelin bir geceliğine baba evine yatmaya gider (Taşpınar, 2006: 96).

Geçiş merasimlerinin son basamağını teşkil eden ölüm olayında da on beş sayısı çevresinde gelişen uygulamalar dikkate değerdir. Tokat'ta merhumun defnedilmesinden sonraki on beş gün, her sabah namazından sonra topluca mezarlığa gidilerek ölünün kabri başında dua edilir. Bu dua etme geleneği on beş gün sürer (Çinpolat, 2009: 96). Bitlis'te ıskat işlemi için ölen kişinin yaşı hesaplanır ve borcu ona göre belirlenir. On beş yaş ölünün reşit olma yaşı olarak kabul edilir ve öldüğü yaştan on beş çıkarılarak merhumun yaşı ve borcu tespit edilir (Ergöz, 2019: 256). Tunceli'de ölünün vefatının yedinci ve kırkıncı gününde olduğu gibi on beşinci gününde de yemek verilir. Küçük baş hayvan

kesilerek etiyle hayır yemeği ikram edilir (Taş, 2019: 74). Anadolu’da biri vefat ettiğinde taziye evi veya varsa taziye çadırı on beş gün boyunca açık kalır ve cenaze sahipleri on beş gün evden ayrılmazlar (Güleç Düzgün, 2019: 101). Diyarbakır Terkan Yöresi’nde ölenin yaşına göre yas tutma süresi değişir. Ölen kişi yaşlı ve saygın biriye yas tutma süresi on beş güne kadar uzar (Tanrıku, 2017: 113). Sivas’ta birinin ölümünden on beş gün sonra akrabalarından biri cenaze sahiplerini ölü hamamına götürür veya komşulardan biri merhumun kadın yakınlarını evine götürerek onların yıkanmasını sağlar (Örnek, 2000: 225). Bu işlemden sonra yas sona erer. Azerbaycan’da da yasa on beş yaşın üzerindeki kişiler katılabilir (Kadirzade, 2005: 89).

2. Halk Edebiyatı Ürünlerinde On Beş Sayısının Kullanımı

Türk kültüründe on beş yaş çocukluktan genç kızlığa ve delikanlılığa geçişte bir eşik olarak görülür. On beş yaşın bu özelliği destanlara, hikâyelere, türkü ve mânilere de konu olmuştur. Hikâyelerde “devletlü oğuldan yiğitliğe geçiş belirli bir kırılma noktasında gerçekleşir. Bu kırılma noktası ise genellikle hikâyelerde on beş yaş olarak verilir. Bu dönemde belirli bir hüner göstermeden önce meydanda aşık oynayan çocuk, güç ve akıl birlikteliğine dayanan mücadeleden sonra yiğit olarak nitelendirilir.” (Çetinkaya, 2015: 80). Dede Korkut kitabında da on beş yaş çocukluktan ergenliğe geçişte önemli bir basamak olarak görülür. Ayrıca bir olaydan diğerine geçerken zamanın çabuk geçtiğini belirtmede beşerli yaş basamakları kullanılır ve on beş yaşa vurgu yapılır. Geçiş formeli ile kahraman on beş yaşına getirilir. Örneğin Pay Püre’nin oğlu Bamsı Beyrek; beş yaşına, beş yaşından on yaşına, on yaşından da on beş yaşına girer (Ergin, 1997: 118). Dede Korkut hikâyelerinden *Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesi*’nde Dirse Han’ın oğlu on beş yaşına girdiğinde Bayındır Han’ın boğasını öldürür ve bu yiğitliğinden dolayı Dede Korkut ona Boğaç adını verir. Bu olaydan sonra da Boğaç Han kırk yiğitle birlikte babasını kırk adamdan kurtarır (Ergin, 1997: 89-91). Bu davranışıyla Dirse Han daha on beş yaşındayken ideal bir delikanlı ve evlat profili çizer. Aynı şekilde *Pay Püre Bey Oğlu Bamsı Beyrek Hikâyesi*’nde Pay Püre’nin oğlu on beş yaşındayken baş kesip kan döker. Bunun üzerine Dede Korkut ona Bamsı Beyrek adını verir (Ergin, 1997: 8). *Kazılık Koca Oğlu Yigenek Hikâyesi*’nde de Yigenek on beş yaşına girdiğinde bir yiğit olur ve babası Kazılık Koca’yı tutsaklıktan kurtarır (Ergin, 1997: 199-205). Bu örneklerden anlaşılacağı üzere Dede Korkut hikâyelerinde on beş yaş çocuğun kahramanlık göstermesi ve ad almasında bir eşik

niteliğindedir. On beş yaş çocuğun büyüdüğünü ve kahramanlık yapacak çağa geldiğini gösteren bir evredir. Bu yaş Dede Korkut hikâyelerinde yer alan tutsaklıktan kurtarma motifinin işlev kazanmasında da belirleyici bir rol oynar. Hikâyelerde kurgu gereği kahramanlık macerası, on beş yaş ve civarında başlar ve tutsaklıktan kurtarma görevi de bu yaşlarda verilir. Anlatılarda bu yaşa genellikle vurgu yapılmış ve bu yaşlarda kahramanlık gösterecek oğlun önceki yaşamı hakkında çok fazla bir bilgi verilmemiştir (Karakaş, 2013: 1870-1878). Bey Böyrek hikâyesinin Çanakkale varyantında kahraman on beş yaşına ulaştığında bir ninenin su dolu testisini kırar. Kadın, Bey Böyrek'e bedduada bulunarak onun Akkavak Kızı'nın hışmına uğramasını diler. Bunun üzerine kahraman Akkavak Kızını alabilmek için on beş yaşındayken gurbete çıkar ve çeşitli imtihanlardan geçer (Alptekin, 2016: 191; Özer, 1982: 24-27).

Bamsı Beyrek destanının bazı varyantlarında on beş sayısı kızın tasvir edilmesinde ve yaşını belirtmede kullanılır. Erzurum varyantında Bey Böyrek'in gözünden Akkavak Kızı'nın tasviri yapılırken kızın ayın on dördü, günün on beşi gibi güzel olduğu söylenir (Gökoğlu, 1936: 82). Kırgız varyantında Ay Çolpan ile Kün Çolpan on beş yaşında ay gibi parlak ve güzel birer peri kızıdır (Üçay Şentürk, 2013: 215). Dede Korkut hikâyelerinin varyantlarında kahramanlar genellikle on beş yaşına geldiklerinde evlenmeye başlar. On beş yaş hem fiziksel hem de psikolojik manada gelişimin tamamlandığı ve bülüğ çağının sona erdiği bir dönemdir. Kahramanların gelişimi bu yaşlarda tamamlandığı için evlenme çağı da on beş yaş olarak verilir (Alptekin, 2016: 191). Bey Böyrek on beş yaşında kale zapt etmek istediğini söyleyince babası gurbete çıkmasını engellemek için onu on beş yaşında nişanlar (Kızıltuğ, 1997: 15-16). Kırgız varyantında kahramanlar, Canış ve Bayış on beş yaşına geldiklerinde bir dağın tepesindeki gölde Ay Çolpan ile Kün Çolpan'ı görürler ve bu kızlarla evlenirler (Üçay Şentürk, 2013: 241, 215).

Dede Korkut kitabında on beş, yaş bildirmenin dışında miktar ve zaman bildirmek için de kullanılmıştır. Bamsı Beyrek destanının Kırgız varyantında "Belkıs kendi üzerine gelen Kalmaklardan on beşini öldürür." (Üçay Şentürk, 2013: 349). Pertev Naili Boratav'ın 1982 yılında traskribe ettiği Bey Böyrek varyantında Oğuz ülkelerinden çıkan şehzade, Engerus Şehri'ne on beş günde varır. Ayrıca Kamuran Şah, Engerus Kralıyla seferi olduğunu söyleyerek on beş güne kadar askerlerin toplanmasını emreder (Alptekin, 2016: 405; Boratav, 1982: 161,181).

Şah İsmail hikâyesinde on beş yaşına gelen kahramana dervişin tembihi sebebiyle ad verilmez bu nedenle de çevresidekiler çocuğa Atsız Bey derler. Bazı varyantlarda çocuk on beş yaşına geldiğinde eğitim gördüğü yerden çıkıp ava gitmek ister. Bunun üzerine padişah meclisi toplayıp çocuğa ad konulmasını söyler, o sırada derviş gelir ve çocuğa Şah İsmail, taya da Kamer Tay adını vererek ortadan kaybolur (Alptekin, 2016: 206). Bayburt'ta Muhammed Hanefi'yle ilgili anlatılarda Muhammed Hanefi'nin kahramanlık yaşı on beş olarak verilmiştir. “Muhammed Hanefi'nin yaşı on beş olunca savaşa katılmak istemiştir. Babası Hazreti Ali ise oğlunun harbe gitmesini kabul etmemiş fakat onun arzusuna da karşı gelememiştir. Bunun üzerine Hazreti Ali bir gün oğlu ile Düldül'e binip harp etmeye gitmiştir.” (Ünalın, 2014: 124).

On beş yaşla ilgili hususlar diğer halk edebiyatı ürünlerinde de görülür. On beş yaş bir kız çocuğunun büluğ çağına eriştiği, fiziki birtakım görünümüne ulaştığı ve genç kızlığa geçtiği yaş evresidir. Aynı zamanda on beş yaş eskilerin tabiriyle sevdalık yaşıdır. Eskiden Anadolu'nun birçok şehrinde on beş yaş genç kızların evlenme yaşı olarak görülmüştür (Sertkaya, 2012: 113). Bu durum, Şereflikoçhisar'da “on beş yaşında kız ya erde ya yerde gerek” sözüyle ifade edilmiştir (Ateş, 2010: 199). Bu yaşlarda belli bir bedensel görünümü alan genç kız, bu yönüyle çevredekilerin de dikkatini çeker. Bu kıza türküler söylenir, mâniler yakılır. On beş yaşı ihtiva eden bu türkülerin en güzel örneklerinden biri de *Hey On Beşli Türküsü*'dür. Kaynaklarda bu türkünün Çanakkale cephesine giden ve 15'liler olarak bilinen, 1315 (1897-1898) doğumlu gençler için yazılmış bir ağıt olduğu yer almıştır. Tokat ve çevresinden tespit edilen varyantlar üzerine yapılan araştırmalar ise türkünün bir ağıt değil oturak havası olduğunu ortaya koymuştur. Söz konusu türkünün Tokat varyantı ise şu şekildedir:

“Hey on beşli on beşli

Tokat yolları taşlı

On beşliler gidiyor

Kızların gözü yaşlı.” (Kurt, 2018: 343). Bazı türkülerde acının büyüklüğünü ve gözyaşının çokluğunu belirtmek için on beş mendil eskittim/çürüttüm vb. ifadeler kullanılır. Bu türden bir ifade *Mendil Bağladım Yandan* türküsünde:

“Mendilim yele yele

Ben düştüm gurbet ele

Onbeş mendil çürüttüm

Gözyaşım sile sile” şeklinde dile getirilmiştir (Kan, 2014: 65, 90).

Âşık şiirinde âşıkların bir kısmı söyledikleri yaş destanlarında, yaş basamaklarının özelliklerinden söz ederken on beş yaşın özelliklerine de yer verirler. Âşıklara göre on beş yaş sevda çağıdır, babaya asi olma dönemidir, bir kızın gönüllere yâr olma zamanıdır. Bir kız on beş yaşına ulaştığında evden süzülerek çıkar, kokular sürünür ve kızın elinden ayna düşmez (Ünalın, 2022a: 659-660). Doğan Kaya da *Yaşnameler* isimli kitabında yer verdiği yaşname metinlerinden yola çıkarak yaşlar dizinini oluşturmuştur. Burada yaşname numarasını göre şairlerin on beş yaş hakkındaki tespitlerine ve düşüncelerine yer vermiştir. On beş yaş dizini, on beş yaşındaki kişilerin genel olarak o yaşlarda karşılaşılabileceği durumları, o yaşta şairlerin bizzat kendi yaşadıkları olayları ve on beş yaşındaki kızların fiziki ve davranış değişikliklerini içermektedir. Buna göre on beş yaşındaki kişilerin başına sevda düşer. Ala gözlü kız arzular. Akıl başta değildir. Aşk bağı gezer. Bu yaş ata binme dönemidir, cahillik çağıdır. On beş yaşındaki kızlar dudu dilli, sırma tellidir. Sözleri şeker gibidir. Yüzü ayı, gözleri ise feneri andırır ve kaşına doğru sürmeler çekilir. Güzellerin içinde kendilerini belli eder. Gizli kaş atar ve görenin aklını alır. Bazı şairler on beş yaşında feleğin zulmünü görmüştür. Bazılarının gözleri ağlamaktan pınar olmuştur (Kaya, 2004: 58-60). Anadolu'nun birçok yerinde söylenen mânilerde on beş yaş sevgiliyle ve sevdayla ilişkilendirilir.

“Karpuz kestim yiyen yok

Halimi soran diyen yok

On beşinde yâr sevdim

Gözün aydın diyen yok.” (Ankışhan, 2013: 59). Örneği verilen bu Bingöl mânisinde sevgilinin yaşı on beş olarak verilmiştir. Bu mâninin bir benzeri Adana'da söylenmektedir:

“Ekin ektim çöllere

Yoldurmadım ellere

On beşinde yâr sevdim

Sevdirmedim ellere.” (Uğurlu, 2018: 496). On beş sayısı yaş dışında para miktarı, sayı ve gün olarak da mânilerde kullanılmıştır. Aşağıdaki mânide on beş sayısı para miktarını belirtir:

“Mendil aldım *on beşe*

Yudum serdim güneşe

Senin yârin gül ise

Benimki de menevşe.” (Uğurlu, 2018: 556). Mânilerde on beş sayısının kullanımına dair çok sayıda örnek bulunur.

On beş sayısı masalarda da çok çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Masalarda sihirli yiyecekleri yiyenler veya içenler gençleşir ve on beş yaşına döner. *Mehmet Bey* masasında padişahın can elmasından yediğinde on beş yaşına döneceği söylenir (Boratav, 2001: 96). *Askere Giden Kız* masasında Leyli kısırağının getirdiği sudan içenlerin on beş yaşında bir delikanlıya dönüşeceği ifade edilir (Sakaoğlu, 2002: 302). Bu tür masalarda on beş yaş bir nevi gençlik yaşı, insan güzelliğini simgeleyen en güzel dönem olarak yer alır. Bazı masalarda da masal kahramanı kamuflej olmak için on beş kat giyinir ve soyunur. *Giysi Yılan Bey* masasında Yılan Bey’in, on beş kat soyunduktan sonra güzel bir delikanlı olduğu ortaya çıkar (Seyidoğlu, 1975: 153). Masalarla ilgili bu örnekleri artırmak mümkündür.

3. Halk Hekimliği Uygulamalarında On Beş Sayısı

Halk hekimliği uygulamalarında on beş sayısı ile sıkça karşılaşılır. Hazırlanan kürler ve yapılan tedaviler hasta tarafından on beş gün boyunca uygulanır veya hasta on beş gün sonra şifa bulup iyileşir. Örneğin Çorum’da kansızlığı tedavi etmek için koyun gözü ve yanık otu kaynatılarak on beş gün boyunca içilir. Dizlerdeki ağrıyı azaltmak için de ağrıyan dize kaz yağı sürülür ve sabahtan akşam kadar sarılı olarak kalır. On beş gün boyunca bu işlem yapılır (Tozlu, 2017: 64,70). Kırık ve çıkık tedavilerinde rahatsızlığın olduğu bölge on beş gün sarılı kalır. On beş günün sonrasında sargı açılır. Boyun

fitıklarında da zeytinyağında bekletilmiş alabalık on gün boyna sarılır ve daha sonraki on beş günde düzenli egzersiz önerilir (Ünalın, 2021: 105, 111). Bayburt'un Kırkpınar köyü, her yılın mayıs ayında ortaya çıkan on beş gün gezinip sonra yuvalarına giren yılanlarıyla bilinir. Bu yılanların on beş gün boyunca şifa verdiği inandır. Çeşitli rahatsızlıkları olan kişiler, Kırkpınar köyüne giderek bu yılanları hastalıklı bölgelerine koyarlar ve bu şekilde tedavi olacaklarına inanırlar (Topçu, 1991: 12). Halk hekimliği tedavilerinin yer aldığı metinlerde de tedavi veya iyileşme süresi on beş gün olarak geçer. Behçet Mahir tarafından anlatılan Köroğlu Destanı'nda Köroğlu, Kırat'ın sırtına merhem sürer ve on beş gün içinde Kırat'ın sırtı iyileşir (Kaplan vd., 1973: 207).

4. Halk Takviminde On Beş Sayısı

Anadolu'da *ağustosun on beşi yaz, on beşi kış* şeklinde söylenen bir atasözü vardır. Bu sözle ağustos ayının hem sıcak hem de soğuk geçeceği ifade edilir. Tokat'ta da ağustos ayının ilk on beş gününün yaz, ikinci on beş gününün ise kış aylarına tekabül edeceğine inanılır. Ağustosun son on beş gününe bakılarak kışın soğuk veya ılıman olacağına dair öngöründe bulunulur (Çinpolat, 2009: 141). Manavgat'ta ağustos ayının on beşinden sonra kırk dalgaya yatma ritüeli uygulanır (Şimşek, 2013: 446). Kırşehir'de Şubat'ın on beşinde *Ayı Gezmesi Şenlikleri* yapılır. Köy halkı birbirine haber vererek şenliği ilan eder. Köylülerden biri ayı kılığına sokularak köyde gezdirilir (Uğurlu, 2018: 151). Tekirdağ'da kışın kadınlar arasında on beş günde bir *Örfene Gecesi* tertip edilir ve eğlence düzenlenir (Uğurlu, 2018: 152).

5. Ramazan Âdetleri Çevresinde On Beş Sayısı ve On Beşi Geleneği

Ramazan ayının müjdecisi olarak görülen Beraat Gecesi, Şaban ayının on beşinci gecesinde kutlanır. Bu gecede Allah'ın rahmet kapılarını açılacağına ve Müslümanların günahlarının affedileceğine inanılır (Gökçe, 2018: 143). Siirt'te ramazana on beş gün kala her evden odun ve çalı toplanarak bunlarla büyük bir ateş yakılır ve bu ateşin üzerinden atlanarak ramazan ayının gelişi kutlanır (Karakaş, 2020: 77). Anadolu'nun bazı şehirlerinde ramazan ayının on beşinci gününde ramazan davulcuları, mâni söyleyerek ev ev dolaşırlar ve bahşiş toplarlar (Emeksiz, 2003: 180). Sinop'ta ramazanın on beşinci gününden itibaren her akşam *helesa* adı verilen ev gezintilerine çıkılır. Mâniler eşliğinde evlerden yiyecekler toplanır, bir bayram ve şenlik havasında geçen helesa geleneği günümüzde de canlı bir şekilde devam ettirilir (Oğuz vd., 2012: 11).

Bayburt'ta *on beşi geleneği* olarak adlandırılan ve geçmişten günümüze canlı bir şekilde yaşatılan bir gelenek vardır. Bayburt'ta yediden yetmiş herkesin hatıralarında yer edilenen bu gelenek, yalnızca Bayburt'un kendi halkı arasında değil, Bayburt'ta çalışan/görev yapan ve başka şehirlerden olan kişiler tarafında da uygulanır. Ramazan ayının on dördünü on beşine bağlayan akşamda mahallenin ve köyün çocukları toplanarak ev ev dolaşırlar ve on beşi hediyelerini isterler. Ramazan ayının on beşi yaklaştığından marketlerde, bakkallarda on beşi hazırlığı yapılır. Kutu kutu çikolatalar, fıstıklar, bisküvi ve şekerlemeler marketlerin girişlerine konulur. Bu ürünlerde çeşitli indirimler yapılır. Herkes evine kutuyla veya büyük paketler hâlinde çikolata, bisküvi vb. yiyeceklerden alır. Çocuklar ve gençler on beşinin olduğu gün iftardan sonra on beşi gezisine çıkarlar. Ellerinde poşetlerle, on beşi mânileri söyleyerek ve “on beşii, on beşii” diye bağırarak evlerin kapılarına vururlar. Kapıyı açan ev sahipleri de çocuklara *gaga* adı verilen ve önceden hazırlanan çikolata, şekerleme ve fıstıklardan verirler. Toplama işlemi bittikten sonra herkes elindeki yiyeceği döker. Kimin ne aldığına bakılır, bu yiyecekler birlikte yenilir ve sonrasında da herkes evine dağılır (Ünalın, 2022b: 170). Geçmişten günümüze ufak değişiklikler gösterse de bu gelenek günümüzde de varlığını sürdürür. Eskiden on beşinde her mahallesinin gençleri bir merdiven, kilim ve çuval kullanarak temsili bir deve hazırlamışlar ve sözde deveyle on beşi toplamaya çıkmışlardır. Kapı önlerine gelen gençler şu mânileri söyleyerek ev sahibinden on beşi hediyelerini istemişlerdir:

“Elimi attım zırzıya
Zırza elimi gapmıya
On beşimi vermiyen
Gocasıynan yatmıya” (Temuçin, 2010: 112-113).

“Bugün on beşi aga
Gaga aldın mı gaga
İster misin kısmetten
Dişe bir şeyler dege
***

Bugün on beşi eze
Hayıf ettik üveze
Leblebi iğde yerdik

Olaydı taze taze

***

Bugün on beşi bibi

Gelmezden torba dibi

Elin gitmiyor vere

Kuruyemişçi gibi

***

Bugün on beşi abi

Akide alıp tabi

Babama versem hemen

Eder ihtiyar hapı

***

Bugün on beşi bacı

Sanki dünyanın acı

Gibi davranır bana

Betireden çok acı

***

Bugün on beşi hala

Sahipsin onca mala

Gagadan bana kaldı

Bunlar mı kala kala

***

Bugün on beşi oğul

İster ver, verme sağ ol

Boğulursan demiş ki

Derin gölde hep boğul.” (Ünalın, 2022b: 93-94).

Bayburt'ta on beşi geleneğinin olduğu akşam, tatlı bir telaşe ve heyecan yaşanır. Herkes evinde ne varsa kapısına gelen kişiye ikram eder. Çikolata ve şekerleme dışında bazı kişiler börek ve baklava yaparak çocuklara ikramda bulunurlar. Ayrıca maddi durumu müsait olanlar on beşine gelen çocuklara harçlık da verirler (Yıldızoğlu, 2019: 132). Bu geleneğin benzeri Azerbaycan'ın İsmaili Bölgesi'nde de uygulanır. Burada ramazan ayının on beşi bayram havasında geçer. Komşular ve akrabalar toplanarak büyük iftar sofralarında buluşurlar. Çocuklar iftardan sonra yüzlerine maske takıp mâniler söyleyerek

evleri tek tek dolaşırlar. Söyledikleri mânilerle evlerden bahşış ve yiyecek toplarlar. Topladıklarını kendi aralarında iftar yaparak yerler ve bir kısmını da ihtiyaç sahibi kişilere dağıtırlar. Bu geleneğe İsmaili Bölgesi'nde *orucun on beşi* adı verilir ve bu gelenek her yıl ramazan ayının on beşinde devam ettirilir. Çocuklar “orucun on beşinde geldim size, kazanın kazmagını (yağlı dibini) verin bize, ay ersin ersin ersin, Tanrı muradın versin, her kim bize pay verse oğlu kızı sağolsun” şeklinde bir mâni söylerler. Ayrıca bölge halkı ramazanın on beşinci gününde ihtiyaç sahiplerine erzak yardımında bulunulur. Maneviyatı artanlara çeşitli hediyeler verirler (URL-3). Bayburt'ta ramazan ayı, düğün ile nişan arasına rast gelirse ramazanın on beşinci günü damadın kadın akrabaları kız tarafına giderler. Geline altın ve çeşitli hediyeler götürürler. Sahura kadar eğlenip sahur yemeğini kız evinde yedikten evlerine dönerler. Bu geleneğe de yine *on beşi* adı verilir (URL-4).

Sonuç

Geçmişten günümüze birçok medeniyet belli sayılar etrafında çeşitli inanışlar geliştirmişler ve bu doğrultuda bazı sayıların uğur veya uğursuzluk getirdiğine inanmışlardır. Sayılara yüklenen sembolik değer, toplumdan topluma değişmekle birlikte bazı sayılar etrafında ortak inanışlar ve uygulamalar da gelişmiştir. Türk kültüründe sıkça karşılaşılan ve formel bir özellik gösteren bir, üç, yedi, dokuz ve kırk rakamları aynı zamanda birçok ritüelin ve geleneğin de kaynağını teşkil eder. Sayılarla ilgili inanışların temeli en eski insanlık tarihine kadar uzanır. Türk kültüründe ise İslamiyetten önceki inanışlar ve Şamanizm sayılarla ilgili inanışların kökeni oluşturmuştur. Türk kültüründe formel bir özellik göstermeyen fakat önemli yeri olan başka sayılar da vardır. On beş sayısı söz konusu sayılardan biridir. On beş yaş, insanoğlunun gençlik çağını ifade eder. Çocukluktan genç kızlığa ve delikanlılığa geçiş dönemidir. On beş yaşına gelen kızlar ise serpilip güzelleşir. Vücudu şekil almaya başlar. Bu yönüyle de çevresindekilerin ilgi odağı olur. On beş yaş bu yönleriyle manilere ve yaş destanlarına konu olmuştur. Yaş destanlarında âşıklar on beş yaşındaki kızın fiziki ve ruhi özelliklerine yer vermişlerdir. Ayrıca on beş yaşındaki kişilerin genel özelliklerinden veya on beş yaşında kendi başlarına gelen çeşitli hadiselerden söz etmişlerdir. Masallarda masal kahramanları on beş yaşında bir genç kıza veya delikanlıya dönüşebilir. Ayrıca masallarda kamufraj olmak için on beş kat giyinme ve soyunma motifi yer alır.

On beş yaş destanlarda yiğitlik çağıdır. On beş yaşa ulaşan delikanlı kahramanlıklar yapar ve ad alır. Yakınlarını esaretten kurtarır. Bunun en güzel örneklerine Dede Korkut kitabında rastlanılmıştır. Şah İsmail hikâyesinde ve Muhammed Hanefiyle ilgili anlatılarda kahramanların on beş yaşına dair özelliklerine yer verilmiştir. Türk halk hekimliğinde bazı hastalıkların tedavileri on beş günde tamamlanır. Şifa niyetine kullanılan ilaçlara, kürlere ve içeceklere on beş gün devam edilir. Kırık, çıkık, burkulma ve yaralanmalarda yaralı bölge on beş gün sarılı tutulur. Köroğlu Kırat'a sürdüğü merhemle Kıratı on beş günde iyileştirmiştir.

Doğum, evlilik ve ölümlle ilgili inanışlarda ve âdetlerde on beş sayıyla ilgili çeşitli uygulamalar mevcuttur. Doğum öncesinde çocuğun görünümüyle ilgili inanışlarda ayın on beşiyle ilgili inanışlar mevcuttur. Anadolu'nun bazı şehirlerinde olduğu gibi Kırgız ve Kazaklar arasında da çocuğun adı doğumdan on beş gün sonra verilir. Evlilikle ilgili özellikle düğünden on beş gün sonra gerçekleştirilen ziyaretler mevcuttur. On beş yaş; ıskat işlemlerinde, yas stutma süresinde önemli bir yer ihtiva eder. Tunceli'de ölünün vefatının on beşinci gününde de ölü yemeği verilir. On beş sayısı dinî günler açısından da dikkat çekicidir. Şaban Ayı'nın on dördünü on beşine bağlayan gece, Berat Kandili olarak kutlanır. Bayburt'ta ve Azerbaycan'da ramazan ayının on beşinci gününe bağlanan akşamlarda on beşi geleneği devam ettirilir. Halk takviminde bazı ayların on beşinci günlerinde gelişen çeşitli etkinlikler bulunur. Ayrıca ağustos ayının ilk on beş gününün yaz, ikinci on beş gününün kış geçeceğine ve bu dönemdeki hava koşullarının kış mevsiminin belirleyicisi olacağına inanılır. Hayatımızın her noktasında bir şekilde yer alan tüm sayılar gibi on beş sayısı da günlük yaşantımızı etkiler, hayatımıza ve davranışlarımıza yön verir.

Kaynakça

- Alptekin, A.B. (2016). *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Alptekin, M. (2016). *Bamsı Beyrek Destanı Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma (İnceleme-Metin)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Acıpayamlı, O. (1992). Türk Kültüründe “Ad Koyma Folkloru”nun Morfolojik ve Fonksiyonel Yönlerden İncelenmesi, *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri IV, Gelenek, Görenek, İnançlar*, Ankara: Ofset Repromat Matbaası, s.1-14.
- Ankışhan, G. (2013). *Bingöl Geleneksel Kültüründe Evlenme*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Ateş, C. (2010). *Şereflikoçhisar Monografisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Boratav, P.N. (1982). *Folklor ve Edebiyat I-II*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Boratav, P.N. (2001). *Uçar Leyli*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Bozkurt, K. ve Bozkurt, H. (2012). Sayıların Gizemli Dünyası: Kültür ve Edebiyatta Sayı Sembolizmi, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, C.1, S. 1. s.717-728.
- Çetinkaya, G. (2015). *Dede Korkut Hikâyeleri 'nde Semboller*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çıblak Coşkun, N. (2010). Tahtacılarda Üç Sayısı ve Üçleme, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 56, s. 73-92.
- Çinpolat, S. (2009). *Karaçay Halk İnanışları ve Uygulamalarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri
- Demren, Ö. (2011). Sivas Evlenme Geleneklerinin Sürdürülmesine Kadınların Rolü ve Bu Rollerini İcra Etme Biçimleri, *Sanat ve Tasarım Dergisi*, Özel Sayı, C.1, s. 615-627.
- Emeksiz, A. (2003). *İstanbul Manileri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ergin, M. (1997), *Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin-Faksimile)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eröz, R. (2019). *Bitlis'te Geçiş Dönemleri (Doğum- Evlenme- Ölüm)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ardahan.

- Gökçe, E. (2018). *Kocaeli/Gölcük Nüzhetiye (Döşeme) Köyü Monografisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Gökoğlu, A. B. (1936). Bey Böyreğin Erzurum Varyantı, *Halk Bilgisi Haberleri*, Y.5, S. 54, s. 81-87.
- Güleç Düzgün, F. (2019). *Türk Kültür Tarihi Açısından Taşova'da Doğum, Evlenme ve Ölüm Gelenekleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Amasya.
- Güvenç, A.Ö. (2009). Kırk Sayısının Halk Edebiyatı Ürünlerinde Kullanımı Üzerine Bir İnceleme, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 41, s. 85-97.
- Kadirzade, K. İ. (2005). *Âdetler İnançlar ve Türklerin Soy Kütüğü Meselesi*. Akt. Ahmet Doğan. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kalay, A. (2001). Amasya İli Alan, Hasanbey, Şarklı, Karamustafapaşa Köylerinde Doğum Uygulaması, *Türk Halk Kültüründen Derlemeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Süreli Yayınlar Dizisi: 39, s.160-170.
- Kan, N. (2014). *Halk Türkülerinde Mendil*. Yayımlanmamış Lisans Tezi. 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul.
- Kaplan, M., vd. (1973). *Koroğlu Destanı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınlar.
- Karabüber, T. (2017). *Tosya Halk İnanışları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı.
- Karakaş, R. (2013). Dede Korkut Hikâyelerinde “Tutsaklıktan Kurtarma Motifi” ve “Bey Oğulları” Arasındaki İlişki, *Turkish Studies*, C. 8, S.1, s. 1867-1879.
- Karakaş, R. (2020). *Güneydoğu Anadolu Halk İnanışları (Dicle Bölümü)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kaya, D. (2004). *Yaşnameler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kıyak, A. (2005). *Baskil ve Çevresinde Yaygın Halk İnanışları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Kızılaslan, C. (2019). *Elâzığ Baskil İlçesi Monografisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Kızıltuğ, F. (1997). Bir Bayburt Masalı: Bay Böyrek, *Tarla*, 97/3, s. 15-16.

- Kurt, N. (2018). Hey Onbeşli Ağlatmalı mı, Oynatmalı mı?, *Uluslararası Etnomüzikoloji Sempozyumu, Müzik ve Politika Sempozyum Bildiri Kitabı*, ed. Özlem Doğuş Varlı, Bursa: Etnomüzikoloji Derneği Yayınları, s. 327-348.
- Oğuz, M. Ö., vd. (2012). *Türkiye 'de 2011 Yılında Yaşayan Ramazan ve Kurban Bayramı Geleneksel Kutlamaları*. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Halkbilimi Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Örnek, S. V. (2000). *Türk Halk Bilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özer, S. (1982). Çan'dan İki Halk Hikâyesi. *Türk Folkloru*, S.37, s. 24-27.
- Sakaoğlu, S. (2002). *Gümüşhane ve Bayburt Masalları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Schimmel, A. (1998). *Sayıların Gizemi*. Çev: Mustafa Küpüşoğlu. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Sertkaya, B. (2012). *Elâzığ Folklorunda Eski Türk İnanışlarının İzleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Seyidoğlu, B. (1975). *Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar-Metinler ve Açıklamalar*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Edebiyatı Fakültesi Yayınları.
- Şenesen, İ. (2015). *Adana Halk İnançlarında Eski Türk İnanışlarının İzleri Karşılaştırma-İnceleme*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Şimşek, A. (2013). *Manavgat Yöresi Halk İnanışları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Tanrıkulu, İ. (2017). *Diyarbakır'ın Terkan Yöresi Geçiş Dönemleri (Doğum, Sünnet, Evlenme, Ölüm) Âdet ve İnanışları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ardahan.
- Taş, S. (2019). *Tunceli'de Geçiş Törenleri: Doğum, Evlenme ve Ölüm*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Taşpınar, İ. (2006). *Siirt İli ve Çevresi Yaygın Halk İnanışları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Temuçin, A.K. (2010). *Bayburtlular (Dörtlemeler)*. Ankara: Pozitif Matbaacılık.
- Topçu, A. (1991). Kırkpınar Yılanları. *Gazi Bayburt 1 Aylık Yerel Belgesel Dergisi*, S.5, s.12.
- Tozlu, S. (2017). *Çorum İli Halk İnançları ve Halk Hekimliği*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Artvin.

- Uğurlu, M. (2018). *Adana Mâni Söyleme Geleneği ve Adana'da Söylenen Maniler (Derleme / İnceleme)*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Üçay Şentürk, Z. (2013). *Canış Bayış Destanı Moldobasan Musulmankulov Varyantı (Metin- Aktarma- İnceleme)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ünalın, Ö. (2014). *Bayburt'taki Ziyaret Yerleri ve Buna Bağlı İnanışlar*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Ünalın, Ö. (2021). *Alanya'da Halk Hekimliği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum.
- Ünalın, Ö. (2022a). Geçmişten Günümüze Âşık Şiirinde Yaşname Geleneği, 4. *Uluslararası Türkoloji Araştırmaları Sempozyumu 20-22 Ekim 2022 Tam Metin Kitabı*, ed. Ferit Yücebaş ve Özcan Tunçadam, Van: Van Yüzüncüyıl Üniversitesi Yayınları, s. 641-668.
- Ünalın, Ö. (2022b). *Saziyla Sözüyle Bayburt Mutfak Kültürü*, ed. Ahmet Özgür Güvenç, Çanakkale: Paradigma Yayınları.
- Yıldız, İ. (t.y.). *Senir Beyliği ve Alanya Yörükleri*. Konya: Öz Hür Ofset.
- Yıldızoğlu, H. (2019). *Bayburt İli Halkbilimi ve Etnografyası*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Yıldırım, Z. (2019). *Dünden Bugüne Samsun-Çarşamba İlçesinde Geçiş Dönemleri (Doğum- Evlenme- Ölüm, Sünnet-Askerlik- Hac)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Yücel, Ü. (2011). *Türk Halk İnanışlarında Sayılar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yüksel, D. (2007). *Gaziantep ve Çevresinde Doğumla İlgili İnanış ve Uygulamalar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- URL-1: https://turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/sempozyum/semp_3/yardimci.pdf. (30.12.2022).
- URL-2: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/gaziantep/kulturatlasi/dugun-gelenekler660867>. (03.01.2023).
- URL-3: <https://www.facebook.com/watch/?v=668767089858162>. (04.01.2023).
- URL-4: http://www.bayburt.gov.tr/Bayburt_gelenekleri#:~:text=Tatl%C4%B1%20kahve%20ile%20d%C3%BC%C4%9F%C3%BCn%20aras%C4%B1na,Buna%20on%20obe%C5%9Fi%20denilir%20. (30.12.2022).

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi

BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

ISSN: 2717-6584

Kapsayıcı Eğitimde Toplum, Okul Ve Aile İşbirliği Fırsatları

Community, School and Family Cooperation Opportunities in Inclusive Education

DOI: 10.58646/bengi.1199940

Sevda Tagiyeva *

Özet

Ülkemizde eğitim reformlarının son dönemde uygulanması, eğitimin devlet politikasının öncelikli alanlarından biri olduğunun kanıtıdır. Eğitim alanındaki yeniliklerden biri de özel eğitime muhtaç çocukların eğitiminin düzenlenmesi, kapsayıcı eğitimin sağlanmasıdır.

Kapsayıcı eğitimi, engelli çocukların akranlarıyla aynı okulda ve aynı sınıfta okumalarını sağlar.

Kapsayıcı eğitimin özelliklerinden biri işbirliğidir. İşbirliği, kapsayıcı eğitimde ebeveynler ve toplum arasındaki ilişkiyi ifade eder.

Anahtar Kelimeler: kapsayıcı, kapsayıcı eğitim, işbirliği, engelli çocuklar, öğretmen profesyonelliği, ebeveyn bakımı, okul ve aile işbirliği.

---

* Sorumlu Yazar/Corresponding author: Doç.Dr., Bakü Kızlar Üniversitesi, sevdasultanbdu@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7703-0943.

Atıf/Citation: Tagiyeva, S. (2023). Kapsayıcı Eğitimde Toplum, Okul Ve Aile İşbirliği Fırsatları. *BENĞİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*. 2023 (1), 82-92.

Abstract

The recent implementation of educational reforms in our country is proof that education is one of the priority areas of state policy. One of the innovations in the field of education is the organization of education of children with special needs and the provision of inclusive education.

Inclusive education allows children with disabilities to study in the same school, in the same class, with their peers.

One of the features of inclusive education is cooperation. Collaboration refers to the relationship between parents and the community in inclusive education.

Keywords: inclusion, inclusive education, cooperation, children with disabilities, teacher professionalism, parental care, school and family cooperation.

Giriş

Azerbaycan'ın dünya toplumuyla hızlı entegrasyonunun temel nedeni, artan sosyo-ekonomik gelişimi, bilimsel ve teknik potansiyelidir.

Ülkemizin sürdürülebilir sosyo-ekonomik kalkınma stratejisinin bir sonucu olarak, eğitimin temel önceliklerinden biri olduğunu düşünen Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in eğitim sistemi için belirlediği görevler doğrultusunda Milli Eğitim Bakanlığı çeşitli alanlarda kabul gören programları uygulamaktadır. Bu programlar; eğitim içeriğinin güncellenmesi, yeni programlar, ders kitapları ve öğretim yardımcılarının hazırlanması, eğitim yönetiminin geliştirilmesi, materyal, teknik ve öğretim temellerinin güçlendirilmesi, öğretim sürecinde bilgi teknolojilerinin kullanılması, personel sağlanması, ön eğitim organizasyonunun yenilenmesi, teknik mesleki eğitimin iyileştirilmesi, özel eğitime muhtaç çocukların eğitiminin özel bakım organizasyonu, kapsayıcı eğitim sağlanması, yetenekli çocuk ve gençlerin yaratıcı potansiyelinin geliştirilmesi ve diğer alanları kapsar.

Yukarıda bahsedilen ulusal öneme sahip programlardan biri de kapsayıcı eğitimidir. Bu eğitimin geliştirilmesinin önemi ve gerekliliği, Sayın Cumhurbaşkanımızın 2 Şubat 2022 tarihinde Bakü'de düzenlenen “Azerbaycan Gençlik Günü'nün 25. Yıldönümü Forumu”nda yaptığı konuşmada bir kez daha kanıtlanmıştır. Sayın Cumhurbaşkanımız şunları kaydetti... “Yardıma ihtiyacı olanlara her zaman yardım etmek insanlarımızın harika bir özelliğidir. Devlet elbette üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmeli ve tüm engellilere ilgi göstermeli ve gösterecek de. Görevler verildi ve bu yönde daha ileri adımlar atılacak. onları (engelli insanları) aktif iş ve hayata çekmek için harika geleneklerimiz var. Artık devletin imkanları genişliyor ve bu amaçlara ayrılan devlet bütçesi de her yıl artmaktadır. Bu her zaman ilgi odağı olacak.” (Aliyev, 2020: 1)

Evet, devletimizin ilgisiyle biz artık toplumumuzda “bedensel engelli” kelimesinin yerine “fiziksel sınırlama” kelimesini kullanıyoruz ve o gençleri toplumda gördüğümüzde fiziksel sınırlamanın zahiri görünümü ile bitmediğine tanık oluyoruz.

İnsan Hakları Sözleşmesine göre devletler, eğitim hakkının her çocuk için geçerli olduğu bir eğitim sistemi kurmalıdır. Azerbaycan Cumhuriyeti 1992 yılında İnsan Hakları Sözleşmesini imzalamış ve ülkemizde yaşayan her çocuğun eğitim hakkını korumayı taahhüt etmiştir. Bahsettiğimiz kapsayıcı eğitimin geliştirilmesi, dünyanın birçok ülkesinin eğitim politikasının temel önceliği olarak eğitim sistemini uluslararası ilke ve standartlara uyarlamayı amaçlamaktadır.

Modern araştırmacılar, kapsayıcı yönünde mükemmel mevzuata sahip ülkeler arasında Kanada, Kıbrıs, İsveç, Norveç, İspanya, ABD ve Büyük Britanya'nın gösterilebileceğini belirtir. Ancak mevzuatın mükemmel olması bu eğitimin desteklendiği ve uygulandığı anlamına gelmemektedir. Gözlemler, mükemmel mevzuatın yeterli olmadığını göstermektedir. Örnek olarak, Almanya'nın bu yönde mükemmel bir mevzuatı olduğunu gösterebiliriz, ancak zihinsel bozukluğu olan çocukların çoğu özel okullara devam etmektedir.

Şu anda Azerbaycan'da yaklaşık 12.000'i eğitime kayıtlı olan yaklaşık 60.000 engelli çocuk var: 1.105'i özel okullarda, 2.664'ü özel yatılı okullarda, 7.750'si evde ve toplam 268'i okullarda eğitim almaktadır. Ebeveynler geri kalanın eğitimi ile ilgilenmiyor. Eğitimle ilgilenenlerin çoğu özel yatılı okullarda eğitim görmektedir. Böyle bir eğitim, çocuğun dikkatini kusuruna odaklar.

Sizlerle eğitimin 4 yapısını paylaşmak istiyorum. Bunlardan biri kapsayıcı eğitimidir. Bunu anlamak için önce bu yöndeki diğer eğitim biçimlerine bakalım. Bunları bilmeden kapsayıcı eğitimin ne olduğunu anlamak zor:

1. Özel Eğitim

Fiziksel engelli çocuklar, ihtiyaçlarını karşılayan ayrı bir ortamda eğitim görmektedir. Diğer engelleri olmayan akranlarından izole edilirler. Bunlar: özel eğitim kurumları, engelli çocuklar için dernekler, özel yetenekli çocuklar için okullar vb. ait edebiliriz.

2. İntegratif Eğitim

Engelli çocuklar (bundan sonra SİM olarak anılacaktır) akranlarıyla aynı okullarda eğitim görür, ancak çevre, okul kültürü ve pedagojik süreç değişmeden kalır. Bu sınırlar, o çocukların öğrenme ve iletişim becerilerinin gelişimini engellemektedir. İntegratif eğitimi kapsayıcı eğitime doğru bir adım olarak görmek doğru değildir. Bazen bunlar karıştırılır. Birçok ülkede bedensel engelli çocuklar, engelli olmayan çocuklarla aynı okullarda eğitim görmelerine rağmen, onlar için uygun koşullar tam olarak sağlanmamaktadır. Bu doğrultuda bir okul kültürüne sahip olmak önemlidir. İntegratif eğitimde okul kültürü iletişim, davranış ve bilgi üzerine kurulu olsa da bu sadece belirli bir öğrenci grubuna yöneliktir. İntegratif eğitimi sırasında SİM çocukları diğerlerinden izole edilir, değer

verilmez ve sosyal ilişkiler kuramazlar. Ancak okul kültürü, herkes için uygun koşullar yaratılarak sosyal adaleti temel almalıdır.

3. Evde Eğitim

Çocuklar doğrudan veya dolaylı olarak eğitimi reddederler. Ülkemizde çocuklarının okula uygun olmadığını düşünen ve evde eğitimi tercih eden çok sayıda aile bulunmaktadır.

4. Kapsayıcı Eğitim.

Tüm öğrenciler yetenekleri, sağlık yetenekleri veya sınırlılıkları ne olursa olsun, kendi akranları ile aynı okulda, aynı sınıfta, aynı öğretmen tarafından eğitim görür, sosyal ilişkiler kurmaya ve iyi bir eğitim almalarına olanak sağlar. Kapsayıcı eğitim herkesin hakkıdır ve temel özelliği çeşitliliğin herkes tarafında kabul edilmesidir.

Dolayısıyla kapsayıcı eğitim, çocukların okul öncesi, ortaöğretim ve özel gereksinimleri de olan diğer eğitim kurumlarında eğitim sürecini ifade eder. Kapsayıcı eğitim çocuklara karşı her türlü ayrımcılığı önler. Çeşitli nörolojik ve zihinsel hastalıkları olan kişilere, genel olarak SİM'e mükemmel çalışma ve başarıya ulaşma fırsatı verir. Temel görevi sağlık imkanları kısıtlı olan kişilerin mesleki eğitimlerinde sınır tanımayan bir ortam yaratmaktır.

Okulun sadece insanın bilgi edindiği bir yer değil, aynı zamanda hem entelektüel, hem psikolojik hem de sosyal olarak şekillendiği bir eğitim merkezi olduğunu biliyoruz.

Ne yazık ki, bilgi, beceri ve alışkanlıklar edinme, kişinin sosyal önemini teyit etme, toplumda belirli bir pozisyon alma arzusu herkes için bir gerçeklik haline gelmiyor. Aralarında SİM çocuklar da var. Kapsayıcılık, bu çocuklar için belirli fırsatların açılması anlamına gelir. Kapsayıcılık, yalnızca özel eğitime muhtaç çocukların hedeflerine ulaşmasına yardımcı olmakla kalmaz, aynı zamanda farklı kültür, yaşam tarzı, din, dil ve ırktan çocukları da kapsar. Bu tür çocukların bilgi aktarımı yöntemlerinde çeşitli değişikliklere ve seçeneklere ihtiyacı vardır. Kapsayıcı bir yaklaşım, öğrencilerin farklı eğitim ihtiyaçlarını anlamayı ve toplumu eğitim sürecine dahil ederek bu ihtiyaçlara uygun hizmetler sunmayı ve eğitimde ayrımcılığı ortadan kaldırmayı gerektirir.

Kapsayıcı, engelli çocukların özgüvenlerini artırmanın yanı sıra onları diğer çocuklarla birlikte eğitmek için teşvik edici bir girişimdir.

Kapsayıcı eğitim, öğrencilerin yeteneklerini geliştirmeyi, teşvik edici kaynakları kullanmayı, öğrencilerin eşit haklarını sağlamayı, kolektifin tüm çalışmalarına katılımlarını amaçlamalıdır.

Kapsayıcı eğitimin özellikleri şunlardır:

- **Yöneticilik.** SİM çocukları, güçlü yönetim olan eğitim kurumlarında daha başarılı ve değerlidir. Bu tür eğitim kurumlarında engellilik fiziksel bir kusur olarak değil, insanların saç ve göz rengine benzer bir farklılık olarak algılanmaktadır.

- **Bölüm.** SİM çocukları göreceli yüzdeye bölünmelidir. Engellilik kategorilere ayrılmamalıdır. Toplumda hasta insanlar bir araya toplanıp hareket etmezler. Sınıf bu toplumun bir parçası olduğu için bedensel engelli çocuklar bir arada gruplandırılmazlar. Sınıfta bedensel engelli bir veya iki çocuğun olması yeterlidir. Bu tür çocukların olduğu sınıflarda farklı pedagojik stratejiler kullanılmalıdır. Bu kapsayıcı eğitimde oldukça etkili bir yöntemdir.

- **Destek uzmanları.** Çocuklar için SİM desteği, destek uzmanlarından ziyade öğretmenlerden gelmelidir. Araştırmalar, çocuklarla çalışan destek uzmanlarının çocukların geride kalmasına ve öğretmenlerle iletişim kurmalarına engel olduğunu göstermektedir. Destek uzmanları çocukların etkinliklerinde önemli yere sahiptir, rolü yadsınamaz. Ancak çocuklar, öğrenme sürecinde kendilerine yardımcı olacak uzmanlara güvenmemelidir. Destek uzmanları, epilepsili, belirli davranış bozuklukları olan engelliler için, çevrelerine ve kendilerine zarar vermemek için zamanında müdahale edebilmeleri için önemlidir.

- **Zaman planlaması.** Tüm öğretmenlerin, SİM'li çocuklara uygun desteği sağlayabilmeleri için zamanlarını doğru planlamaları önemlidir.

- **Algısal yeteneklerin tespiti.** Her sağlıklı çocuğun bilişsel yeteneğinin kanıtına ihtiyaç olmadığı gibi, kapsayıcı eğitimde de olmamalıdır. Engel türü, anlama zorluğu ne olursa olsun, SİM'li her öğrencinin kapsayıcı bir eğitim alma hakkı vardır.

- **Arkadaşlık.** Sağlıklı çocuklar ve özel eğitime muhtaç çocuklar yan yana oturmalı ve birbirlerine destek olmalıdır. Bunun için grup çalışması düzenlenmelidir. Bu tür çocuklar grup çalışmasına dikkatli bir şekilde dahil edilmelidir. Müfredat süreci, sınıfta parlamaları için zevk alabilecekleri ve eğlenebilecekleri bilgi ve becerilere yönelik eğitimi içermelidir.

- **İşbirliği.** İşbirliği, kapsayıcı eğitimde öğretmenler, ebeveynler ve toplum arasındaki ilişkiyi ifade eder.

Gerçek ve anlamlı kapsayıcı eğitimin uygulanması için işbirliği esastır. Meslektaşlarımızla işbirliği yaparak eğitimi daha kapsayıcı hale getirmenin yollarını öğreneceğiz. Burada “meslektaşlar” terimi, yalnızca öğretmenler, uzmanlar ve uzman yazdımcıları için değil, aynı zamanda ebeveynler ve halk için de mümkün olan en geniş biçimde kullanılmaktadır. Birlikte çalıştığımız bu insanların her birinin çocukların hayatında farklı bir rolü var.

İşbirliği, aynı amaca ulaşmak için birlikte çalışan iki veya daha fazla taraftır. Etkili işbirliği, tarafların benzer hedeflere ulaşma çabasıdır. İşbirliği, bilgi ve deneyim alışverişidir. Birlikte yaratmayı sağlamak ve yeni etkili eğitim programları geliştirmek için işbirliği kullanılmalıdır.

Öğretmenler genellikle öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamada büyük zorluklarla karşılaşır. Etkili kapsayıcıyı oluşturmak için okuldaki öğretmen ve velilerin işbirliği, öğrenme stratejilerinin birleştirilmesini sağlar. Çocuklara iyi bir eğitim vermek için öğretmenler ve ebeveynler birlikte çalışmalıdır. Birçok farklı görüş ve inanç, öğretmen ve veli arasındaki ilişkinin kopmasına neden olabilir. Bazı ülkelerde yapılan araştırmalar, öğretmen-veli işbirliğinin öğretmenler için çok önemli olduğunu göstermektedir. Eğitimi etkili ve ilgi çekici hale getirmek için velilere danışmak, ortak çaba sarf etmek ve bilgi alışverişinde bulunmak gerekir. Daha etkili bir işbirliği için her iki tarafın da birbirinden ne beklediğini bilmesi çok önemlidir. Etkili bir öğretmen-ebeveyn ortaklığı uygulamak, sabırlı bir yaklaşım ve organize bir planlama gerektirir. Örneğin, uzaya roket göndermek istiyorsak bir planımız, mühendislerimiz, bir sitemimiz olması gerekir ve bu kaynaklara sahipsek günün sonunda uçuşa hazır bir roketimiz olacak. İşbirliği aynıdır. Yeterli kaynak yoksa, sonuçlara ulaşmak daha zor olacaktır.

Bir çocuk hakkında en bilgili kişi ebeveynidir. Ebeveynler çocuğun hayat hikayesini ve öğrenme yöntemini daha iyi bilir, bu nedenle kapsayıcı okulları ebeveynleri öğrenmede ortak olarak görmelidir. Genellikle bu işbirliği fikir alışverişi şeklini alır. Şu anda veliler gönüllü olarak kapsayıcı eğitim sürecini kolaylaştırmaya çalışır ve bu faaliyetler evde devam edilir.

İlçe ve kırsal kesimdeki SİM çocukların velileri kimdir sorusuna cevap verecek olursak, bu tür bağlamlarda çocuk yetiştirmekten çoğu zaman ailelerdeki yetişkinlerin sorumlu olduğu ortaya çıkmaktadır. Örneğin, büyükanne ve büyükbabalar biyolojik ebeveynlerden daha iyi eğitimcilerdir. Çünkü ebeveynler aileyi geçindirmek için çalışmak zorunda kalıyor ve bu da zaman sıkıntısına yol açar. Bu nedenle geniş ailelerde sadece

ebeveynlerin değil, ailenin her üyesinin katılımı, kapsayıcı eğitimin gelişimini teşvik edebilir. Ayrıca, ebeveynler, çocuklarının işlevsel sınırlamalarını ve güçlü yanlarını bildiklerinden, SİM'li çocukların müfredata nasıl uyum sağlayabilecekleri konusunda yararlı tavsiyelerde bulunabilirler. Ebeveynlere bu konuda söz vererek, çocuklarının eğitim önceliklerini dikkate almak ve okulda öğrendikleri bilgi, beceri ve alışkanlıkları evde uygulamak mümkündür.

Devlet ve sivil toplum kuruluşları, kapsayıcı eğitimi desteklemeye aileleri ve halkı dahil etmek için stratejiler ve fırsatlar yaratmalıdır. Bu çalışmada aileler ve sosyal kuruluşlarla etkin bir ortaklık kurmanın yanı sıra diğer ülkelerin başarılı deneyimlerinden yararlanmak bize yardımcı olabilir. Bunun için aşağıdaki adımlar atılmalıdır:

- Kapsayıcı eğitim ve bu alanda personel gelişimi ile ilgilenen okulları belirlemek;
- Milli Eğitim Bakanlığı ve yerel yönetim organları ile ilişkiler ve ortaklıklar kurmak;
- Yeni bilgi ve deneyimleri sunmak için seminerler düzenlemek;
- İlgili okulların uygulamalarının geliştirilmesine, izlenmesine, desteklenmesine, değerlendirilmesine ve yaygınlaştırılmasına yardımcı olmak;
- Kapsayıcı eğitimi destekleyen projelerin hazırlanması konusunda eğitim yetkilileri ile ilişkiler kurmak.

Diğer bir konu ise, kapsayıcı eğitim talebini güçlendirmek için sivil toplum kuruluşlarıyla birlikte çalışmaktır. Bu kuruluşlar ailelere aşağıdaki desteği sağlayabilir:

- Hakları konusunda onları bilgilendirebilir. Devletin üstlendiği yükümlülükler, uluslararası hukuk, ulusal mevzuat ve yönetmelikler hakkında bilgi aktarabilir;
- Hangi hizmetlerin mevcut olduğu ve bu hizmetlerin nasıl kullanılacağı hakkında bilgi sağlayabilir;
- Hak ihlali durumunda sosyal medyanın doğru kullanımı hakkında bilgi verebilir.

Okul dışında da kapsayıcı eğitimi desteklemek önemlidir. Bedensel engelli çocuklar için her türlü koşulun hem okulda hem de evde öğretmenler ve veliler tarafından yaratılmasına sıklıkla tanık oluyoruz. Ancak, katılımı kolaylaştırmak için, SİM'li çocuklar hala boş zaman etkinliklerine davet edilmiyorlar, engelli olmayan yaşlılarının doğum günü partilerine ve ders dışı oyun ve yarışmalara katılmazlar veya daha az katılırlar. Dünyanın birçok ülkesinde “engelli” etiketini ortadan kaldırmak için okullarda ve halka açık etkinliklerde seminerler düzenlenilir.

Velilerden biri ile yaptığım konuşmada, sınıf öğretmenin veya sınıf arkadaşlarının doğum günü için kutlama sürecinin hazırlanmasında, akranlarıyla birlikte okul gazetesinin yayınlanmasına katılan çocukların çok motive olduklarını söylemişti (birine fotoğraf çekdirmek, birine tatlı hazırlamak vb.). Bu tür faaliyetler onları birbirlerine daha da bağlar. Başka bir veli bana çocukken engelli çocuklarla birlikte eğitim görmediğimizi, onlarla nasıl başa çıkacağımızı anlamadığımızı söyledi. Bu nedenle günümüzde SİM çocuklarla uğraşırken zorluklarla karşılaşmaktayız. Bu gibi durumlarda, çocuklarımızla ilişki kurma yeteneğimiz yoktur.

Elbette tüm bunlar kısa sürede eski haline getirilemez ve özel eğitime muhtaç çocuklarla çalışan meslektaşlar yavaş yavaş bu ilişkilere alışır. Bu çalışmanın büyük bir sabır ve azim gerektirdiğini anlamalıyız. Aynı zamanda, becerileri ortaya çıkaramayanların yetişkinler olduğunu da anlamalıyız.

SİM çocukların ebeveynleri arasındaki iletişimin de çok önemli bir faktör olduğunu belirtmeliyim. Yani birbirlerini anlayabilirlerse ve belirli konularda anlaşabilirlerse çocuklarının geleceğine dair korkularının üstesinden gelebilirler. Bu anlamda, bu ebeveynlerin kapsayıcı eğitime yönelik tutumları da değişecektir. Unutmayalım ki bedensel engelli çocuklar anne babalarından daha hızlı ve daha kolay sosyalleşir ve takıma uyum sağlar. Burada iki önemli faktör var:

1. Kabul edilmek – önce diğerini kabul ederseniz, kendinizi de kabul edersiniz ve sizi diğerlerinden farklı kılan şeyin ne olduğunu anlarsınız.

2. Katılım – hepimiz farklıyız: bazılarımız gözlük takıyor, bazılarımızın dilsiz biriyle konuşmak için braille alfabesi yok – bu bizim eksikliğimiz. Bu tür farklılıklar oldukça fazladır. Bazılarını kabul ediyoruz, bazılarını etmiyoruz. Bu farkı anlamak, paylaşmak ve yardımcı olmak insani görevimizdir.

Kapsayıcı eğitimin geliştirilmesine ebeveynlerin katılımının önemine bir başka örnek: Hollanda'da Down sendromlu çocukların ebeveynleri devletin eğitim politikasını şiddetle protesto ettiler ve sonuç olarak çocuklarını kapsamlı okullara kaydettirmeyi başardılar.

Toplumdaki mevcut engellerin ortadan kaldırılması için herkese eşit fırsatlar yaratılması, ayrımcılığın ortadan kaldırılması için ise aileden ve eğitim sisteminden başlamak gerekir.

Kapsayıcı eğitime yönelik bir okul kültürü oluşturulur ve aynı zamanda okul yönetimi, öğretmenler, psikologlar ve sürece dahil olan diğer çalışanların faaliyetleri için

uygun koşullar oluşturulursa, veliler itiraz ve önerileriyle bu sürece dahil olacaktır. Bunun sonucunda anne babalar giderek kapsayıcı hale gelecek, eğitimin önemini ve gerekliliğini anlayarak çocuklarının da bu eğitime katılımı için çalışacaklardır.

Kapsayıcı eğitim, herkesin eğitim hakkına sahip olduğunu belirten çok ciddi bir meydan okumadır. Bu eğitim, gelişen, değişebilen ve okul içinde aktif olan eğitim anlamına gelir. Kapsayıcı eğitimin çeşitli zorlukları vardır;

-Çocukların tutumu. Engelli çocuklar eğitime ne kadar erken katılırsa, eğitimleri (kapsayıcı) herkes için o kadar kolay olur ve çatışma o kadar az olur. Bu bağlamda, bu sürece uyum, yaşlı insanlar için nispeten karmaşıktır.

-Öğretmenlerin profesyonelliği. Öğretmenlerin mesleki hazırlık eksikliği, en önemlisi psikolojik hazırlıkları zayıftır.

Bakü Slayvan Üniversitesi ve diğer üniversitelerin bu alanda şimdiden adımlar atıyor olması iyi bir ilerlemedir. Bu üniversitelerde SİM çocuklarla iletişim becerileri ve çalışma alışkanlıkları ile ilgili kurslar düzenlenmektedir. Lisans ve yüksek lisans eğitimi alan öğrenciler ile dışarıdan ilgili kişiler katılır ve bu kişilere sertifikaları verilir.

Kapsayıcı eğitime odaklanan özel eğitim kursları düzenlense çok iyi olur. Bakü ve bölgelerden uzmanlar bu kurslara dahil edilmeli ve kapsayıcı eğitimin kapsamı genişletilmelidir.

Eğitimin birlikte yaşayabilecek bir nesil yetiştirmek gibi çok ciddi bir görevin eşiğinde olduğunu düşünüyorum. Kapsayıcı eğitim engelliler için değil, bizler, onlar ve onlarla birlikte herkes içindir.

Kaynakça

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 2 Şubat 2022'de "Gençlik Günü" Forumunda yaptığı konuşma.

Tim Loreman, Joanne Deppeler, David Harvey- Kapsayıcı Eğitim-Sınıfta Çeşitliliği Desteklemek İçin Pratik Yönergeler, Bakü-2020.

Malaysian Online Journal of Educational Sciences- Teacher-parent collaboration for an inclusive classroom:success for every child, 2016

<https://www.researchgate.net> -The Heart of Inclusive Education is Collaboration (PDF)

<https://m.youtube.com> -What is inclusive education?

<https://blogs.unicef.org> -Inclusive education for children with disabilities- UNICEF connect

<https://www.unicef.org> -Inclusive Education / UNICEF Azerbaijan

<https://www.youtube.com>- Инклюзивное образование, МГППУ

<https://m.youtube.com> - Что такое инклюзивное образование.

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi

BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

ISSN: 2717-6584

Osmanlıdan Cumhuriyete Kadın Hakları ve İngiliz Basınının Çağdaş Türk Kadını Algısı

Women's Rights from the Ottoman Empire to the Republic and the British Press's Perception of Contemporary Turkish Women

DOI: 10.58646/bengi.1228729

Elçin Yılmaz*

Özet

Bu çalışmamızda öncelikli amacımız Gazi Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen devrimlerle Türk kadınının elde ettiği hakların İngiliz basını tarafından nasıl algılandığını örneklerle ortaya koymaktır. Bunu yaparken çalışmamızda doküman analiz tekniği kullanılarak Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk kadınının sosyal ve siyasal haklar bakımından geçirdiği aşamalar irdelenerek tarihsel perspektif içerisinde konu incelenmiştir. Veri toplama aracı olarak doküman incelemesi yapılmıştır. Doküman analizinde yararlandığımız kaynaklar özellikle, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'ndeki ilgili belgeler ve yayınlar, Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk kadınları ile ilgili söylev ve demeçleri, İngiliz basınında yer alan önemli gazete yazılarından oluşmaktadır. Bunlara ek olarak çalışma konumuzla ilgili temel kitap ve makalelere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Kadını, Mustafa Kemal Atatürk, Afet İnan, İngiliz Basını, Kadın Hakları.

* Sorumlu Yazar/Corresponding author: Dr.Öğr.Üyesi, İzmir Ekonomi Üniversitesi, elcin.yilmaz@ieu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6385-8504.

Atıf/Citation: Yılmaz, E. (2023). Osmanlıdan Cumhuriyete Kadın Hakları ve İngiliz Basınının Çağdaş Türk Kadını Algısı. *BENĞİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*. 2023 (1), 93-116.

Abstract

In this study, our primary aim is to reveal the British press perceives examples of how the rights of Turkish women achieved by the revolutions carried out under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk. While doing this, in our study, the subject was searched in a historical perspective within the stages that Turkish women went through in terms of social and political rights, from the Ottoman Empire to the Turkish republic. This study employs qualitative description method and document analysis technique. Document review was used as a data collection tool. In line with the document review, the sources particularly comprises State Archives of the Presidency of the Republic of Turkey, the speeches and statements of Mustafa Kemal Atatürk about Turkish women, and important newspaper articles in the British Press. In addition, prominent books and articles were used about the subject.

Key Words: Turkish Woman, Mustafa Kemal Ataturk, Afet Inan, British Press, Woman Rights.

Giriş

19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan Millî Mücadele 3 yılı aşkın bir süre devam etmiş ve 9 Eylül 1922'de İzmir'de büyük bir zaferle sona ermiştir. 24 Temmuz 1923 tarihinde İsviçre'nin Lozan kentinde Türkiye Büyük Millet Meclisi İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan ve diğer taraf devletlerle Lozan Barış Antlaşması'nı imzalayarak cephede kazandığı başarıyı siyasi olarak taçlandırmıştır. 29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuş, merkezine bireyi ve bireyin demokratik haklarını alan bu yeni devlet gerçekleştirdiği devrimlerle çağdaş, laik, adil ve demokratik bir toplum oluşturmak için çalışmaya başlamıştır. 3 Mart 1924'te halifeliğin sona erdirilmesiyle birlikte devletin siyasal yapısındaki çağdışı tüm geleneksel, dinsel otoriteler ve kurumlar yok olmuştur (Kili, 1998: 88).

Hukuk, ekonomi, eğitim ve devletin siyasal yapısı gibi önemli alanlarda gerçekleştirilen devrimlerle çağdaş bir ulus devlet inşası amaçlanmıştır. Şüphesiz bu amaçla çıkılan yolda kadını ve erkeği toplumun eşit bireyleri olarak gören cumhuriyet düşüncesi Türk kadınına da çağdaş haklarını teslim edecek, onun yüzyıllar boyunca geri kalmışlığının nedenlerini yok etmek için üzerine düşen görevi fazlasıyla yapacaktır. Çünkü geri kalmışlıktan kurtulmak, çağdaşlaşmak isteyen toplumlar için çözülmesi gereken en önemli sorun eşitlik konusudur (Kili, 1998: 89).

Mustafa Kemal'in entelektüel birikiminin yol göstericiliğinde sanatta, kültürde, ekonomide, toplumsal ve siyasal hayatta Türk kadını her bakımdan özgürleştirilmiş ve çağdaş haklarına kavuşturulmuştur.

1. Osmanlı Devleti'nde Kadın

Osmanlı toplumunda hâkim kültür İslam dinine bağlı olarak gelişme göstermiştir. Teokratik bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nde toplumsal yaşam, devlet düzeni ve hukuk da dinî esaslara dayandırılmıştır. Bunun neticesi olarak, kadının da ailedeki ve toplumdaki yeri dini esaslara göre belirlenmiş, dış görünüşünden aile hayatına kadar bütün kurallar bu çerçevede oluşturulmuştur. Osmanlı kentlerinde Müslümanlar arasında kadınlı erkekli bir toplum hayatı gelişmemiştir. Türk kadını erkeğin maddi bağımlılığı altında yaşamını sürdürmüş ve ülkenin ekonomik etkinliğine pratikte hiç katılmamıştır (T.C. BOA, DH. MUI-109/29, Tanör, 1999: 153). Örneğin, İstanbul'da bir kadın kocası bile olsa ne sokakta ne arabada bir erkekle yan yana gezebilirdi. Kadın kocasıyla birlikte hiçbir zaman bir toplantıda bulunamamıştır. Tramvaylarda, vapurlarda kadınlar ile erkekler bir

perde ile ayrılırmıştır. Kadınların kocaları yanında dahi olsa geç saatlere kadar dışarıda olmalarına izin verilmemiştir (T.C. BOA, İ. ZB., 2/15). Tiyatrolarda kadın rolleri ya erkekler tarafından ya da Hıristiyan kadınlar tarafından oynanmıştır (Belfast News Letter, 25 Aralık 1925: 10). Kadınların tiyatroya gitmesine izin verildikten sonra bile kadınlara özel günler belirlenmiştir. Bu yasaklar nedeni ile 20.yüzyılda dahi peçeyi kaldırmak söz konusu olmamıştır. Yalnız Jön Türkler tarafından gizlice dağıtılan bir broşürle bunun dinle hiçbir ilgisi olmadığı, aksine daha ilkel bir dinsizlik geleneğinin kalıntısı olduğu ileri sürülmüştür (Kinross, 2016: 90). Toplumsal hayatta eve kapanan kadınlar sosyal hayatta olmadıkları gibi resmi kayıtlara bile geçmemiştir (Karpas, 2010: 104-105, Güneş, 2014: 224-225, Maden, 2012: 110-113).

16. ve 17. yüzyıllardan itibaren Osmanlı yönetici sınıfları kadınları toplum yaşantısından uzak tutmak üzere bir dizi kararlar almıştır. Kadınların ticari faaliyetlerden alıkonulması, kılık kıyafetlerinin düzenlenmesi, hatta belli günler sokağa çıkmasının yasaklanması gibi uygulamalar kadını ekonomik ve toplumsal yaşamdan gittikçe daha da koparmıştır. Örneğin, Müslüman kadınların tesettüre uymayarak mesirelerde gezinmekte ve eşleriyle açık arabalara binerek geç vakte kadar dışarda kalmaları neticesinde bunun engellenmesi için Zaptiye Nezareti'ne bir tebligat yazılmıştır (T.C. BOA, DH. MUI. 5-8, Tekeli, 1983: 1192). Tanzimat'a kadar olan dönemde çıkarılan bazı fermanlarda kadınların toplumsal yaşamlarına kısıtlamalar getirildiğini daha net bir şekilde görülmüştür. 1610 yılında kadınların erkeklerle aynı sandala binmelerinin yasaklanması, 1603'te kaymakçı dükkânlarına girmelerinin, 1787 de mesire yerlerine gitmelerinin yine 1828 yılında ince kumaştan ferace giymelerinin yasaklanması bu kısıtlamalara örnek olarak verilebilir (Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 2015: 80-110).

Eğitimde de benzer kısıtlamalar ve engellemeler söz konusu olmuştur. Tanzimat dönemi öncesi eğitim, esas olarak mekteb-i sıbyanlarda verilen bir ilköğretim ile bu amaçla özel olarak kurulan medreselerde verilen bir yükseköğretimden oluşuyordu. Kızlar, hemen yalnızca din eğitimi veren mekteb-i sıbyan'a devam edebilmekle birlikte, yükseköğretimin medreselerine gitmelerine hiçbir olanak yoktu (Caporal, 1999: 103). II. Mahmut döneminde "ilköğretim zorunluluğu" konulmuş ise de bu hiçbir biçimde uygulanamamıştı. Ancak uygulamadaki işlevsizliğe rağmen, devletin eğitimi artık kamu hizmeti olarak gördüğünü ve bu hizmetin yerine getirilmesini üzerine aldığını bize göstermesi açısından önemli bir gelişmedir (Üçok, Mumcu, Bozkurt, 2018: 340). Tanzimat dönemi, eğitim alanında yüzyıllık kurulu düzeni altüst etmiştir. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat ile birlikte

başlayan Batılılaşma hareketleri kapsamında 1847 yılında kölelik ve cariyelik kaldırılmış, 1857’de veraset haklarında kız ve erkek çocukları eşit bir statüye getirilmiş, kadınların geriliğini ve cehaletini toplumsal gerilemenin bir nedeni olarak gören aydınların kadınların eğitilmesi gereğini kabul etmeleri ile birlikte 1842’de ilk ebelik kursları, 1858’de ilk kız rüştiyeleri, 1863’te ilk sanayi okulları, 1870’te kız öğretmen okulları açılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda kadının eğitim ile ilgili hakları konusundaki ilk tartışmalar da bu dönemde gerçekleşmiştir. Aydınlar, kadını toplum içinde etkili bir hale getirmek için özellikle eğitim konusu üzerinde durmuş ve Avrupa’da kadına tanınan hakların Osmanlı kadınlara da tanınması için çaba göstermişlerdir. Bu dönemde çıkarılan bazı gazete ve dergilerde kadının durumunun iyileştirilmesi ile ilgili yazılar yazmışlardır. Onlara göre İslamiyet Müslüman kadına Batıdakinden daha fazla hak vermiş olsa da toplumda kadına biçilen rollerin buna izin vermediği bazı aydınlar tarafından kabul edilmiştir (Kemal, 2018: 20-21). Muhafazakârlar ise kadının siyasi hayatta yer almasına karşı gelirken, Türk kadınının yerinin daha çok evi ve ailesi olduğu, bu nedenle toplumsal ve siyasal haklar verilmesinin henüz erken olduğu düşüncesini taşımıştır. (Konan, 2011: 162). Bu düşünce maalesef kadına haklarının verilmesinde uzun yıllar gecikmelerin olmasına sebep olmuştur. Tanzimat reformları ışığında girişilen reformlarda kadının eğitimi gerekli görülmüş olsa da bu eğitimin de sınırları çizilmiş, kadının erkek ile eşit bir eğitim öğretim programına tabi tutulması öngörülmemiştir. Osmanlı zihniyetinde kadının mekânı hanesidir, kadın öncelikle evinin kadını olmalı, ev işlerini öğrenmesi hâkim olmuştur. Dolayısıyla Meşrutiyet yıllarına kadar Osmanlı’da kamusal alan erkeğin tekelinde kalmıştır (Toprak, 2017: 41).

Tanzimat döneminde eğitimle ilgili önemli reformların başında 1859’da ilk kız mekteb-i rüştiyesi Cevri Kalfa’da “kadınlara mahsus sanayi” dersinin okutulmaya başlanması, 1864’te Mithat Paşa’nın Rusçuk’ta yetim kızlar için ordunun dikim ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir dikim atölyesi niteliğinde ıslahhane açması, 1869’da İstanbul’da dikimhane özelliğindeki Kız Sanayi Mektebi’nin açılması gelmektedir (Akyüz, 2001: 159). 26 Nisan 1876’da kız öğretmen okullarının (Dar-ül-muallimi) açılması kız çocuklarının nitelikli yetişmesi açısından çok önem taşımaktadır (Caporal, 1999: 103). Ancak, kızların eğitimi lehinde yapılan bu girişimlere rağmen daha sonraki dönemlerde nüfusun büyük bir bölümünün yine dini okullara gitmeyi sürdürdüğünü de ifade etmek gerekmektedir. Nitekim, toplumsal yapıdaki muhafazakâr ve gelenekçi yapıyı kırmak daha uzun bir zaman alacaktır. Fakat her şeye rağmen gelişim ve değişim süreci bir kez

başlamıştır ve Dar-ül-muallimat'ı bitiren kızların sayısı sürekli artmış, genç kızlar Rüştüye'ye daha çok yönelmişlerdir. Kızlar için ilk idadiye Abdülhamit döneminde 13 Mart 1880'de İstanbul'da açılmıştır. 1884'te, Kız Sanayi Mektepleri gibi teknik okullara yeni bir düzenleme getirilmiş, öğrenim süresi beş yıla çıkarılmıştır (BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00.142.16.13.1, 24.11.1928, Unat, 1964: 38). Bu modern kurumlardan yararlanabilen üst tabakalara mensup ve büyük kentlerde yaşayan kadınların sayısı çok az olmasına rağmen 1868'den 1897'ye kadar çıkan "Terakki" adı altındaki gazetelerde kadınlar ele aldıkları yazılar ile Tanzimat'tan itibaren aldıkları eğitimin yansımalarını toplumda göstermişlerdir¹ (İnan, 2014: 335). 1868 yılında başlayan ve kadınların hak ve düşüncelerini ele alan kadın dergi ve gazeteleri özellikle II. Meşrutiyet döneminde çoğalmıştır. İttihatçı kadrolar üzerinde "toplum mühendisliği" yönü ağır basan pozitivist düşüncenin etkisi bu noktada bariz bir şekilde görülmektedir. Yeni bir toplum inşasını hedefleyen İttihatçılar, bu doğrultuda kadına toplumsal ve siyasal hayatın içerisinde yer vermek düşüncesini savunmuşlardır. İttihatçıların önemli ideologlarından Ahmet Rıza'nın kaleme aldığı ve 1908'de Paris'te yayınladığı "Vazife ve Mesuliyet" eserlerinin üçüncüsü "Kadın" başlığını taşımaktadır (Gündüz ve Bardak, 2011: 113). Bu risalede Ahmet Rıza, Osmanlı-Türk toplumunun medenileşmesi için kadının toplumsal konumunun iyileştirilmesi meselesi üzerinde durmuştur. İttihatçıların kadın konusuna verdikleri bu önem II. Meşrutiyet döneminde kadın gazete ve dergilerinin sayısındaki artış ile paralellik göstermektedir. Bu gazete ve dergilere "Kadın" (1908), "Kadın Bahçesi" (1912), "Kadınlar Dünyası" (1912), "Kadın Hayatı" (1912), "Kadın Duygusu" (1913), "Kadınlar Alemi" (1913), "Kadınlık" (1913), "Kadın Hayatı" (1918), "Kadın Kalbi" (1919) örnek olarak verilebilir (İnan, 2014: 340).

Birinci Dünya Savaşı arifesinde, 1914 yılında üniversitede genç kızlara yönelik ilk dersler vermeye başlanmıştır. Bu derslerde, kadınların haklarının öğretilmesi, evrenbilim, bilimsel kavramlar, genel sağlık ve özel olarak da kadın sağlığı, tarih, ev bilgileri ve pedagoji konularına yer verilmiştir. Bakanlık, üniversite bünyesinde kızlar için özel bir bölüm açmıştır. Bölüm, edebiyat, matematik ve doğa bilimlerinde üç yıllık eğitim verecek şekilde üç fakülteden oluşturulmuştur. Bununla birlikte, öğretimin değişik düzeylerini ilgilendiren reformlar bütünü, bizi yanıltmamalıdır. Çünkü kadınların büyük çoğunluğunun

¹ Bu gazete ve dergiler tarih sırasıyla şunlardır: "Terakki" (1868), "Terakki-Kadınlara" (1869), "Terakki Mizah" (1870), "Terakki" (1870), "Terakki Küçük Mizah" (1870), "Terakki Eğlence" (1870), "Terakki" (1874), "Terakki-i Maarif" (1881), "Terakki" (1897)

gerçekleştirilen ilerlemelerin çok uzağında kalmaları yüzünden, bunlar mütevazı reformlar olarak kalmıştır. Üstelik eğitim kurumlarının sayısında görülen artış, öğretimin niteliğinin de yükselmesini her zaman birlikte getirmemekteydi. Öğretmen okulları, bu pek az iyimser tabloda belki bir istisna oluşturmaktadır. Dar-ül-muallimat'ların kız öğrenci sayısı yıldan yıla artmıştır. Bu öğretmen okullarından, yeni yöntemleri benimsemiş, ulema sınıfının karşısında mesleksi bir dernekte örgütlenmiş ve birkaç yıl sonra Mustafa Kemal'e Türkiye'de köklü bir eğitim reformu yapma olanağını sağlayacak olan kız ve erkek öğretmenler yetişecekti. Her ne olursa olsun, bir yüzyıla yakın süren arayış ve girişimler, Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim kurumlarını ancak çok kısmî olarak değiştirebilmiştir. Gerçi tekçi eğitim sisteminin yerini alan ikili bir rejim kızlara yönelik öğretimde belli bir gelişme sağlamıştır. Osmanlı İmparatorluğunda kadının eğitim hakları ile gelişmelerin yanı sıra Osmanlı'da kadın ve hukuk ilişkisine bakacak olursak, imparatorluğun hukukunu modernleştirmek için Tanzimat'ın başından beri ortaya konan önemli esere rağmen, yasama planında kadının lehine gerçekleştirilen reformlar oldukça sınırlı olmuştur. Hukuksal planda kadının lehine en küçük önemdeki bir girişim bile başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Caporal, 1999: 116).

Osmanlı Devleti'nde kadının siyasi haklarına bakacak olursak, şunu söyleyebiliriz ki zaten Meşrutiyet'in ilanına kadar Osmanlı Devleti'nde temsil sistemi ve meclis bulunmamakta idi. Siyasi egemenlik Osmanlı soyuna ait olduğundan egemenliği Osmanlı ulusu adına Osmanlı erkekleri kullanmaktaydı. Osmanlı Devleti Kanun-i Esasi'yi kabul etmekle 1876'da meşruti bir yönetime girmiştir. Fakat bunda da hiçbir şekilde kadınların siyasi hakları söz konusu olamamıştır. 1876'da Meclis-i Mebusan'ın seçim kanununun 65. maddesine göre, her 50.000 erkek için bir mebus seçilmesi kararlaştırılmıştır. Yani, oy hakkı böylece sadece erkeklere tanınmıştır. 1908 yılında meşrutiyetin tekrar ilanı ile Osmanlı Devleti tekrar meclisi ve anayasal düzeni hayata geçirmişse de yukarıda bahsi geçen seçim kanununun ilgili maddesi aynen kalmıştır. 1876 Anayasası'nda 1909 ve 1912 yıllarında gerçekleştirilen önemli değişiklikler dahi kadının siyasi hakları konusunu ele almamıştır (Güneş, 1996: 124-125, İnan, 2014: 337).

Siyasi anlamda kadın haklarına yer verilmeyen İkinci Meşrutiyet döneminde de Tanzimat döneminde olduğu gibi özellikle basın hayatında kadın hakları ve cemiyetleri ön plana çıkmıştır. Gelişen ve değişen eğitim hayatı ile birlikte aydınlanan kadınlar 40'a yakın dergi ve gazete çıkararak seslerini duyurmaya çalışmıştır. Kadının toplumdaki yeri ve öneminden edebiyata, siyasi hak arayışından modaya, ekonomik bağımsızlıktan tek eşliliğe

varana kadar geniş bir yelpazede yaptıkları yayınlarla daha çok kadını aydınlatmaya çalışmışlardır (Konan, 2011: 164). Kadın statüsünün değiştirilmesi amacıyla ilk feminist dernekleri kurarak toplumda kadın hareketini başlatmışlardır. 1909 yılında Halide Edip tarafından kurulan “Kadınların Yükselmesi Cemiyeti” bu cemiyetlerden bir tanesidir (T.C. BOA İ.MBH, 8/31, T.C. BOA İ.MBH,1/23, T.C. BOA DH. EUM 5.ŞB, 79/28, Aydın, 2009: 147-156).

2. Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Sonrası Türk Kadınının Yeri

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması diğer toplumlardaki kadınları etkilediği gibi Türk kadınlarının değişimini de tetikleyen faktör olmuştur (Uzun, 2017: 74). Birinci Dünya Savaşı öncesinde erkekler silahaltına alındığı için erkeklerin boş bıraktığı yerleri doldurmak için fabrikalarda, yazıhanelerde, toplum görevlerinde çalışmak zorunda kalmıştır. Son olarak askerliğe benzer bir iş taburuna yazılarak, İstanbul sokaklarının temizliği ile görevlendirilmişlerdir. Savaşın sonuna doğru kadınlar hakkındaki en önemli gelişme laik bir evlenme şekline izin veren Aile Kanunu'nun kabul edilmesi olmuştur. Bu kanun kadınlara erkeğin tek eşi olma hakkını tanıyordu (Kinross, 2016: 490). 1917 kararnamesi, evliliği yasal bir çerçeveye bağlarken, kadınlara ilk defa boşanma hakkını vererek, çok karılı evliliği karının rızasına bağlayarak sınırlandırıyordu (Uzun, 2017: 74).

Birinci Dünya Savaşı'nı yenik devletlerarasında bitiren Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Anlaşması'nı imzalamıştır. Bu anlaşma ile birlikte topraklarımız işgalci devletlerin tehdidi ile sarsılmıştır. İşgal edilen yerlerde savunmasız sivil halka karşı hukuka aykırı ve insanlık dışı muameleler yapılmıştır. İzmir'in işgalinde yaşanan olaylarda ve ardından Maraş'ta ve diğer pek çok şehirde yaşanan trajik olaylar kulaktan kulağa yayıldıkça tüm Anadolu milli bilinçle ayağa kalkmıştır. İtilaf Devletleri'nin bu haksız ve hukuksuz saldırılarına son vermek ve işgalleri durdurmak üzere Türk milleti, Gazi Mustafa Kemal Paşa liderliğinde örgütlenerek hep birlikte ayağa kalkmıştır. Artık kadın cephede silahla veya cephe gerisinde el işi ile çiftçilikle, memuriyetle, fikir hareketleri ile gücü eline almıştır. Kara Fatma lakabı ile tanınan Erzurumlu Fatma Seher, Gördesli Makbule Hanım, Tayyar Rahmiye Hanım, Hatice Hanım, Nezaket Hanım gibi birçok kadın savaşın doğrudan içinde yer alarak ulusal savaşa katkıda bulunmuştur (Tansel, 1991: 33-39, Korkmaz, 2022: 660). Türk kadınları yiğitliğin en güzel örneklerini göstererek zafere ulaşılmasında büyük emek sarf etmiştir. Mustafa

Kemal de Türk kadınının Millî Mücadele'deki hizmetlerinden her zaman ve her fırsatta övgüyle bahsetmiştir:

“Son yılların devrim aşamasında, ateşli özverilerle yüklü mücadelesinde, ulusu ölümden kurtarıp kurtuluşa ve bağımsızlığa götüren kararlı çalışma ortamında her ulus bireyinin çalışması, çabası, yardımı, özverisi geçmiştir. Bunlar arasında en fazla ululanarak anılması ve her zaman şükranla yinelenmesi gereken bir yardım vardır ki, o da Anadolu kadınının gösterdiği çok yüce, çok yüksek, çok değerli özveridir. Dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir ulusunda Anadolu köylü kadının üstünde kadın emeğinden söz etme olanağı yoktur. Dünyada hiçbir ulusun kadını “Ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, ulusumu kurtuluşa ve zafere götürmede Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, ulusumu kurtuluşa ve zafere götürmede Anadolu kadını kadar çaba gösterdim” diyemez.

Hanımlar, efendiler, kadınlarımız sosyal yaşamımızda her zaman erkelerimizle yan yana yaşadılar. Bugün değil, eskiden beri, uzun zamanlardan beri kadınlarımız yaşam kavgasında, tarım yaşamında, geçim çabasında erkeklerle yan yana, onlardan yarım adım bile geri kalmaksızın yürüdüler. Belki erkeklerimiz ülkeyi istila eden düşmana karşı süngüleriyle, düşmanın süngülerine göğüslerini gererek dikildiler. Ama erkeklerimizin oluşturduğu ordunun yaşam kaynaklarını kadınlarımız işletmiştir. Ülkenin varoluş nedenlerini hazırlayan kadınlarımız olmuş ve olmaktadır. Bu savaşta ve önceki savaşlarda ulusun yaşama yeteneğini ayakta tutanın kadınlarımız olduğunu kimse yadsıyamaz. Çift süren, tarlayı eken, ormandan odunu, keresteyi getiren, ürünü pazara götürerek paraya dönüştüren, aile ocağının bacasını tütüren, tüm bunlarla birlikte sırtında, kağnısıyla, kucığında yavrusuyla, yağmur demeden cepheye cephe taşıyan hep onlar, hep o yüce, o özverili, o kutsal Anadolu kadını olmuştur. Öyleyse hepimiz bu yüce ruhlu ve bu yüce duygulu kadınlarımız şükran ve minnetle kutlamalı, kutsamalıyız.”
(Turhan, 1995: 337).

Mustafa Kemal'in yukarıdaki sözlerinde ulusu zafere götüren Türk kadını söyleminden sadece Millî Mücadele sırasında cephede faaliyet gösteren kadınlarımızdan bahsetmediği aşikârdır. Çünkü Türk kadını çalışma yaşamında ve toplumu bilinçlendirmede, milleti direnişe çağırma konularında büyük çaba sarf etmiştir.

Omuzlarına büyük sorumluluk düştüğünün bilincinde olan Türk kadını bu dönemde işgal altındaki İstanbul'da düzenlenen miting ve toplantıları izlemiş hatta kürsüden halka seslenmiştir. Kadınlar kurdukları milli cemiyetler ile cepheye yardım toplayarak, geniş kitleleri yardıma çağırarak, askere giyecek temin ederek ve ordunun sağlık hizmetlerinde çalışarak vatanın kurtarılmasına hizmet etmiştir. Örneğin, Türk Ocakları ve Muallimler Cemiyeti'nde çalışan kadınlar mücadeleye büyük katkıda bulunmuştur (Kurnaz, 1983: 263). Basında da kadınların Millî Mücadele'de etkin olmasına dair cesaretlendirici yazılar yazılmıştır. Örneğin 7 Nisan 1919 tarihli Memleket gazetesinin ilk sayfasındaki "Türk Kızı da Millî Mücadeleye Atılmalıdır" başlıklı yazısında "...Türk kızı, Türk genci haydi vazife başına! Vazife başı vatan sinesi, halkın sahasıdır. Bilhassa Türk kızı kalbinin ferdi emellerinden silkinip yüksek heyecanları duymakta olduğunu bugün ibraz etmelidir. (...) Artık kadın ve erkek yok, vatanın yavruları vardır. Türk'ün kız ve erkek çocukları el ele ve kalp kalbe verecekler, kardeşlerinin kurtuluşu, halkın ta'alisi içtimai salahı uğruna atılacaklardır" sözleri yer almıştır (Memleket, 7 Nisan 1919).

Millî Mücadele günlerinde kadınların erkeklerle birlikte direniş göstermesi, cephede ve cephe gerisinde en az erkekler kadar rol alması siyasi anlamda onlara maalesef bir katkı sağlamamıştır. Türk kadının erkeklerle omuz omuza verdiği bu mücadeleye rağmen, Millî Mücadele döneminde çıkarılan kanunlarla da kadınların seçme seçilme hakkı kendilerine teslim edilmemiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra değiştirilen İntihab-ı Mebusan Kanunu'nda da kadınlar seçime dâhil olamamıştır. 1923 başlarında Tunalı Hilmi Bey'in, Meclis'te kadınların yeni seçim kanununa hazırlık olarak yapılacak sayıma sokulmalarını önermesi mecliste büyük tartışmalara yol açmıştır. Bunun kadınlara seçim hakkı vermek anlamına gelmediği anlatılmak istense de karşıt sesler bu açıklamaları dahi bastırmış, sözün devamının gelmesini engellemiştir (TBMM ZC., D.1, C.28, İ.4, 17). Bu kanuna göre madde 1'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin azası Türkiye Devleti halkından her 20.000 nüfus erkek bir nefer olmak üzere intihap olunur, madde 2'de ise 18 yaşını ikmal eden her erkek fert intihap etmek hakkını haizdir hükmüne yer verilmiştir. Bu maddelerden anlaşılacağı üzere kadınlar sayım ve seçime dâhil edilmeyerek sadece erkek vatandaşlar bu işe dâhil edilmiştir.

3. Cumhuriyet Dönemi Kadın Haklarındaki Gelişmeler

Kadın haklarının düzeltilmesi konusu her gündeme geldiğinde Millî Mücadele'yi yürüten, Birinci Mecliste, buna karşı gelen sesler yükselmiştir. Bu nedenle kadınların hukuki statüsündeki köklü değişiklikler, bu değişikliklere karşı koyan muhalefetin tasfiyesinden sonra İkinci Meclis tarafından gerçekleştirilmiştir. 8 Nisan 1924 tarihinde şeriat mahkemeleri kaldırılmıştır. Ancak bu değişiklikten sonra bile şeriat hala aile ve şahıs hukukunun birçok alanında yürürlükte kalmaya devam etmiştir. Hâkimler laik bir mahkemede oturmalarına karşın hala şeriat hükümleri ile iş yapmaya devam etmiştir. Buna bir son vermek üzere 11 Eylül 1924'te 26 hukukçudan oluşan bir komisyon İsviçre Medeni Kanunu'nu Türk toplumunun ihtiyaçlarına uyarlamak üzere göreve başlamıştır. Medeni Kanun ile birlikte, Osmanlı düzeninde kadının hukuki statüsünü belirleyen ve kadını aşağı bir statüde tutan dini esaslar yerine Batılı toplumlarda kadının statüsünü belirleyen çağdaş ve laik hukuki esaslar kabul edilmiştir. Buna göre, kadın ve erkek yasa önünde, evlilik, boşanma, velayet, veraset gibi konularda eşit haklara sahip olmuştur. Çok karılı evlilik tarihe karışmıştır. Müslümanlar için en sarsıcı olanı da Müslüman bir kadının gayrimüslim bir erkekle evlenmesinin yasal olarak mümkün hale gelmesi ve bütün yetişkinlerin istedikleri takdirde kanunen din değiştirme hakkına sahip olması olmuştur (Lewis, 1997: 365-366). Cumhuriyetin kadın devrimi olarak; 1926'da kabul edilen Medeni Kanun'un yanı sıra, 1924 yılında çıkarılan ve eğitimin laikleşmesini sağlayan, kadınlara erkeklerle birlikte eşit eğitim hakkı sunan Tevhid-i Tedrisat Kanunu, 1925 yılında çıkarılan peçe ve çarşaf giyme zorunluluğunu ortadan kaldıran Kılık Kıyafet Kanunu yapılan yasal değişikliklerin belli başlıları olmuştur.

Mustafa Kemal'in çağdaşlaşma yolunda gerçekleştirdiği tüm bu devrimlerde Türk kadınlarının toplumda nasıl bir yeri olması gerektiği konusundaki görüşleri 21 Mart 1923'te Kızılay Kadınlar şubesinin düzenlediği çay partisinde Konyalı hanımlarla yaptığı konuşmasında saklıdır:

“Muhterem hanımlar, muhterem beyler, hepiniz bilirsiniz, kadınlarımızın bunca özverisine, kadınlarımızın bunca hizmetine, erkeklerden hiçbir yerde geri kalmayan bunca becerilerine karşın düşmanlarımız ve Türk kadının ruhunu bilmeyen bazı yüzeysel bakışlar kadınlarımıza karşı birtakım suçlamalarda bulunmaktadır. Kadınlarımızın bomboş yaşadıklarını, bilimle, kültürle ilişkileri bulunmadığını uygar yaşam ve sosyal yaşamla ilgilenmediklerini her şeyden yoksun kaldıklarını onların Türk erkekleri

tarafından yaşamdan, dünyadan, insanlıktan, çalışıp çabalamaktan uzak tutulduklarını söyleyenler vardır. Ama gerçek böyle midir?

Kuşkusuz Türk kadını böyle görmek onu görmemektir. Yabancıların ve bizi düşman gözüyle görenlerin tanımladıkları ve betimledikleri kadınlar bu vatanın asıl kadını, Anadolu'nun gerçek Türk kadını değildir. Öyle kadınlar bizim gerçek hayatımızda ve asıl ülkemizde yoktur. Türk kadını yanlış görüp yanlış anlatanlar, özellikle büyük şehirlerimizde, gelişkin uygar sanılan yerlerde bazı Türk kadınlarının dış görünüşlerine bakarak aldaniyorlar.

Dış görünüşleri ile düşmanlarımıza, özellikle içimizdeki herkesi kötüleme düşkünlerine bilerek ve daha çok bilmeyerek dedikodu malzemesi veren görünümlere, hepimizin bildiği gibi, en fazla ülkemizin en büyük şehri olan, yüzyıllarca devletin ve Hilafetin başkenti olmuş İstanbul'da rastlanıyor. Düşmanlarımız bu görünümdeki kadınlarımızın edindikleri izlenimlerle acı hükümler veriyor ve diyorlar ki: "Türkler uygar bir ulus olamaz..."

Mustafa Kemal konuşmasının devamında, yabancıların Türk kadınları üzerindeki bu yanıltıcı yargısında kadınlarımızın dış görünüşünün rolü üzerinde duruyor. Ülkemizin bazı yerlerinde kadınların ya çok kapalı, bazı yerlerinde ise çok açık olduklarının altını çizen Mustafa Kemal, her ikisinin de Türk kadını yansıtmadığının altını çiziyor. Ya ileriye ya da geriye doğru aşırılık olarak tasvir ettiği bu durumun her ikisinin de dinimizce uygun olmadığını belirtiyor.

O şekiller dinimizin gereği değil karşıtıdır. Dinimizin tavsiye ettiği örtünme hem yaşama hem de erdeme uygundur. Kadınlarımız şeriatın tavsiyesine ve dinin buyruğuna uygun biçimde örtünselerdi ne o kadar kapanacaklar ne de o kadar açılacaklardı. Şeriata uygun örtünme kadınlar için bir zorluk halini almayacak, kadınların sosyal yaşamda, ekonomik yaşamda, geçim yaşamında, bilim yaşamında erkeklerle işbirliği yapmasına engel kalmayacak sadeliktedir. Bu sade biçim toplumumuzun ahlak ve adabına aykırı değildir.

Giyinişimizi aşırıya vardiuranlar, kıyafetlerinde Avrupa kadını taklit edenler her ulusun kendine özgü gelenekleri, kendine özgü adetleri, kendine göre ulusal özellikleri olduğunu düşünmelidirler.

Daha esenlikle, daha dürüst olarak yürüyeceğimiz yol vardır. Büyük Türk kadınına çalışmamıza ortak etmek, yaşamımızı onunla birlikte yürütmek, Türk kadınına bilimsel, ahlaki, sosyal, ekonomik yaşamda erkeğin ortağı arkadaşı, yardımcısı ve desteği yapmak yoludur esenlikli yol.

Kadınlık konusunda biçim ve kıyafet görünüşü ikinci derecede kalır. Kadınlarımız için asıl savaşım alanı biçim ve kıyafette başarıdan çok ve asıl başarılı olunması gereken alan kültürle, aydınlıkla, gerçek erdemle donanmak ve bezenmektir”

Mustafa Kemal, Türk kadınlarının siyasi haklarının teslim edilmesine dair de birçok söylemde bulunmuştur. Bunlardan bir tanesi 1 Şubat 1931 tarihinde İzmir Kız Öğretmen Okulu’nda yaptığı konuşmadır:

“Türk Kadını dünyanın en aydın, en erdemli, en ağırbaşlı kadını olmalıdır. Ağır sıklıkta değil, ahlakta, erdemde ağır, onurlu bir kadın olmalıdır. Türk kadının görevi, Türkü zihniyetiyle, bileğiyle, azmiyle korumaya ve savunmaya yeterli kuşaklar yetiştirmektir. Ulusun kaynağı, toplumsal yaşamın özü olan kadın ancak erdemli olursa görevini yerine getirebilir. Kadın herhalde çok yüce olmalıdır. Burada Fikret’in ‘Elbet sefil olursa kadın alçalır beşer.’”

“... Türk kadınları ülkenin yazgısını ulus adına yöneten siyasi topluluğa katılma isteğini belirterek ulusun vatandaşlara yüklediği görevlerden hiçbirinin dışında bırakılacaklarını düşünemezler. Çünkü görev karşılığı olmayan hak yoktur.” (Turhan, 1995: 338-339).

Siyasî haklar açısından 1924 Anayasasında dahi kadınla erkek eşit değildir (Mumcu- Küzeci, 2019: 186, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>). Kadınların seçme ve seçilme hakkı vermeyen 1924 anayasasında seçme ve seçilme hakkı “erkek Türk” vatandaşlarına tanınmıştır. (Konan, 2011: 167). 1924 Anayasası’nda daha sonra yapılan düzenlemelerde “kadın erkek her Türk” bu haklara sahip kılınmıştır. Ancak bu defa da kadınların siyasal rüşte erkeklerden daha geç ulaştıklarına hükmedilmiş olacak ki 1924 metninde oy kullanma yaşı 18 iken kadınlara da bu hakkın tanınmasıyla birlikte çıta 22 yaşını bitirme koşuluna yükseltilmiştir (Tanör, 1999: 324, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>).

Ancak, kadınlar toplumda çeşitli mesleklere ve sonunda politikaya atıldıkça toplumdaki buzlar, kendiliğinden çözülmeye başlamıştır. (Kinross, 2016: 492). Neticede kadınların belediye seçimlerine girme hakkı 20 Mart 1930’da Türkiye Büyük Millet

Meclisi'nde görüşülmeye başlanarak 3 Nisan 1930'da Belediye Kanunu kabul edilmiştir. (TBMMZC, D.3, C.18, İ.3, (Kırk Üçüncü İnikat-3.IV.1930):3-10). Belediye Kanunu'nda kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesinde Afet İnan'ın büyük katkısı olmuştur.

Mustafa Kemal'in çok uzun yıllardır, hatta Karlsbad hatıralarını kaleme aldığı yıllara kadar uzanan kadın haklarının hayata geçirilmesine dair düşünceleri kadınlara seçme seçilme hakkının verilmesini savunan Afet İnan'ın başından geçen bir olay ile hız kazanmıştır. 1929-1930 eğitim-öğretim yılında yurttaşlık dersi veren Afet Hanım seçimlerin önemini kavratılmak amacıyla sınıfta örnek bir belediye seçimi düzenlemiştir. Seçimi bir kız öğrenci kazanınca erkek öğrencilerden birinin kadınların seçme ve seçilme hakkına sahip olmadığı gerekçesiyle sonuca itiraz etmesi üzerine Afet Hanım bu olayı Atatürk'e anlatmıştır. Afet İnan'ın konuyu Atatürk'e anlatması ve kadın hakları ile ilgili taleplerini iletmesinden sonra Atatürk konuyu hukukçulara inceletmiştir. Ardından kadınların belediye seçimlerine katılması meselesi meclis gündemine gelmiştir. Belediye Kanunu'nun mecliste görüşmeleri esnasında İçişleri Bakanı Şükrü Kaya tarafından *“Belediyelerimizin Anayasası demek olan bu ana kanun büyük inkılabımızın bir eseri olduğu ve Hükûmetin her işte olduğu gibi bu layihayı da Türk istiklal ve inkılabının büyük lideri Gaziden aldığı ilham ve onun çizdiği direktifle hazırlanmış olduğu”* da altı çizilerek açıklanmış, Türk kadınının bu kanunla belediye işlerinde görevlendirildiği ve yakın senelerde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de yer alacağı eklenmiştir. 1580 sayılı ve 3 Nisan 1930 tarihli Belediye Kanunu'yla kadınların belediye seçimlerine katılabilmesi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanınca kadınlara siyasal alanda ilk kez temsil hakkı tanınmıştır (İnan, 2000: 12-13, Erdem, 2015: 1271-1272).

Aynı gün Afet İnan'ın Türk Ocağı'nda “Seçim Haklarımız” isimli konferansı Atatürk'ün teşvikleri ile ciddi bir kalabalığın katılımı ile gerçekleşmiştir. Seçim sisteminde karışık bir takım ruhi etkenlerin olduğunu söyleyen Afet İnan, birçok ülkede kadınların seçim hakkı olduğunu bu hususta tereddüt ve kötü zihniyetin skolâstik bir zihniyet olduğunu, erkeklere ilk nasihati veren ve analık vazifesi olanın kadın olduğunu belirtmiştir. Kadınları siyasî haktan menetmek için uğraşanların kadın-erkek arasındaki iş bölümünün sekteye uğrayacağına inandıklarını belirten Afet İnan, işbölümü fikrinin ne erkeklere ne kadınlara yapamayacakları vazifeleri veremeyeceğini söyleyerek konuya şöyle açıklık getirmiştir:

“...Kadın bugün, istenilsin, istenilmesin, siyasi fikri ve iktisadi hayata samimi bir surette karışmıştır. Kadın, bugün hemen her türlü işte tezgâhlarda, fabrikalarda, büyük

mağazalarda, ticarethanelerde, memurluklarda, bütün hizmetlerde çalışmaktadır. Kadınlar ancak siyasi haklara sahip olmakla hür olduklarını hissedebilirler ve evlatlarına hürriyetin kutsiyetini anlatabilirler...” Afet İnan, Türk tarihinin en eski devirlerinde devleti temsil edenin sadece devlet reisi olmayıp, onunla birlikte hatunun da devleti temsil ettiğini hatırlatmakta, en ağır işleri kadın ve erkeğin beraber yaptıklarını belirtmektedir. Demokrasinin mantığına göre kadının siyasi haklarını vermenin millet için faydalı olduğunu, kadının da insan ve akli başında olduğunu belirterek milletin fertleri ile istişare etmesi gerektiği üzerinde durmuştur (Cumhuriyet, 1930: 1).

Türkiye Cumhuriyeti, varlığının ilk yıllarından itibaren çağdaş anlamda kadın-erkek eşitliğine çok olumlu bir anlam yüklemiş, o dönemde birçok Batı ülkesine kıyasla çok daha radikal uygulamalar ve düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Bu durumun en bilinen örneklerinden birisi de kadınların gerçek vatandaşlar olarak tanınmasında önemli bir adım olan kadınlara seçme ve seçilme hakkının Türkiye’de kadınlara 1934 yılında tanınması olmuştur.

5 Aralık 1934 tarihinde Meclis’e İsmet İnönü, Cemil Ubaydın ve Recep Peker imzalı, seçimlerin yenilenmesine dair bir takrir sunulmuş ve ittifakla kabul edilmiştir (TBMMZC, D.IV, C.25, İ.4, (On İkinci İnikat-5. XII. 1934): 81. Karar 9 Kanunuevvel 1934’te Resmî Gazete’de yayınlanmıştır. Resmî Gazete, 9 Kanunuevvel 1934). Meclis’te seçimin yenilenmesi kararının alındığı gün rivayetleri haklı çıkararak bir başka teklif de görüşülmüştür. İsmet İnönü ve 191 arkadaşının teklifi ile Anayasa’nın Milletvekili Seçim Kanunu’nun bazı maddelerinin değiştirilmesi ile ilgili bir teklif Meclis’e sunulmuştur. Kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanıyan teklif Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde toplam 317 azadan oylamaya iştirak eden 258 kişinin tamamının onayı ile kabul edilmiştir (TBMMZC, D.IV, C.25, İ.4, (On İkinci İnikat-5. XII. 1934): 86; BCA, Fon Kodu: 490.01.0.0.2.9.15, (18.12.1934).

Cumhuriyet devrimleriyle birlikte çok eşliliğin kaldırması yasalar önünde kadın-erkek eşitliğinin sağlanması köklü değişimlerdir. Cumhuriyetin kabul edilmesi ve arkasından gerçekleştirilen çağdaş politikalar, Türkiye’de kadınların toplumdaki konumunu kökten değiştirmiştir.

4. İngiliz Basınının Türk Kadınının Çağdaşlaşma Sürecine Yönelik Algısına Örnekler

Türkiye’de cumhuriyetin ilanı ile birlikte kadının özgürleşmesi ve toplumda hak ettiği yeri alması yönündeki girişimlere dair İngiliz basınında birçok yazı kaleme alınmıştır. Türkiye’de kadının harem hayatının geçmişte kaldığı, kılık kıyafetle ilgili olarak peçenin Türk kadını tarafından istenmediği, süreç içerisinde yavaş yavaş kadınların yüzlerini açtıkları ve çarşafı terk etmeye başladıklarından sıklıkla bahsedilmiştir. Savaşın Türk kadınına profesyonel anlamda iş hayatına atılmaya zorladığı bu nedenle erkeklerin yaptıkları işleri yapmak zorunda kaldıkları yazılarda vurgulanmıştır. Türk kadınının özellikle dış görünüşü ve toplumdaki yansıması, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti dönemi karşılaştırılmıştır (The Sphere, 30.12.1922).

1922 yılında yayınlanan bir yazıda da Türk kadının örtünme şekli ile ilgili paylaştığı bazı fotoğraflarla, kadının eskisi gibi toplum hayatında erkeklerden gizlenmeye çalışmadığı ve kılık kıyafetindeki değişikliklere dikkat çekilmiştir (The Graphic, 4.11.1922). 22 Mayıs 1922 tarihinde İngiliz basınının önemli gazetelerinden “*The Courier*”, “*Turkish Women*” başlıklı makalesinde, “*Türkiye’de özgürleşme girişimlerine dair önemli atılımlar gerçekleşmekte. İstanbul’dan gelen haberlere göre üniversitenin Tıp Fakültesi kız öğrenci almaya karar verdi. Bir Türk şairin kızı Aga Oğlu, okula kabul edilen ilk kız öğrenci oldu.*” şeklinde kaleme almıştır (The Courier, 22.05.1922).

İngiliz basınında Türk kadınlarının değişimleri inanılmaz olarak nitelendirilirken, Mustafa Kemal’in başrolde olduğu ve Türk kadınlarına özgürlüklerini veren, hayallerini gerçekleştiren lider olduğu vurgulanmıştır. Türklerin muzaffer komutanı Mustafa Kemal’in, Türk haremelerini sona erdirdiği, Türkiye’de kadınların hayatının kökten değiştiği her fırsatta İngiliz kamuoyuna yansıtılmıştır. Mustafa Kemal’in kadının örgütlü gücüne önem verdiği ifade edildiği bir makalede;

“*Türk haremeleri sona erdi. Kadınların geleneksel yaşayışları din kurallarından daha ileri gitti ve hakları haczedildi. Kadınlarımız kendini saklamamalı, eğer kendilerini toplumdaki ayrıştırırlarsa, sosyal hayat açtıkları çeker, toplum ilerler ama mükemmel olamaz.*” şeklinde yer verilmiştir. Aynı makalenin devamında “*A Soldier’s Ideas*” (Bir Askerin Fikirleri) alt başlığı ile Mustafa Kemal’den “*Kemal dinci bir reformcu değil... O bir asker. Son savaşta Türk kadını değişti, Türk kadını evde her türlü işte erkeğin yerini aldı. Çünkü erkekler savaşmaya gitti.*” diyerek bahsedilmiştir. (The Yorkshire Evening Post, 6.02.1923).

İngiliz basını, Türk kadının modernleşme sürecindeki bazı önemli Türk kadınlarına yer vermiştir. İlk Türk kadın Doktor Safiye Ali, İzmir’de ilk sahneye çıkan Türk kadını

Darül Bedai’li Bedia Muvahhit, ilk Türk güzellik kraliçesi Keriman Halis gibi birçok Türk kadını Avrupa kamuoyuyla bu yazılar sayesinde buluşmuştur (The Times, 12.11.1932, Belfast News Letter, 5.09.1933, The Daily Mail, 11.03.1925, The Woman’s Leader, 19.02.1926). İlk Türk kadın Doktor Safiye Ali’nin Türk kadınlarının neden sağlıklı olduğu sorusuna verdiği yanıt, İngiliz basınında geniş yer verilmiştir (The Evening News, 16.07.1924). Türkiye’de tiyatro sanatının gelişimi önündeki engelin Türk kadınlarının tiyatrodaki sahne alabilmesi ile kaldırıldığını ifade eden İngiliz basını, Bedia Muvahhit’in modern kıyafetlerle sahneye çıkmasının ve izleyici tarafından bunun kabullenilmesinin Türkiye’deki değişimin bir doğal sonucu olduğu ve artık buradan geri gitmenin mümkün olmadığı belirtilmiştir (Belfast News Letter, 25.12.1925).

İngiliz basınında her fırsatta, Türkiye’nin hızlı modernleşmesine paralel olarak kılık kıyafetin modernleşmesi ve Türk kadınının pozisyonundaki değişiklikler belirtilmiştir. Tüm bu değişiklikler içerisinde en şaşırtıcı olanın ise, Türk kadınlarının durumundaki değişiklik;

“Türk kadını sadece birkaç yıl önce tüm mesleklerden mahrumdu ve peçeliydi. Şimdi peçe eski bir parça olarak kabul ediliyor ve Türk kadını kariyer elde etme fırsatına hukuksal olarak sahip. Tıpta, ekonomide, devlet ofisinde veya okulda. Sadece bir şeyde hala hak elde edemediler ve bunda aktif bir istek oluşturmamışlar: seçim ve şimdi kaçınılmaz olarak bu talep geldi.

...Avrupalı kadınlar kendi yolunu çizebileceğini gösterdi. Türk kadınları da Batıdaki kız kardeşlerinden daha az yetenekli değil. Onların da Türk yönetiminde söz sahibi olması çok uzun sürmemeli” şeklinde ifade edilmiştir (Shelfield Daily Telegraph, 2.09.1927).

İngiliz basınında Türkiye’de kadınların özgürleşmesine dair yazıların 1924 yılı ve sonrasında da artarak devam ettiğini söyleyebiliriz. Bu yazılarda Türkiye’deki reformların nedenleri üzerinde durulmakta, bu nedenler arasında özellikle Millî Mücadele’de Türk kadının aktif rol aldığına altı çizilmektedir. Ancak henüz Türkiye’de İsviçre Medeni Kanun’u bu yıllarda kabul edilmediği için, kadının medeni haklarının hala geliştirilmediği, çok karılılığın halâ devam ettiği, kadının boşanma konusunda halâ yasal bir uygulamaya sahip olmadığı ve erkeğin 3 kere seni boşuyorum dediğinde kadının buna itiraz edemediği basında yer alan ve sorgulanan bahisler olarak yerini almıştır (The Times, 6.06.1929, Nottingham Evening Post, 11.01.1924).

1926 yılı itibari ile İngiliz basınında Türk kadınlarının özgürlük alanları ile ilgili yukarıda bahsi geçen endişeler yerini şaşkınlık ve övgü dolu sözlere bırakmıştır. Artık 1926'da Türk Medeni Kanunu kabul edilmiş, bu kanun ile birlikte Türk kadını, toplum ve aile hayatında erkekle eşit bir duruma gelmiştir. Türk kadının radikal bir şekilde evlilikte, boşanmada, miras ve diğer konularda İsviçre'deki kız kardeşi ile aynı haklara sahip olacağı İngiliz basını tarafından dikkatle vurgulanmıştır (The Times, 19.02.1926, The Times, 15.09.1926, The Woman's Leader, 8.01.1926).

The Times, 1933 yılında yayınladığı sayısında, Türk kadınlarının Avrupa'daki kız kardeşleri gibi giyindiğini, çalıştığını ve toplumun her alanında çağdaş bir şekilde yer aldığını belirtirken “*Türkler Hayallerini Gerçekleştirecek Lideri Buldu*” diyerek Mustafa Kemal'in gerçekleştirdiği reformları hayranlıkla izlediğini itiraf etmiştir (The Times, 28.10.1933).

“*Genç Türk kadınları, dünyaya açılmakta özgür, danslara katılabiliyor, dükkânlarda ve işyerlerinde çalışabiliyor, spor faaliyetlerine ve oyunlara katılabiliyor, erkelerle birlikte iş yemeklerinde bulunabiliyor. Her geçen gün toplum hayatında daha çok yer alıyorlar.*” (Nottingham Evening Post, 6.8.1936).

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti Devleti Mustafa Kemal Atatürk'ün kurduğu temeller üzerine inşa edilmiştir. Bu temellerin nitelikleri Kemalizm çerçevesinde belirlenmiştir. Halkçı, milliyetçi, laik, demokratik ve cumhuriyetçi değerler devletin ve toplumun siyasî, hukuki, toplumsal ve kültürel her alanına yansımıştır.

Türk kadını, Tanzimat döneminde başlayan bir süreç içerisinde özellikle Jön Türk hareketinin sonucu olarak II. Meşrutiyet döneminde yaşanan dönüşüm sayesinde kat ettikleri mesafe ile daha çok bilinçlenmiş ve aydınlanmıştır. Osmanlı Devleti'nden teslim alınan bu miras ve birikimle, Cumhuriyet Türkiye'sinde attıkları her adımda daha özgür ve daha cesur hareket etmiştir. Gerek duyulduğunda hiç tereddüt etmeden ve çağrı beklemeden vatan savunmasına soyunan Türk kadını cephede ve cephe gerisinde göreve atılmak için bir an bile tereddüt etmemiştir. Erkeğin savaş koşulları nedeni ile boşalttığı yeri köyde, kentte çalışarak ve üreterek doldurmuştur.

Millî Mücadele'de göstermiş olduğu öncü role rağmen kadın siyasî haklarını hemen elde edememiş, ne yazık ki 1930 yılına kadar bu mücadeleyi sürdürmek zorunda kalmıştır. 1930 yılı itibari ile kadın nihayetinde siyasî kazanımlarını da elde etmeye başlamıştır. 1934

yılına gelindiğinde ise tüm siyasi haklarını kazanmıştır. Ayrıca 1926 yılında kabul edilen Türk medeni Kanunu ile kadın erkekle yasalar önünde her bakımdan eşit hale gelmiştir. Eşit yurttaş olarak yasal haklarını kazanmıştır.

Tüm bu dönüşüm İngiliz basını tarafından dikkatle takip edilmiş, cumhuriyetin ilanından 1933 yılına kadar 10 yıllık süre içerisinde Türk kadının değişimi birçok yazıya kaynaklık etmiştir. 10 yıl içerisinde yaşanan tüm bu gelişmeler son derece hızlı olduğu için İngiliz kamuoyunda inanılmaz ve şaşırtıcı olarak tasvir edilmiştir. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki, Türk kadınının elde ettiği kazanımlar, siyasi haklarını elde edene kadar etkileyici fakat yeterli olmamıştır. Ele alınan yazılarda, Türk kadınlarının seçimle ilgili haklarını mutlaka elde etmesi gerektiği, Avrupa'daki kız kardeşleri ile eşit bir duruma gelmeleri gerektiği ve bunun için daha çok ısrarcı olmaları istenmiştir. Türk kadınının siyasi hakları elde etmesine müteakiben ise İngiliz kamuoyu özellikle Mustafa Kemal'in reformcu özelliklerini ve Türk kadınına verdiği önemi takdir ettiğini kaleme alan yazılar yazmıştır. Türk halkı hayallerini gerçekleştirecek lideri buldu diyerek Mustafa Kemal'i değişen Türkiye'nin mimarı olarak ifade etmişlerdir. Türk kadınının bu olumlu algısı Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde algısını sil baştan yazmıştır. Artık Türkiye Cumhuriyeti Devleti kadını ile erkeği ile çağdaş toplum ve devlet algısını oluşturmuştur.

KAYNAKÇA**Arşiv Belgeleri:**

- TBMM ZC. D.1, C.28, İ.4, 17.
TBMMZC, D.3, C.18, İ.3, Kırk Üçüncü İnikat-3.IV.1930.
TBMMZC, D.IV, C.25, İ.4, On İkinci İnikat-5. XII. 1934.
TBMMZC, D.IV, C.25, İ.4, On İkinci İnikat-5. XII. 1934.
BCA, Fon Kodu: 490.01.0.0.2.9.15, (18.12.1934).
BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00.142.16.13.1, (24.11.1928).
T.C. BOA İ.MBH, 8/31
T.C. BOA İ.MBH,1/23
T.C. BOA DH. EUM 5.ŞB, 79/28
T.C. BOA, DH. MUI-109/29
T.C.BOA, İ.ZB., 2/15
T.C. BOA, DH. MUI. 5/8
Resmî Gazete, 9 Kanunuevvel 1934.

Kitaplar:

- Akyüz, Y. (2001). Başlangıç'tan 2001'e Türk Eğitim Tarihi. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938) (2006). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
Caporal, B. (1999). Kemalizm ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını 1 (1919-1970). İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Yayınları.
Çeker, O. (1999). Hukuk-i Aile Kararnamesi Giriş ve Tarihçesi, Mehir.
Gündüz, M. ve Musa Bardak, (2011). Eğitimci Bir Jön Türk Lider Ahmet Rıza Bey ve "Vazife ve Mesuliyet" Eserleri, 1. Baskı, İstanbul: Divan Kitap
Güneş, İ. (1996). Türk Parlamento Tarihi, No:14, C.1. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.
İnan, A. (2014). Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Yayına Hazırlayan: Arı İnan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
İnan, A. (2000). Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
Karpat, K. (2010). Osmanlı Nüfusu (1830-1914). İstanbul: Timaş Yayınları.
Kemal, N. (2018). İntibah.Panama.
Kili, S (1998). Atatürk Devrimi. İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Yayınları
Kinross, L. (2016). Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu. İstanbul: Altın Kitaplar.

- Lewis, B. (1997). Modern Türkiye'nin Doğuşu. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Mumcu, A. (2019). İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- Naci, F. (1968). 100 Soruda Atatürk'ün Temel Görüşleri. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Tanör, B. (1999). Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri. İstanbul: Yapı Kredi Yayıncılık.
- Tansel, F. A. (1991). İstiklal Harbinde Mücahit Kadınlarımız. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın (2015). Ankara: T.C. BOA Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay. Nu:137.
- Turhan: (1995). Atatürk'te Konular Ansiklopedisi. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Unat, F.R. (1964). Türkiye'de Eğitim Sistemi Gelişimi Tarihine Bir Bakış. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Üçok C., Mumcu, A., Bozkurt, G. (2018). Türk Hukuk Tarihi. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Makaleler:
- Aydın, H. (2009). Kadın 1908-1909: Selanik'te Yayımlanan İlk Kadın Dergisi Üzerine Bir İnceleme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. S:22, 147-156.
- Erdem, A. R. (2015). Atatürk'ün Kadına ve Kadın Eğitimine Verdiği Önem, *Belgi*, 9, 1266-1277.
- Güneş, M. (2014). Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili, *Akademik Bakış*, C.8, S: 15, 221-239.
- Konan, B. (2011). Türk Kadınının Siyasi Hakları Kazanma Süreci, *AUHFD*, 60 (1), 157-174.
- Korkmaz, E. (2022). "Türk Ordusunda Kadının Yeri: Tarihi Perspektiften Bir Değerlendirme", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 43, 655-682.
- Kurnaz, Ş. (1996). "Millî Mücadele'de Türk Kadını". Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 12, 257-268.
- Maden, F. (2012). Osmanlı Devleti'nde 1881-1882/1293 Nüfus Sayımı ve Meydana Gelen Hadiseler, Türkiye'de İskân ve Şehirleşme Tarihi, Editör Mehmet Ali, İstanbul: Beyhan, Kitabevi, 99-127.
- Tekeli, Ş. (1983). Kadın, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 5. İletişim Yayınları, 1190-1204.
- Toprak, Z. (2017). Yüzüncü Yılında Hukuk-ı Aile Kararnamesi. *Toplumsal Tarih*: 288, 40-42.

Uzun, İ. (2017). Kadın Haklarının Kazanılmasında Bir Cumhuriyet Kadını: Afet İnan (1908-1985). *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.3:1, 73-85.

Yabancı Gazeteler:

Belfast News Letter, 25.12.1925.

Belfast News Letter, 25.12.1925.

Belfast Mews Letter, 5.09.1933.

Nottingham Evening Post, 11.01.1924.

Nottingham Evening Post, 6.08.1936.

Shelfield Daily Telegraph, 2.09.1927.

The Courier, 22.05.1922

The Daily Mail, 11.03.1925.

The Evening News, 16.07.1924

The Graphic, 4.11.1922

The Sphere, 30.12.1922

The Times, 19.02.1926.

The Times, 15.09.1926.

The Times, 6.06.1929.

The Times, 12.11.1932.

The Times, 28.10.1933.

The Yorkshire Evening Post, 6.02.1923.

The Woman's Leader, 8.01.1926.

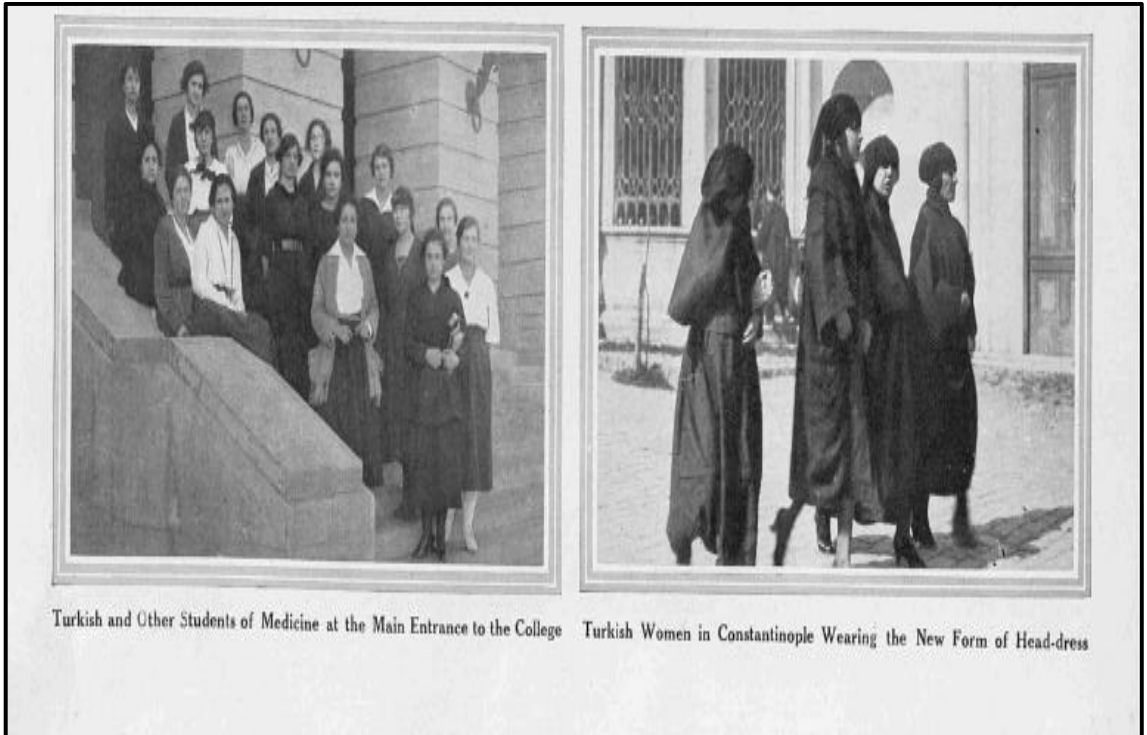
The Woman's Leader, 19.02.1926.

The Woman's Leader, 8.01.1926.

Ekler:

Ek 1: "The Turkish Woman Of To-Day", **The Sphere**, 30.12.1922, s:334

Ek 2: “Common Impressions Regarding Turkish Women Corrected”, **The Graphic**,
4.11.1922

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi

BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

ISSN: 2717-6584

Pandemi Döneminde Öğretmenlerin Spor Yapma Alışkanlıklarını Değerlendirilmesi

Evaluation Of Teacher's Sports Habits During the Pandemic Period

DOI: 10.58646/bengi.1232887

Murat Çoban *

Buket Genco**

Cemil Temel***

İbrahim Hakkı Demirli****

Özet

Bu çalışmada, Pandemi süreci ile karşımıza çıkan olağan dışı süreçte Resmi okullarda görev yapan her kademededen (ilk, orta ve lise düzeyi) öğretmenlerin spor yapma alışkanlıklarının belirlenmesi ve incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın evrenini Hatay ili Antakya ilçesinde görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır. 60 kadın ve 42 erkek olmak üzere 102 öğretmen de çalışmanın örneklemini oluşturmuştur. Araştırmada veri toplama aracı olarak (Özdedeoğlu, 2014) tarafından geliştirilen 26 sorudan oluşan anket uygulanmıştır. Toplanan veriler SPSS programı ile incelenmiştir. Araştırmaya katılanların verdikleri cevaplara göre; katılımcıların en fazla ilgi duydukları spor aktivitesi sırasıyla Rekreasyon amaçlı yürüyüşler, zindelik aktiviteleri

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Hatay Mesleki Eğitim Merkezi, 4muratcoban@gmail.com., ORCID: 0000-0002-4611-5933.

** Hatay Mesleki Eğitim Merkezi, buketgenco@hotmail.com., ORCID: 0000-0002-1912-6143.

*** Hatay Mesleki Eğitim Merkezi, temelcemil@hotmail.com., ORCID: 0000-0002-2712-7082.

**** Hatay Mesleki Eğitim Merkezi, ihdemirli@hotmail.com., ORCID: 0000-0001-6058-8377.

Atıf/Citation: Çoban M., Genco, B., Temel, C., Demirli, İ.H., (2023). Pandemi Döneminde Öğretmenlerin Spor Yapma Alışkanlıklarını Değerlendirilmesi, *BENĞİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*. 2023 (1), 117-135.

ve eŖit düzeyde takım sporları ve yavaŖ tempolu koŖular olarak karŖımıza çıkmakta. Spor yapmadığını belirten katılımcıların çok büyük bir kısmı ise imkanları olsa yüzme sporu ile ilgilenmek istediklerini belirtmiŖlerdir. Bu sorulara verilen cevaplardan çıkan sonuçlarla sporun topluma faydalı bireyler yetiŖmesinde, sporun etkili iletiŖim kurmada ve spor yapanların kendisi ile barıŖık olduğu gibi sonuçlara ulaŖılmıŖtır.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, Spor, SPSS.

Abstract

This is the purpose of processing the sports habits of teachers from official schools (primary, middle, and high school levels) during the extraordinary process that we encounter with the pandemic process. Show the universe of the study by teachers working in the Antakya district of Hatay province. 102 teachers, 60 women and 42 men, also made up the sample of lessons. In the study, a questionnaire with 26 questions was applied as a data collection tool (Özdedeoğlu, 2014). The collected data were analyzed with the SPSS program. According to the answers given by the participants in the research; Lists the sports activities that the participants hear about the most. Recreational walks, fitness activities and equal management sports, and slow-paced runs. Most of the participants who stated that they do not do sports stated that they should be interested in swimming. With the results of the answers given to these questions, it was concluded that healthy individuals were raised, sports were at peace with healthy communication, and those who do sports themselves.

Keywords: Pandemic, Sports, SPSS

Giriş

Kişilerin üstün özelliklerini dikkate alınarak birey ve toplumsal çevre tarafından fiziken, ruhen sıhhatli, neşeli, güzel ahlak sahibi ve düzgün bir karaktere sahip; üretken, becerikli ve olumlu; “milli kültür değerlerini ve demokratik hayatın gerektirdiği davranışlarla donatılmış bireyler olarak geliştirilmeleri için zorunlu karakter eğitimidir” (Yangın, 1997. Akt; Kılçık, 2016).

İnsan vücudu hareket için yaratılmıştır. Hareket, yaşam fonksiyonlarının devam ettirilmesinde ve sağlıklı olmasında gereklidir. Hareket etmeyi öğrenme ve hareketler yoluyla öğrenmeyi amaçlayan beden eğitimi ve spor, genel eğitimin amaçlarına hareket aracılığıyla katkıda bulunur. Bu çerçevede beden eğitimi ve spor, bireyin fiziksel, psiko-motor, zihinsel, duygusal ve toplumsal gelişimine katkı amacına yönelik organize edilmiş bedensel etkinliklerin tümü olarak ele alınabilir (Aracı, 1999. Akt; Ulukan, 2012).

Bir kişinin başka kişilerle bir mücadele, uğraş ve karşılıklı etkileşime girmeden yapılan sporlara bireysel sporlar denilmektedir. Örneğin buz pateni, uzun atlama, disk, çekiç ve cirit atma bu spor türlerine örnektir. Bireysel sporlar ile birey kendine güven, kendini denetleme, çabuk karar verme, doğruluk, haklarını koruma gibi özellikleri geliştirir ve kişi kendi yeteneklerinin farkına varır (Şahan, 2007a).

Karate, güreş, judo, aikido gibi spor dallarını da bireysel sporlar grubuna dahil etmiştir. Yüksek erkeklik egosu gerektiren bu spor dallarında, sporcu rakibi ile direkt mücadele etmektedir. Öte yandan, yüzme, masa tenisi, tenis, okçuluk gibi spor dalları, sporcuların kendi aralarında ve birbirleriyle temas olmadan yarıştıkları bireysel sporlardır. “Yüksek düzeyde dikkat ve çeviklik gerektirir. Bireysel sporlarda sorumluluk sadece sporcudadır. Başarı ya da başarısızlık sporcunun kendisine aittir. Bu durumda bireysel spor dallarında spor yapan sporcuların daha fazla stres yaşamasına sebep olmaktadır”. Rugby, su topu, kriket, hentbol, buz hokeyi gibi en az iki ve üzerinde sporcudan oluşan gruplar arasında yapılan spor etkinliklerine takım sporları denir. Genelde taktik önemlidir. Sporcular strateji ve taktik bilincine sahip olmak zorundadırlar. Başarı ve başarısızlık bütün takıma dağıldığı için sporcuların sorumlulukları ve ruhsal zorlanmaları daha azdır. Yardımlaşma, takım arkadaşlarını tanıma, onların yarışma esnasında neler yapabileceklerini kestirebilme gibi özellikler önemlidir. Birlikte çalışabilme, iş birliği yapabilme, başarı ve başarısızlığı paylaşabilme gibi özellikler ön plana çıkar (Kat, 2009. Akt; Yıldırım 2011).

Fertlerin bedensel gelişimlerine katkıda bulunmak sadece beden eğitimi ve spora ait bir amaçtır. Hareket insanın doğasında vardır. Hareket sisteminin temelini kaslar ve kemik yapısı oluşturur. Hareket bunların daha da kuvvetlenmesine yardım eder. Yani, bedensel etkinlikler, kas ve kemik yapısının gelişimi için zorunludur (Erkal, 1996. Akt; Dalkılıç, 2011).

Beden eğitimi ve spor etkinliklerinin öğrenilmesi bireylerde zihinsel gelişime de yardımcı olur. Zihinsel gelişim, bilgi kavrama ve saklama ile ilgilidir. Bu sayede kişilerin yorum yapabilme, değerlendirme, karar verme ve yetenekleri gelişir. Eğitilmiş kişi düşünen kişidir. Bilim düşünceye, yalnız zihinsel bir olay değil bütün bedeni kapsayan bir olay olarak bakmaktadır (İnal, 2000. Akt; Akandere, vd. 2015).

Gelecek nesilleri sağlıklı bir şekilde yetiştirmede, sağlıklı beslenmenin yanı sıra en önemli etken spor ve beden eğitimi gelmektedir. Beden eğitiminin insanın ahlak yapısına, kişiliğine, karakterine, dürüstlüğüne, kendine güven duygusunun gelişmesine, büyüklerine ve ülkesine karşı sorumluluk sahibi oluşturma duygusu toplumda kabul görmüştür (Kuş, 1993. Akt; Kılçık 2016). Bireyler spor yoluyla bir takıma veya bir ekibe dahil olarak yalnızlık duygusundan kurtulur. Bir spor takımını tutarak o takımın başarı veya başarısızlıklarıyla bütünleşir ve takımın başarısını kendisine yansıtır. Yalnızken coşkunluk göstermezken, grup halindeyken gösterilir. Bunun için psikiyatristler spor alanlarına bir tür hastane olarak bakmaktadırlar. Bastırılmış duyguların dışarıya atılmasına yani bireylerin deşarj olmasına yol açan spor alanları, psikiyatristlerce tedavi yerleri olarak görülmektedir (Çiriş, 2014. Akt; Güllü, 2017).

İleride toplumda sorumluluk yüklenecek fertlerin iyi alışkanlıklar edinmesinde gerek bireyler arası gerek toplumlar arası iyi ilişkiler kurulmasında, devam ettirilmesinde ve barış içinde mutlu bir şekilde yaşanması için beden eğitimi spora ehemmiyet verilmesi gerekir. Beden eğitimi ve spor iradeyi güçlendirir ve bireyin kendine güvenini kazanmasını sağlar. Haliyle ferdin karakterinin gelişmesine yardımcı olur (Cashmore, 2008. Akt; Karabulut, 2010).

Coronavirüs zarlı, yüzeylelerinde çubuksu uzantıları olan bir yapıya sahiptir. En dışta bulunan bu bölümlerin Latince ismi “corona”, yani “taç” anlamından esinlenerek bu virüslere Coronavirüs (taçlı virüs) adı verilmiştir (Masters, & Perlman, 2013. Akt; Ünal, 2003).

Coronavirüs salgını 2019 yılı Aralık ayında Çin’in Wuhan kentinde başlamış, yayılma hızı ve görüldüğü ülkelerin artması nedeniyle Mart 2020 döneminde Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi ilan edilmiştir (Şenol & Birsnel, 2020 Akt; Ekici & Yarsan, 2020).

Küresel salgın nedeniyle devletler farklı tedbirler alarak pandeminin yayılmasını durdurmak, ebatlarının gelişmesini sonlandırmak için çeşitli önlemler almış ve kısıtlamalar uygulamışlardır. Eğitimin her basamağında yüz yüze eğitime, ara verilmesi bu önlemlerden birisidir. Milli Eğitim Bakanlığı ilk ve orta öğretimi için televizyonlarda yayınlanmak üzere EBA adını verdiği dijital eğitim ortamını oluşturmuştur. Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK), üniversitelerde verilen lisans, yüksek lisans ve doktora derslerinin dijital olanaklarla uzaktan eğitim yoluyla yürütülmesine karar vermiştir (Tiftikçi, 2020).

Salgını nedeniyle hepimizin evde kalması gerekiyor. Fakat evde hareketsiz kalmamak gerektiğinin de unutulmaması gerek. Hareketsiz kalmak bedensel anlamda sağlığımız açısından sorunlar ortaya çıkarabilir. Hem ruhsal hem de bedensel sağlık açısından bu dönemde evde yapabileceğimiz en iyi aktivite hiç kuşkusuz ki egzersiz yapmaktır (Hürriyet, 2021).

Coronavirüs pandemi sürecinde ve sonrasında salgının etkilerini en aza indirebilmek, sportif faaliyetlerin tekrar başlayabilmesi için en uygun zaman belirleyebilmek, spor camiasının ve seyircilerin sağlıklarını koruyabilmek, spor etkinliklerini güvenle gerçekleştirebilmek ve her düzeyde spor katılımını tekrardan sağlayabilmek açısından ulusal halk sağlığı kurumları, epidemiyologlar, spor organizasyonları, spor federasyonları, spor kulüpleri, sporcu sağlığı alanında çalışan tüm araştırmacılar ve uygulayıcılar işbirliği yapmalıdır (Corsini, vd. 2020 Akt; Koçak, Z. & Kaya, Ö. 2020).

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma Hatay İli Antakya İlçesinde resmi okullarda görev yapan öğretmenlerin pandemi sürecinde spor yapma alışkanlıklarının incelenmesi amacıyla yapılmış tarama modelinde bir çalışmadır. Tarama modeli geçmişte ya da halen var olan bir durumu, var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları, herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez. Önemli olan, araştırma konusunu uygun bir biçimde gözleyip belirleyebilmektir (Karasar, 2007).

Problem Cümlesi

Araştırmada “Pandemi döneminde öğretmenlerin spor yapma alışkanlıkları nasıldır ve hangi düzeydedir? Sorusuna cevap aranmıştır.

Alt Problemler

1. Araştırmaya katılanların spor yapma durumlarına göre değişkenleri nelerdir?
2. Araştırmaya katılanların spor yapma güçlüklerine göre dağılımları nedir?
3. Spor yapmayan katılımcıların yönelim ve istekleri nelerdir?

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Hatay ili Antakya ilçesinde görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır. 60 kadın ve 42 erkek olmak üzere 102 öğretmen de çalışmanın örneklemini oluşturmuştur.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak (Özdedeoğlu, 2014) tarafından geliştirilen 26 sorudan oluşan anket kullanılmıştır.

Verilerin Toplanması

Yapılan çalışmada Hatay İli Antakya İlçesinde resmi okullarında ilk, orta ve lise kademelerinde görev yapan, basit tesadüfi yöntemle seçilen 150 öğretmene anketler gönüllülük esasına göre dağıtılmış, hatalı ya da geri dönüş yapılmayan 48 anket çıkarıldıktan sonra 102 anket değerlendirmeye alınmıştır.

Verilerin Analizi

Çalışmada elde edilen veriler SPSS; Statistical Package For The Social Sciences programı ile analiz edilmiştir. Hata payı 0,05 olarak alınmıştır. Araştırmanın ilk altı alt problemine yönelik verilen yanıtların yüzde ve frekansları (f) hesaplanmış ve tablolar oluşturularak yorumlanmıştır. Yedinci alt probleme yönelik verilen cevaplardaki bağımsız değişkenlerin öncelikle ortalamaları hesaplanmış, bu ortalamalar demografik özelliklerle aritmetik ortalama (x), standart sapma (std), anlamlı farklılıkları belirlemek amacıyla da t-Testi ve Kruskal Wallis h-Testi analiz tekniklerinden yararlanılmıştır.

Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın bu bölümünde veri toplama aracından elde edilen bulgular, araştırmanın amacı ve alt problemler doğrultusunda analiz edilerek sunulmuştur.

1. Üçüncü alt problem araştırmaya katılanların spor yapma durumlarına göre değişkenleri nelerdir?

1.1. Katılımcıların Spor Etkinliklerine Ayırdıkları Bütçe

Araştırmaya katılanların sportif etkinliklerine ayırdıkları bütçe Tablo 10'da verilmiştir.

Ayrılan Bütçe	f	%
Hiç Ayırmıyorum	74	72,5
50-100 TL	4	3,9
100-200 TL	13	12,7
200-300 TL	9	8,8
300 TL ve Üzeri	2	2,0
Toplam	102	100,0

Tablo 1. Katılımcıların spor etkinliklerine ayırdıkları bütçeye ilişkin dağılımları

Tablo 10 incelendiğinde katılımcıların çok büyük bir kısmı %72,5'i sportif etkinliklere bütçe ayırmadıklarını, sırasıyla %12,7'si 100-200 TL, %8,8'i 200-300 TL, %3,9'u 50-100 TL ve %2'si 300 TL ve üzeri bütçe ayırdıklarını belirtmiştir.

1.2. Katılımcıların Spora Katılım Durumlarına Göre Dağılımı

Araştırmaya katılanların spora katılım durumlarına ilişkin dağılımları Tablo 2’de verilmiştir.

Spora Katılım	f	%
Spor Yapıyorum	60	58,8
Spor Yapmıyorum	42	41,2
Toplam	102	100,0

Tablo 2. Katılımcıların spora katılım durumlarına ilişkin dağılımı

Tablo 2 incelendiğinde en fazla frekansı spor yapıyorum 60 (%58,8) oluşturmakta, spor yapmıyorum 42 (%41,2) bu sonucu izlemektedir.

1.3. Katılımcıların Yaptığı Spor Türüne Göre Dağılımı

Araştırmaya katılan ve 11. soruya spor yapıyorum diyen 60 kişinin yaptıkları spor türüne göre dağılımları Tablo 3’te verilmiştir.

Yapılan Spor Grupları	f	%
Rekreasyon Amaçlı Yürüyüşler	15	25,0
Yavaş Tempolu Koşular	8	13,3
Zindelik Aktiviteleri (Aerobik, Yoga, Plates vb.)	12	20
Uzak Doğu Sporları (Tekvando, Karate vb.)	0	0,0
Ağırlık Çalışması (Vücut Geliştirme vb.)	6	10
Raket Sporları (Tenis, Masa Tenisi, Badminton vb.)	0	0,0
Takım Sporları (Basketbol, Futbol, Voleybol vb.)	8	13,3
Doğa Sporları (Tırmanma, Trekking, Dağcılık vb.)	3	5,0
Kayak	0	0,0
Yüzme	7	11,7
Diğer	1	1,7
Toplam	60	100,0

Tablo 3. Katılımcıların yaptığı spor türüne göre dağılımları

Tablo 3 incelendiğinde katılımcıların sırasıyla %25 (15) Rekreasyon amaçlı yürüyüşler, %20 (12) zindelik aktiviteleri(aerobik, yoga, plates vb.), %13 (8) yavaş tempolu koşular ve takım sporları (basketbol, futbol, voleybol vb.), %11,7 (7) yüzme, %10 (6) ağırlık çalışması (vücut geliştirme), %5 (3) doğa sporları (tırmanma, trekking, dağcılık vb.), %1,7 (1) diğer, aktivitelerine katıldıklarını

belirtmişler ve uzak doğu sporları (tekvando, karate vb.), raket sporları (tenis, masa tenisi, badminton vb.), kayak etkinliklerine hiçbir katılımcının katılmadığı sonucu ortaya çıkmıştır.

1.4. Katılımcıların Spora Katılım Sıklıklarının Dağılımı

Araştırmaya katılan ve 11. soruya spor yapıyorum diyen 60 kişinin spora katılımlarının sıklıklarının dağılımı Tablo 4'te verilmiştir.

Spora Katılım Sıklığı	f	%
Haftada 1 Gün	10	16,7
Haftada 2-3 Gün	37	61,7
Haftada 4-5 Gün	11	18,3
Hafta Sonları	2	3,3
Toplam	60	100,0

Tablo 4. Spor yapan katılımcıların spora katılımlım sıklığına ilişkin dağılımları

Tablo 4 incelendiğinde spora katılım sıklıkları sırasına göre “haftada 2-3 gün” olarak belirtenlerin oranı %61 (36), “haftada 4-5 gün” olarak belirtenlerin oranı %18,6 (11), “haftada 1 gün” olarak belirtenlerin oranı %16,9 (10), “hafta sonları” olarak belirtenlerin oranı %3,4 (2) olarak karşımıza çıkmıştır.

1.5. Katılımcıların Spor Yapmak İçin Ayırdıkları Sürelere İlişkin Dağılımları

Araştırmaya katılan ve 11. soruya “spor yapıyorum” diyen 60 kişinin spor yapmak için ayırdıkları sürelere ilişkin zaman dağılımı Tablo 5'te verilmiştir.

Spora Ayrılan Süre	f	%
05-45 dk.	20	33,3
46-119 dk.	36	60
120 dk. veya Daha Fazla	3	5,0
Diğer	1	1,7
Toplam	60	100,0

Tablo 5. Katılımcıların spor yapmak için ayırdıkları sürelere ilişkin dağılımları

Tablo 5 incelendiğinde sırasıyla “46-119 dk.” %60 (36), “05-46 dk.” %33,3 (20), “120 dk. veya daha fazla” %5,0 (3), “diğer” %1,7 (1) olarak saptanmıştır.

1.6. Katılımcıların Spor Aktivitelerini Gerçekleştirdikleri Spor Alanlarına İlişkin Dağılımları

Araştırmaya katılan ve 11. soruya “spor yapıyorum” diyen 60 kişinin spor aktivitelerini gerçekleştirdikleri spor alanlarına ait dağılımı Tablo 6’te verilmiştir.

Spor Alanları	f	%
Bina veya Site İçerisinde	8	13,3
Özel Sektöre Ait Alanlarda (Spor Salonları)	26	43,3
Açık Alanlarda (Dağ, Deniz Kenarı, Orman vb.)	17	28,3
Yerleşim Yerlerindeki Yollar, Yürüyüş Alanları ya da Parklarda	9	15
Toplam	60	100,0

Tablo 6. Katılımcıların spor aktivitelerini gerçekleştirdikleri spor alanlarına ilişkin dağılımları

Tablo 6. İncelendiğinde sırasıyla “özel sektöre ait alanlarda (spor salonları) %43,3 (26), “açık alanlarda (dağ, deniz kenarı, orman vb.) %28,3 (17), “yerleşim yerlerindeki yollar yürüyüş alanları ya da parklarda” %15 (9), “bina veya site içerisinde” %13,3 (8) olarak karşımıza çıkmakta.

1.7. Katılımcıların Spor Aktivitelerine Yakınlarını Davet/Teşvik Etme Durumlarına İlişkin Dağılımları

Araştırmaya katılan ve 11. soruya “spor yapıyorum” diyen 60 kişinin spor aktivitelerine yakınlarını davet/teşvik etme durumlarına ait dağılım Tablo 7’de verilmiştir.

Yakınlarını Davet/Teşvik Etme	f	%
Evet	44	73,3
Hayır	1	1,7
Bazen	15	25,0
Toplam	60	100,0

Tablo 7. Katılımcıların spor aktivitelerine yakınlarını davet/teşvik etme durumlarına ait dağılım

Tablo 7 incelendiğinde %73,3 (44) kişinin evet, %25 (15) kişinin bazen ve %1,7 (1) kişinin ise “Hayır” cevabını verdiği görülmektedir.

1.8. Katılımcıların Spor Yapmaya Yönelten Etkenlere Dair Dağılımları

Araştırmaya katılan ve 11. soruya spor yapıyorum diyen 60 kişinin spor yapmaya yönelten etkenlere ait dağılımı Tablo 8’de verilmiştir.

Sizi Spor Yapmaya Yönelten Etkenler Nelerdir?	n	Ortalama	s
[Eğlenmek / stres atmak]	60	4,22	,846
[Zayıflamak / form tutmak]	60	4,12	1,091
[Yaşlanmayı geciktirme]	60	4,15	1,102
[Mutlu olmak]	60	4,40	,807
[Sosyal çevre edinmek / Arkadaş edinmek]	60	2,90	1,399
[Kişisel gelişimine katkı sağlamak]	60	3,67	1,115
[Serbest zamanlarını değerlendirmek]	60	3,85	1,102
[Sağlıklı yaşam]	60	4,43	,789
[Mesleki kariyer]	60	2,67	1,515
[Sporun zihinsel gelişime olan katkısı]	60	3,73	,936
[Bireysel yeteneklerini açığa çıkarma isteği]	60	3,08	1,369
[Yaşam alanındaki tesislerin elverişliliği]	60	2,75	1,361
[Belirli statüye sahip olma isteği]	60	2,13	1,334
[Medyanın etkisi]	60	2,10	1,298
[Eğitmenlerin mesleki açıdan yeterliliği]	60	2,62	1,485
Toplam	60	3,388	1,169

Tablo 8. Katılımcıları spor yapmaya yönelten etkenlere ait dağılım

Tablo 8 incelendiğinde araştırma katılımcılarının beşli likert testte onları spor yapmaya yönelten etkenlere yönelik verdikleri cevaplardan “eğlenmek/stres atmak” seçeneğinin 4,22 ortalama 0,846 standart sapmaya, “zayıflamak/form tutmak” seçeneğinin 4,12 ortalama 1,091 standart sapmaya, “yaşlanmayı geciktirme” seçeneğinin 4,15 ortalama 1,102 standart sapma, “mutlu olmak” seçeneğinin 4,40 ortalama 0,8,7 standart sapma, “sağlıklı yaşam” seçeneğinin 4,43 ortalama 0,789 standart sapmaya sahip oldukları ve çok yüksek oranda benimsedikleri görülmüş, “kişisel gelişimine katkı sağlamak” seçeneğinin 3,67 ortalama 1,115 standart sapmaya, “serbest zamanları değerlendirmek” seçeneğinin 3,85 ortalama 1,102 standart sapmaya, “sporun zihinsel gelişime olan katkısı” seçeneğinin 3,73 ortalama 0,936 standart sapmaya, “bireysel yeteneklerini açığa çıkarma isteği” seçeneğinin 3,08 ortalama 1,369 standart sapmaya sahip oldukları ve ortanın üstünde bir benimsenmişlikleri olduğu görülmüştür yine “sosyal çevre edinmek /Arkadaş edinmek” seçeneği 2,90 ortalama 1,399 standart sapmaya, “mesleki kariyer” seçeneği 2,67 ortalama 1,515 standart sapmaya, “yaşam alanındaki tesislerin elverişliliği” seçeneği 2,75 ortalama 1,361 standart sapmaya, “belirli statüye sahip olma isteği” seçeneği 2,13 ortalama 1,334 standart sapmaya, “medyanın etkisi” seçeneği 2,1 ortalamaya 1,298 standart sapmaya, “eğitmenlerin mesleki açıdan yeterliliği” seçeneği

2,62 ortalama 1,485 standart sapmaya sahip olarak orta düzeyde benimsedikleri sonucu ortaya çıkmıştır.

1.9. Katılımcıların Spor Aktivitelerine Kimler İle Katıldıklarının Dağılımı

Araştırmaya katılan ve 11. soruya spor yapıyorum diyen 60 kişinin spor aktivitelerine kimler ile katıldıklarının dağılımı Tablo 9'da verilmiştir.

Spora Kimler ile Katılırsın	f	%
Ailem	12	20,0
Ferdi	22	36,7
Meslektaşlarımla	1	1,7
Öğrencilerimle	2	3,3
Arkadaşlarımla	23	38,3
Toplam	60	100,0

Tablo 9. Katılımcıların spor aktivitelerine kimler ile katıldıklarına ait dağılım

Tablo 18 incelendiğinde katılımcıların spor aktivitelerini en çok arkadaşlarıyla %38,3 (23), ferdi %36,7 (22), ailem %20,0 (12), öğrencilerimle %3,3 (2), meslektaşlarımla %1,7 (1) katıldıklarını göstermiştir.

1.10. Katılımcıların Spor Yapmak İçin Ayırdıkları Sürenin Yeterliliğine Dair Görüşlerinin Dağılımı

Araştırmaya katılan ve 11. soruya spor yapıyorum diyen 60 kişinin spor yapmak için ayırdıkları sürelerin yeterliliğine dair görüşlerinin dağılımı Tablo 10'da verilmiştir.

Spora Ayrılan Sürenin Yeterliliği	f	%
Yeterli	13	21,7
Yetersiz	18	30,0
Kesinlikle Yetersiz	5	8,3
Kesinlikle Yeterli	2	3,3
Normal	22	36,7
Toplam	60	100,0

Tablo 10. Katılımcıların spor yapmak için ayırdıkları sürenin yeterliliğine dair dağılımları

Tablo 10 incelendiğinde katılımcıların yeterli %21,7 (13), yetersiz %30,0 (18), kesinlikle yetersiz %8,3 (5), kesinlikle yeterli %3,3 (2), normal %36,7 (22) olarak cevapladıkları görülmüştür.

2. Dördüncü alt problem araştırmaya katılanların spor yapma güçlüklerine göre dağılımları nedir?

2.1. Katılımcıların Spor Yapma/Spor Yapmama Güçlüğü Çekmelerine Neden Olan Düşüncelerinin Dağılımı

Araştırmaya katılanların spor yapma/spor yapmama güçlüğü çekmelerine neden olan düşüncelerinin dağılımı Tablo 11’de verilmiştir.

Spor yapmama / spor yapma güçlüğü çekmenizdeki nedenleriniz nelerdir?	n	Ortalama	s
[Spor tesislerine ulaşım güçlüğü]	102	2,66	1,389
[Spor yapılacak alan yetersizliği]	102	2,94	1,341
[Vakit bulamadığım için]	102	3,21	1,360
[Çalışma yoğunluğunun fazlalığı]	102	3,20	1,298
[Ekonomik nedenler]	102	2,41	1,292
[Nedenler (Belirtiniz)]	102	1,03	,221
Toplam	102	2,575	1,150

Tablo 11. Katılımcıların spor yapma/spor yapmama güçlüğü çekmelerine neden olan düşüncelerinin dağılımı

Tablo 11 incelendiğinde araştırmaya katılanların beşli likert testte onları spor yapma/spor yapmama güçlüğü çekmelerine yönelik verdikleri cevaplarda “vakit bulamadığım için” seçeneğinin 3,21 ortalama 1,360 standart sapmaya, “çalışma yoğunluğunun fazlalığı” 3,20 ortalama 1,298 standart sapmaya sahip oldukları ve ortalamanın üstünde benimsedikleri, bu katılımcıların spor yapmama nedeni olarak bu iki sebebi en fazla öne sürdükleri görülmüştür. Yine “spor tesislerine ulaşım güçlüğü” seçeneği 2,66 ortalama 1,389 standart sapma, “spor yapılacak alan yetersizliği” seçeneği 2,94 ortalama 1,341 standart sapmaya, “ekonomik nedenler” seçeneği 2,41 ortalama 1,292 standart sapma ile araştırmaya katılanların orta düzeyde spor yapma ya da spor yapmama güçlüğü nedenleri arasındadır. Son olarak 1,03 ortalama ve 0,221 standart sapmayla bu seçeneklerin dışında başka nedeni olduğunu belirten bir katılımcıda olmuştur.

2.2. Katılımcıların Spor Yapmama/Spor Yapma Güçlüğü Çekme Nedenlerinin Kalıcılığı Hakkında Düşüncelerinin Dağılımı

Araştırmaya katılanların spor yapmama/spor yapma güçlüğü çekme nedenlerinin kalıcılığı hakkındaki düşüncelerinin dağılımı Tablo 12’de verilmiştir.

Spor Yapma/Yapmama Güçlüğü'nün Kalıcılığı Hakkında Düşünceleri	f	%
Evet	34	33,3
Hayır	68	66,7
Toplam	102	100,0

Tablo 12. Katılımcıların spor yapmama/spor yapma güçlüğü çekme nedenlerinin kalıcılığı hakkındaki düşüncelerinin dağılımı

Tablo 12 incelendiğinde evet cevabını verenler %33,3 (34), hayır cevabını verenler %66,7 (68) ile spor yapma güçlüğü'nün kalıcı olmadığını düşünenlerin oranı kalıcı olacağını düşünenlerin iki katı olarak karşımıza çıkmakta.

3. Altıncı alt problem spor yapmayan katılımcıların yönelim ve istekleri nelerdir?

3.1. Katılımcıların İmkânı Olsa Hangi Spor Aktivitesine Katılmak İstediklerine Dair Dağılımı

Araştırmaya katılanların imkanları olsa hangi spor aktivitesini yapmak istediklerinin dağılımları Tablo 13'te verilmiştir.

İmkânları Olsa Yapmak İstedikleri Spor Aktivitesi	f	%
Rekreasyonel Amaçlı Yürüyüşler	10	9,8
Yavaş Tempolu Koşular	5	4,9
Zindelik Aktiviteleri (Aerobik, Yoga, Plates vb.)	14	13,7
Uzak Doğu Sporları (Tekvando, Karate vb.)	4	3,9
Ağırlık Çalışması (Vücut Geliştirme vb.)	1	1,0
Raket Sporları (Tenis, Masa Tenisi, Badminton vb.)	8	7,8
Takım Sporları (Basketbol, Futbol, Voleybol vb.)	6	5,9
Doğa Sporları (Tırmanma, Trekking, Dağcılı vb.)	6	5,9

Kayak	5	4,9
Yüzme	42	41,2
Diğer	1	1,0
Toplam	102	100,0

Tablo 13. Katılımcıların imkanları olsa hangi spor aktivitesini yapmak istediklerine ilişkin dağılımları

Tablo 13'e bakıldığında; %9,8 (10) kişinin Rekreasyonel Amaçlı Yürüyüşler, %4,9 (5) kişinin Yavaş Tempolu Koşular, %13,7 (14) kişinin Zindelik Aktiviteleri(Aerobik, Yoga, Plates vb.), %3,9 (4) kişinin Uzak Doğu Sporları(Tekvando, Karate vb.), %1,0 (1) kişinin Ağırlık Çalışması(Vücut Geliştirme vb.), %7,8 (8) kişinin Raket Sporları(Tenis, Masa Tenisi, Badminton vb.), %5,9 (6) kişinin Takım Sporları(Basketbol, Futbol, Voleybol vb.), %5,9 (6) kişinin Doğa Sporları(Tırmanma, Trekking, Dağcılı vb.), %4,9 (5) kişinin Kayak, %41,2 (42) kişinin Yüzme, %1,0 (1) kişinin Diğer seçeneğini belirtmişlerdir.

3.2. Katılımcıların Sporun Sosyalleşmeye Etkisi ile İlgili Düşüncelerinin Dağılımı

Araştırmaya katılanların sporun sosyalleşmeye etkisi ile ilgili düşüncelerinin dağılımları Tablo 14'te verilmiştir.

Sporun sosyalleşmeye etkisi ile ilgili düşüncelerinizi belirtiniz	n	Ortalama	s
[Spor toplumsal ve toplumlar arası bütünleşmeyi sağlar]	102	4,34	,838
[Sporun toplumsal kargaşayı azaltıcı etkisi vardır]	102	4,34	,917
[Spor insanlar arası etkileşime olumlu katkı sağlar]	102	4,44	,765
[Spor eğitimi topluma faydalı bireyler yetiştirilmesinde önemli rol oynar]	102	4,47	,727
[Spor insanlara karşı olumlu duygular geliştirmesini sağlar]	102	4,40	,787
[Spor etkili iletişim kurmaya yardımcı olur]	102	4,44	,803
[Spor yapan bireyler kendisi ile barışık olur]	102	4,48	,685
Toplam	102	4,415	0,788

Tablo 14. Katılımcıların sporun sosyalleşmeye etkisi ile ilgili düşüncelerine ilişkin dağılımları

Tablo 14 incelendiğinde araştırmaya katılanların beşli likert testte sporun sosyalleşmeye etkisine ilişkin verdikleri cevaplarda “spor toplumsal ve toplumlar arası bütünleşmeyi sağlar” seçeneğinin 4,34 ortalama 0,838 standart sapmaya, “sporun toplumsal kargaşayı azaltıcı etkisi vardır” seçeneğinin 4,34 ortalama 0,917 standart sapmaya, “ spor insanlar arası etkileşime olumlu

katkı sağlar” seçeneğinin 4,44 ortalama 0,765 standart sapmaya, “spor eğitimi topluma faydalı bireyler yetiştirilmesinde önemli rol oynar” seçeneğinin 4,47 ortalama 0,727 standart sapmaya, “spor insanlara karşı olumlu duygular geliştirmesini sağlar” seçeneğinin 4,40 ortalama 0,787 standart sapmaya, “spor etkili iletişim kurmaya yardımcı olur” seçeneğinin 4,44 ortalama 0,803 standart sapmaya ve “spor yapan bireyler kendisi ile barışık olur” seçeneğinin 4,48 ortalama 0,685 standart sapmaya sahip oldukları ve ortalamanın üstünde benimsedikleri sonucu çıktığı görülmüştür.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışma Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde resmi okullarda görev yapan öğretmenlerin pandemi döneminde spor yapma alışkanlıklarının araştırılması amacıyla ilk, orta ve lise kademelerinde görev yapan öğretmenler üzerinde yapılmıştır. Çalışmaya 60 kadın 42 erkek olmak üzere 102 kişi katılmıştır. Çalışmada araştırmaya katılanların demografik özellikleri, spor ve sağlık ilişkisi hakkındaki farkındalıkları, katılımcıların spor yapma durumları, spor yapma güçlükleri, olanaklar hakkında bilgi düzeyleri ve ileride spor yapmak isterlerse hangi spor aktivitesini, nerede ve nasıl yapmak istediklerine dair verdikleri cevaplar incelenmiş ve aralarında ilişkiler kurulmuştur, testler uygulanarak çıkan sonuçlarda anlamlı farklar olup olmadığına bakılarak yorumlanmıştır.

1. Birinci alt probleme yönelik sonuçlar

Araştırmaya katılan öğretmenlerin büyük bir kısmının sportif faaliyetler için hiç bütçe ayırmadığı görülmüştür. Bütçe ayıranların sırasıyla 100-200 TL ve 200-300 TL arasında toplandığı görülmüştür. Bundan sonuçla katılımcıların spor etkinliklerine hiç bütçe ayırmayanların oranının üst düzeyde olduğu söylenebilir.

Araştırmaya katılan öğretmenlere spor yapıp yapmadıkları sorulmuş 60 (%58,8) kişi spor yaptığını, 42 (%41,2) kişi spor yapmadığını belirtmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin büyük kesiminin spor yaptığı söylenebilmektedir.

Araştırmaya katılan spor yaptığını belirten öğretmenlerin en fazla rekreasyon amaçlı yürüyüşler yaptıklarını belirtirken, uzak doğu sporları (tekvando, karate vb.), raket sporları (tenis, masa tenisi, badminton vb.) ve kayak sporlarını hiç yapmadıklarını belirtmişlerdir.

Katılımcıların spor yapma sıklıkları incelendiğinde haftada 2-3 gün seçeneğinin çok yüksek oranda olduğu ve diğer seçeneklerin birbirine çok yakın değerlerde seyrettiği görülmüştür.

Katılımcıların spor yapma süreleri incelendiğinde “05-45 dk.” 20 (%33,3), “46-119 dk.” 36 (%60), “120 dk. veya daha fazla” 3 (%5,0) ve “diğer” 1 (%1,7) olduğu görülmüş buna göre 46-119 dk. arasında spor yapanların oranının yüksek olduğu görülmektedir.

Katılımcıların spor yaptıkları yerler ile ilgili verdikleri cevaplarda çoğunlukla özel sektöre ait alanlar, daha sonra sırasıyla açık alanlar, yerleşim yerlerindeki yollar ve bina veya site içerisinde cevaplarını verdikleri görülmüştür.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin yakınlarını spor yapmaya çok büyük oranda davet ve teşvik ettikleri görülmüştür. Bunun sonucunda sporun sosyalleşme ve kaynaştırıcı etkileri olduğunu, bu sayede spor yapma oranının teşvik ve davetlerle artma eğiliminde olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin kimlerle beraber spor yaptıklarına ilişkin verdikleri cevaplarda ilk sırayı arkadaşları, daha sonra bireysel ve ailenin izlediği görülmüş. Bundan sonuçla bireylerin spor yaparken yanlarında samimi ve yakın buldukları kişileri istedikleri sonucuna varılmıştır.

2. İkinci alt probleme yönelik sonuçlar

Araştırmaya katılan öğretmenlere “spor yapmama/spor yapma güçlüğü çekme nedenlerinin kalıcılığı” hakkında düşünceleri sorulmuş ve bu soruya 68 (%66,7) gibi büyük bir oranda hayır cevabı verilmiştir. Bunun sonucunda öğretmenlerin spor yapmama nedenlerini ortadan kaldıracı çalışmalarla spora katılımlarının artacağı düşünülmektedir.

3. Üçüncü alt probleme yönelik sonuçlar

Araştırmaya katılan spor yapmadığını belirten öğretmenlerin imkanları olsa hangi spor etkinliğini yapmak istediklerine ait cevaplara bakıldığında 42 (%41,2) gibi çok büyük bir oranda yüzme sporunu yapmayı tercih ettikleri görülmektedir.

Öneriler

Bu araştırmada karşımıza çıkan sonuçlar genel olarak spora bakış açısı ve sporun yaygınlaşması ve kişilerin gündelik hayatının bir rutini olması açısından umut verici sonuçlar sunmuştur. Araştırmanın evreni ve örneklemini üzerinden bakıldığında biraz daha sportif faaliyetlerin yararları hakkında bilgilendirmenin artırılması, spor olanakları ve mekanlarının gelişimi ve fazlalaşması, spor yapamama güçlüğü ortadan kaldıracı çalışmalarla spor yapan ve yapma süresini ve çeşitliliğini arttıran bir öğretmen camiası elde etmek çok zor görünmemektedir.

Bu çalışmanın evreni istenildiğinde farklı evrenlere yönlendirilerek uygulanabilecek örneğin çocuklar, gençler, memurlar, tüm çalışanlar, ev hanımları, engelliler vb. gibi ya da evreni genişletilerek ülke geneli tüm vatandaşlara uygulanabilecek parametrelere sahip olduğu düşünülmektedir. Bu sayede daha büyük kitlelerin spor yapma alışkanlıkları hakkında bilgi sahibi olunabilir ve bu alanda gelişim ve değişimin önü açılabilir.

Kaynakça

- Aracı, H. (1999. Akt; Ulukan, 2012). *İletişim Becerilerinin Takım ve Bireysel Sporculara Olan Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Karaman: Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 19
- Cashmore, J. (2008, Akt; Karabulut, G. 2010). *İlköğretim 5. Sınıf Öğrencilerinin Oyun Tercihlerine ve Spora Katılımlarına Göre Kaygı Düzeylerinin ve Başarı Algılarının İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü,
- Corsini, A. vd. (2020, Akt; Koçak, Z. & Kaya, Ö. 2020). *COVID-19 Pandemisi, Spor, Sporcu Üçgeni: Etkilenimler ve Öneriler*. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, Sayı: 5(2), 129-133
- Çiriş, V. (2014. Akt; Güllü, 2017). *Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Beceri Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Uluslararası Spor, Egzersiz ve Antrenman Bilimi Dergisi, Cilt 3, Sayı 3, 87
- Erkal, M. (1996, Akt; Dalkılıç, 2011). *İlköğretim Öğrencilerinin Sportif Faaliyetlere Katılım Düzeyi ve İletişim Becerileri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Karaman: Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 42
- Hürriyet. (2021). Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/mahmure/evde-kalin-ama-hareketsiz-kalmayin-iste-evde-yapilabilecek-egzersizler-> Erişim Tarihi: 02.01.2021
- İnal, A. (2000. Akt; Akandere, vd. 2015). *Sporun Orta Öğretim Öğrencilerinin Kendilerine Karşı Tolerans Düzeyine Etkisi*, Sportif Bakış: Spor ve Eğitim Bilimleri Dergisi, Sayı 2, 60
- Karasar, N. (2007). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (17.baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık
- Kat, H. (2009. Akt; Yıldırım, 2011) *Lisanslı Olarak Takım Sportu ve Bireysel Spor Yapan ile Spor Yapmayan Orta Öğretim Öğrencilerinin Sosyal Beceri Düzeylerinin Karşılaştırılması*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 37.
- Kuş, A. (1993. Akt; Kılçık, 2016). *İlköğretim Okulları İkinci Kademe Öğrencilerinin Beden Eğitimi ve Spor Dersine İlişkin Tutumlarının Belirlenmesi (Düzce Örneği)*. Yüksek Lisan Tezi. Düzce: Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü,
- Masters, & Perlman, (2013. Akt; Ünal, 2020). *Eurasian Journal Of Health Sciences*. Avrasya Sağlık Bilimleri Dergisi, Sayı 3, 96.
- Özdedeoğlu, B. (2014). *Üniversitelerdeki Akademik Personelin Spor Yapma Alışkanlıklarının Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Şahan, H. (2007). *Üniversite Öğrencilerinin Sosyalleşme Sürecinde Spor Aktivitelerinin Rolü*. Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 53-55-58-60.
- Şenol & Birsnel, (2020 Akt; Ekici & Yarsan, 2020). *Covid -19 Tedavisinde Kullanılan Bazı İlaçlar ve Farmakolojik Değerlendirme*. Avrasya Sağlık Bilimleri Dergisi, Cilt 3, Özel Sayı
- Tiftikçi, İ. (2020). *Covid-19 Pandemi Sürecinin Acil Tıp Asistanlarının Eğitime ve İş Gerginliğine Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü,
- Yangın, E. (1997. Akt; Kılçık, 2016). *İlköğretim Okulları İkinci Kademe Öğrencilerinin Beden Eğitimi ve Spor Dersine İlişkin Tutumlarının Belirlenmesi (Düzce Örneği)*. Yüksek Lisan Tezi. Düzce: Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü,

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi

BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

ISSN: 2717-6584

Ermeni Tarihçi Mesrob K. Krokian'a Göre Erzurum'da Ermeniler ve Türklerle İlgili İleri Sürdüğü Nüfus Verilerinin Değerlendirilmesi

The Evaluation of Population Data He Put forward about Armenians and Turks in Erzurum According to Armenian Historian Mesrob K. Krokian

DOI: 10.58646/bengi.1233252

Mehmet Yaylacı *

Özet

Yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti'nin tebaası olan Ermeni milleti 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rumlar ve Sırplar gibi kendi bağımsızlıklarını kazanmak için uzun soluklu bir çalışma başlatmış, 1878 Osmanlı Rus savaşı ile emellerine ulaşamayınca, çareyi kendi kaderlerini kendilerinin belirleyebilmesi amacıyla 1890-1915 yıllarına kadar süren bir ayaklanmalar devresine girmekte bulmuşlardır. Ancak bu ayaklanmaların hemen her defasında Ermeni milletine hüsrandan başka bir şey getirmediği aşikardır. Mesrob K. Krikorian, (1976). *Osmanlı İmparatorluğu Hizmetinde Ermeniler, 1860-1908*, Viyana adlı doktora tezinde bu hususa dikkat çekmekle beraber, Osmanlı Devleti'nin Sevk ve İskân Kanununu bir sürgün yasasından çok Ermenilerin yok ediliş yasası gibi yansıtıyor olsa da eserin geneli ele alındığında 1860-1915 yılları arasında Osmanlı emrinde bulunan

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Bağımsız Yazar, mehmetyaylaci@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-2345-6789.

Atf/Citation: Yaylacı M., (2023). Ermeni Tarihçi Mesrob K. Krokian'a Göre Erzurum'da Ermeniler ve Türklerle İlgili İleri Sürdüğü Nüfus Verilerinin Değerlendirilmesi. *BENĞİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*. 2023 (1), 136-150.

ve henüz bir bağımsızlık havasına girmemişken Ermenilerle Türkler arasındaki idari ve kültürel bağları ortaya koymaya çalışmaktadır. Diğer taraftan eser verdiği istatistiki bilgiler ile Osmanlı tezlerine çok yakın veriler sunmakta ve Türklerin iddialarının aksine Doğu Anadolu'da Ermenilerin çoğunlukta olduğunu ispat etmeye çalışan veriler sunmaktadır.

Bu makale, Krikorian'ın ileri sürdüğü Ermeni yanlısı görüşleri düzeltmek ve konu hakkındaki Türk tarafının tezlerini ortaya koymaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni, Türk, Osmanlı, Doğu Anadolu.

Abstract

The Armenian nation, which was the subject of the Ottoman Empire for centuries, started a long-term effort to gain their independence, like the Greeks and Serbs, from the second half of the 19th century. They found themselves entering a period of uprisings. However, it is obvious that these uprisings brought nothing but disappointment to the Armenian nation almost every time. Mesrob K. Krikorian, (1976). While drawing attention to this issue in his doctoral thesis titled *Armenians in the Service of the Ottoman Empire, 1860-1908, Vienna*, although it reflects the Law of Dispatch and Settlement of the Ottoman Empire as the law of the extermination of Armenians rather than an exile law, when the work, in general, is taken into account, the Ottoman Empire between 1860-1915. He tries to reveal the administrative and cultural ties between Armenians and Turks, who are under his command and have not yet entered the mood for independence. On the other hand, he presents data very close to the Ottoman theses with the statistical information he provides, and presents data that tries to prove that the Armenians are in the majority in Eastern Anatolia, contrary to the claims of the Turks.

This article tries to correct the pro-Armenian views put forward by Krikorian and to reveal the Turkish side's arguments on the subject.

Keywords: Armenian, Turkish, Ottoman, Eastern Anatolia.

Giriş

Malazgirt Meydan muharebesini kazanan Alparslan Erzurum'u ikta olarak Emir Saltuk'a verdi. Şehrin fethini gerçekleştiren Emir Saltuk burada kendi hanedanlığını kurdu. Büyük Selçuklu Devleti'nin parçalanmasından sonra bu beylik Anadolu Selçuklu Devleti'ne bağlandı. Süleyman şah Saltukoğulları Beyliği'ni ortadan kaldırarak Erzurum'u Anadolu Selçuklu Devleti topraklarına kattı ve yaklaşmakta olan Moğol tehlikesine karşı şehri tahkim ederek gerekli tedbirleri aldı (Küçük, 1995: 322).

Şehir, 1242'de Moğol kumandanı Baycu Noyan tarafından tahrip olundu ve halkın büyük bir kısmı kılıçtan geçirildi. Anadolu Selçuklu Devleti'nin Köse Dağ Savaşı'nda yenilmesi ve Moğolların hakimiyetinin tanınması şehrin durumunu oldukça etkiledi. Burası bundan sonra Moğol ordularının Selçuklu sınır boylarındaki önemli bir toplanma merkezi haline geldi. Anadolu Selçuklu Devleti'nin ortadan kalkmasından sonra (M.1308) şehir bir müddet Moğolların kurduğu İlhanlı Devleti'ne bağlandı. Erzurum, bu devletin parçalanmasından sonra ise en karışık dönemini yaşadı. Bir süre sonra bütün Doğu Anadolu'yu istila eden Timur burayı da işgal ve tahrip etti. Halkın bir kısmı kılıçtan geçirildi, bir kısmı ise daha güvenilir bölgelere göç etti. Timur'un 1405'te ölmesinden sonra Erzurum'da Akkoyunlu ve Karakoyunlular arasındaki mücadele yeniden şiddetlendi. 1435'te şehrin eski yerleşim yeri olan Karaz civarında cereyan eden savaşı Karakoyunlular kazandı. Ancak Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, 1468 yılında Karakoyunlu beyliğine son vererek Erzurum'u tamamen ele geçirdi aldı (Küçük, 1995: 322). Osmanlı kaynaklarında Hasan-ı Dıraz (Konukçu, 1992: 61) olarak tanınan Uzun Hasan döneminin Erzurumun sosyal ve iktisadi hayatında önemli bir yeri vardır. Onun tarafından konulan ve "Hasan Padişah Kanûnu" olarak bilinen kanûn-nâme, Osmanlıların şehri fethinden sonra bir müddet daha yürürlükte kaldı (Gurre-i Rebi'ül-evvel 947 tarihli defter (BOA, TD, nr. 205, s. 5).

Erzurum'un Osmanlılar tarafından kesin olarak ne zaman fethedildiği bilinmemekle beraber muhtemelen Mısır seferinden sonra, 1518-1519 tarihleri arasında fethedildi (Küçük, 1995: 323). Yavuz Sultan Selim Çaldıran seferine giderken Erzurum'a yakın bir konakladı, ama şehre girmedi (Küçük, 1995: 323). Kanunî Sultan Süleyman'ın Irak üzerine yaptığı seferler esnasında şehir, imar ve iskân edildi. Daha sonraki İransavaşları sırasında Osmanlı ordularının ikmal ve toplanma merkezi olan şehirde, istikrar ancak 1590'da taraflar arasında yapılan bir anlaşmadan sonra sağlanabildi. Anadolu'yu kasıp kavuran Celâlî isyanlarında şehir, Celâlî lideri ve eski Erzurum Beylerbeyi olan Abaza Mehmed Paşa tarafından ele geçirildi.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında başlayan İran savaşları ve ardından bu yüzyılın sonlarında bölgede gücünü artıran Rusya'nın güney Kafkasya'da giriştiği istila hareketleri, şehrin askerî önemi yeniden ön plana çıkardı. Erzurum gerek Rus Devleti'ne ve gerekse İran 'a karşı tahkim edilmeye

çalışıldı. Ancak valilerin olumsuz tavırlarından dolayı istenilen netice alınamadı (Küçük, 1995: 323). İran ile yapılan mücadeleler 28 Temmuz 1823'te imzalanan Erzurum Antlaşması ile sona ermesine rağmen Rus tehdidi artarak devam etti. Erzurum 8 Temmuz 1829 tarihinde Ruslar tarafından işgal edildi. Rusların elinde üç ay kalan şehir geniş ölçüde tahrip edildi. Ruslar şehrin iç kalesini tahkim etmek için pek çok cami, türbe ve binayı yıktılar. Halkın bir kısmını göçe maruz bıraktılar. Şehrin boşaltılmasına sebep olan bu göç esnasında çoğu sanat erbâbı olan büyük bir Ermeni kitlesini de beraberlerinde götürdüler (Küçük, 1995: 324).

Edirne Antlaşması ile Rusların boşalttığı şehir, Osmanlılar tarafından yeniden imar ve iskân edilmeye başlandı. Bölgenin sorunlarını yerinde görmek ve çözüme kavuşturmak isteyen merkezî hükümet Hafız Paşa'yı Erzuruma müşir olarak tayin etti. Hafız Paşanın Tanzimât'ın ilanına bir ay kala geldiği şehirdeki ilk icraatı, fermanın getirdiği değişikliklerin bölgede iyi anlaşılması için çalışmak oldu (Küçük, 1975: 160-161). Buna rağmen 1839'da yürürlüğe giren Tanzimât uygulamaları şehirde yeni karışıklıkların meydana gelmesine yol açtı. Asayişsizliğin ve idarecilerin sorumsuz davranışlarının hat safhaya ulaştığı şehirde, bu yıllarda zûhur eden kıtlık ve pahalılık halkın bir kısmını Anadolu'nun başka şehirlerine, bir kısmını ise Rusya ve İrangiye komşu ülkelere göç etmek zorunda bıraktı (Küçük, 1978: 187-188). Benzeri hadiselerin diğer şehirlerde de baş göstermesi Tanzimât'ın bütün Osmanlı eyaletlerinde uygulanmasının şimdilik mümkün olmadığını ortaya koyduğu gibi, Erzurum dahil merkeze uzak eyaletlerin uygulama dışında bırakılmasını gerektirdi (Küçük, 1975: 161). Bir süre sonra şehirde asayişin yeniden sağlanması üzerine 1845'te tatbikine başlanan Tanzimât uygulamaları, bu defa da vergi ve malî konularda halk arasında rahatsızlığa sebebiyet verdi (*Tanzimât-ı Hayriyye Defteri*, nr. I, s. 194, Hüküm 5)1.

1. İdari Yapı ve Nüfus

On dokuzuncu yüzyılda Erzurum idari yönden birkaç kısma ayrıldı. Erzurum (1875) altı vilayetten oluşmaktaydı. Bunlar Erzurum, Van, Hakkâri, Bitlis, Hozat (Dersim) ve Kars-Çıldır idi. Daha sonra, 1888'de bir ferman ile Hakkâri, Van vilayetleri de bu vilayete dahil edildi. Daha önce bu vilayete bağlı olan Hozat, Elâzığ (Ma'muret ül-Aziz)'a, Bayburt sancağı da Erzincan'a bağlandı (Krikorian, 1976: 39-4).

Erzurum'da ilk nüfus ve arazi tahriri 1523'te gerçekleştirilmiştir. Buna göre, Erzurum 12 mahallesi ile Bayburt Sancağı'nın Şogayn (Aşkale) kazasına bağlı idi. Kaza merkezi daha sonra Şogayn'dan

---

¹ 11 Cemaziye'l- evvel 1261 (18 Mayıs 1845) tarihinde Erzurum Defterdarlığına Rıza Bey tarafından yazılan bir tezkerede Erzurum'un Tanzimât'a dahil edilmesine dair "Erzurum eyaleti iş bu altmış bir senesi martından itibaren Tanzimât-ı Hayriyye usûlunun icrâsiyle..." ifadesi yer almaktadır (BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 8570).

Erzurum'a nakledildi (BOA, TD, nr. 387, s. 867). Bir sonraki tahrir 1540 yılında yapılmıştır (Barkan, ts: 18). Şehirdeki 27 mahallede 21 hane nüfus yaşamakta idi (Erim, 1991: 127 vd). Geri kalan 22 mahallede ise hiç kimsenin mevcut olmadığı anlaşılmaktadır. Osmanlı idaresine girmesinden sonra istikrar ve sükûna kavuşan şehirde, halka ağır gelen bazı vergilerin kalkması, ahalinin şehre dönmesini sağladı. Bu arada köylerde yaşayan Ermeniler de yeniden şehirde yerleşmeye başladı (Küçük, 1995: 325). Erzurum şehrinin XVI. yüzyılın ilk yarısında, Erzurum nde bulunan 1600 civarındaki asker ve aileleriyle 2000 civarındaydı. Bu yüzyılın son çeyreğine doğru 1475'i Müslüman, 1145'i gayri müslim olmak üzere şehirdeki vergi mükellefi nüfusun 2600 civarında olduğu tahmin edilmektedir (Aydın, 1970: 110-114). Aynı tarihlerde askerî ve diğer görevlilerle birlikte şehirde 5-6 bin kişilik bir nüfus bulunmaktaydı (Küçük, 1995: 326).

XVII. asır Erzurum için yeni bir imar ve iskân dönemi olmuştur. Bu asrın ilk yarısında şehre gelen Evliya Çelebi'ye göre şehrin nüfusu 1700 hane idi (Evliya Çelebi, 1344: 212). XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde şehre gelen Tournefort'a göre şehrin nüfusu 25 bin kişi civarında idi. Bu nüfusun 18 bini Türk 7-8 bini Ermeni, 500'ü ise Rum idi. Bu yüzyılda Anadolu'nun önemli ticaret merkezlerinden biri olan şehrin gelişmesi ve büyümesi devam etti. XIX. yüzyılın başlarında 200 bin civarındaki nüfusun, 1826 tarihlerinde 130 bin civarına düştüğü tahmin edilmektedir (Erim, 1991: 127). Bu düşüşün, Yeniçeri teşkilatının kaldırılmasıyla yakından alâkalı olduğu anlaşılmaktadır. Buna rağmen Osmanlı idaresine girdikten sonra Erzurum'un nüfusunda sürekli bir artışın olduğunu tespit etmek mümkündür (Küçük, 1995: 321-32).

1844 yılında Erzurum Eyaletinin 4 sancağı olan Erzurum, Kars, Çıldır ve Bayezid'de toplam nüfusun 100.000 olduğu Ubcini tarafından ifade edilmiştir (Küçük, 1985: 401; bkz. Ubcini, 1853). 1845 yılında başlanan bir başka nüfus sayımı ise 1847 yılında bitirilmiştir (Küçük, 1977: 190; BOA, Cevdet Dahiliye, nr. 9060). Tanzimat ve biraz öncesinde yürürlüğe sokulan nüfus ve arazi tahrirleri Erzurum'da da uygulanmıştır. Ancak şehrin uzun bir işgal dönemi geçirmiş olması, nüfus ve emlak tahrirlerinin yeni vergiler getireceği endişesi, halkın bu faaliyetlere olan ilgisini azaltmıştır. Bu çalışmalardan biri reâyâ nüfusunun tespiti amacıyla 1258H. (1842 M.) tarihinde yapılmıştır. Erzurum vilayetine bağlı; Erzurum, Erzincan, İspir, Pasin-i Süflâ, Tortum, Pasin-i Ulya, Bayburt, Şiran, ve Tercan kazaları tahrir edilmiştir. Tahrirde kuyud-ı atik ve kuyud-ı cedid olarak iki tahrirden bahsedilmektedir. Kuyud-ı cedid tahririne göre vilayette 13.556 reâyâ, kuyud-ı atik tahririne göre ise toplam 19.556 reâyâ bulunduğu anlaşılmaktadır (Küçük, 1978: 230). Bu farklılığın tahrire iştirak etmeyen ahaliden kaynaklandığı söylenebilir. İkinci bir tahrir ise 1261H.(1845M.) tarihinde uygulanmıştır. Bu tahrirde ise müslim ve gayrimüslimlerin tamamı sayıma tabi tutulmuştur. Bu tahrirden Erzurum vilayetine bağlı Erzurum, Bayburt, Tercan, Şiran, Erzincan, Pasin-i Ulyâ, İspir,

Kığı, Tortum, Pasin-i Süflâ kazaları tespit edilebilmektedir. Buna göre Erzurum vilayetinde toplam 78.447 Müslüman ve 27.182 Gayrimüslim bulunmaktaydı (Küçük, 1978: 219-220).

1847 yılına ait bir başka belgede Erzurum kazasının 53 mahalle, 156 Ova köyü ve 9 Bestanlı Aşireti köyüne ait mizanda toplam 26.749 Müslüman ve gayrimüslim nüfus ile 450 Rusya teb'ası Rum, Ermeni ve Yahudi vardı. Bu nüfusun 18.810'u Müslüman, 7.939'u ise Ermeni ve Rum idi (Küçük, 1978: 219-220).

Erzurum Ovası dışında olan 127 köyde yaklaşık 13.555 Müslüman ve gayrimüslim tespit edilmiştir. Bu nüfusun 5759'u Müslüman, 1712'si ise Ermeni ve Rum idi. Bütün nüfusu dikkate aldığımızda, Erzurum'da ortalama 63.860 nüfusun yaşadığını söyleyebiliriz. Erzurum Eyaletine bağlı Şiran kazasındaki 73 köyün nüfusu olan 5.980 nüfusu da eklediğimizde Eyaletin Şiran ve Erzurum kazalarında 52.940 Müslüman, 14995 Ermeni ve 1125 Rum olarak toplam 69.060 kişi yaşamaktaydı (Küçük, 1978: 219-220).

1862'de, İngiltere Konsolosu R.A.O. Dalyell, Erzurum eyaletinin (Muş ve Kars dahil) nüfusunu, çoğu Ermeni, %25'i Hıristiyanlardan oluşmak üzere 732.458 kişi olarak rapor etti (Bkz. Krikorian, 1976). 1869'da Konsolos J. G. Taylor Erzurum Ermenilerini 295.700 (287.000'i Apostolic ve 8.000'i Katolik) olarak tespit etti (Bkz. Krikorian, 1976). 1888-9'da Erzurum vilayet olduğu zaman, nüfusu Fraşeri tarafından 109.835'i Ermeni ve 464.129'u Müslüman olmak üzere 581.753 olarak tahmin edildi. (Şemseddin Sami, II, 1889: 830) Cuinet'e göre (1890) eyaletin nüfusu şöyledir (Cuinet, I, 1890: 136; Ali Cevad, 1312: 57; Lepsius, 1919: 34):

Ermeniler

Apostolic	120.273
Katolik	12.022
Protestan	2.672
	134.967
Rum Ortodoks	3.725
Kıptiler (Copts)	16
Müslümanlar	500.782
Yahudiler	6
'Yabancılar' (Foreigners)	1.220
'Yabancılar' (Strangers)	4.986
Toplam	645.702

Ermeni kaynakların verdiği bilgilere göre eyaletin Erzurum sancağında toplam 89.944 Ermeni bulunmaktaydı. Bu Ermeniler kendi aralarında sınıflandırıldığında Gregoryenler (Apostolikler)

77.476, Katoliklerin 10.180, Protestanların 2.288 nüfus olduğu görülür. Aynı şekilde Erzincan sancağında 34.518 Ermeni ikamet etmekteydi. Bunlardan Gregoryenler 34.145, Katolikler 88, Protestanlar 285 kişiydi. Doğubayazıt sancağındaki Ermeniler ise 10.505 kadar idi. Doğubayazıt'taki Ermenilerden Gregoryenler 8.652, Katolikler 1.754, Protestanlar 99 kişiydi (Krikorian, 1976: 40-41).

Yine Ermeni kaynaklarından İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesi ve Theodik'in Almanak'ı (Leart, 1913: -61; Bryce, 1916:661; Theodik, 1922: 261) vilayetin Ermeni sakinlerini (1900'lü yıllar için) 215.000 olarak tahmin eder. M. Ormanian (Ormanian, 1955: 205-206; Lepsius, Lepsius, 1919: 304-305) ise (1900'ler için) Erzurum Ermenilerini 203.400 olarak (Erzurum, Hasankale, Tercan, Kiği olmak üzere toplam 135.500; Erzincan: Erzincan, Bayburt, Kemah olmak üzere toplam 52.700; Doğubayazıt 15.200) verir (Krikorian, 1976: 41).

Lynch'in 1896'da Erzurum'u ziyaretinde kaza nüfusunun 40 bine yükseldiğini, bu nüfusun yaklaşık 10.500'ünün Ermenilerden meydana geldiğini bildirmektedir. Lynch, vilayete ait nüfusu ise 544.502 olarak verir. Bu nüfusun sadece 106.768'i Ermenilerden meydana gelmekteydi (Gürün, 2001: 139)². Osmanlı Devleti ıslahat meseleleri gündeme gelince bölgeye bir heyet göndererek (1895) vilayet nüfusunu saydırmışlar ve 669.717 rakamını tespit etmişlerdi. Bu nüfusun yaklaşık 119.935'inin ise Ermeni olduğunu İngiltere'ye bildirmek üzere rapora ilave etmişlerdi (Gürün, 2001: 140). Karpat'ın verdiği 1893 nüfus tahminlerine göre Erzurum'da 101.138 Ermeni, Shaw'ın (1882) tahmini ise 109.838, 1880 Ermeni Patrikliğinin tahmini 134.000, Cuinet'in aynı tarihli tahminine göre (vilayette 645.702 nüfus) 134.967, William Everett'in (1895) 159.798 idi (Küçük, 1975: 165-66). 1330 (1911-12) Osmanlı nüfus sayımına göre Erzurum'daki Ermenilerin sayısı ise 163.218 (Özgül, 2001: 58)³, 1913 yılına ait Patriklik tahminlerine göre ise 202.391 (McCarthy, 2002: 80). Krikorian ise Erzurum Vilayeti'ndeki Ermeni nüfusu 150.000 olarak vermektedir. Ancak Cuinet'in rakamı en az Osmanlı istatistikleri kadar ve o devrin diğer kaynaklarından daha muteber kabul edilebilir.

2. Ermenilerin Vilayette Yapmış Oldukları Hizmetler

² 1880 yılına ait Patrikhane verilerinde vilayet nüfusu 270.000 olarak gösterilmektedir. Bu nüfusun 111.000'i Ermenilerden oluşmaktaydı. 1881'de ise bu rakam 128.478'e ulaşmıştır. İngiltere'ye Patrik tarafından verilen rakamlar ise 215.177'dir. Cuinet ise 645.702 olarak verdiği rakamın 134.488'inin Ermeni olduğunu belirtmektedir. 1890 Osmanlı Nüfus sayımında ise vilayetin nüfusu 555.159, gayrimüslim nüfus ise ki bunlar muhtemelen çoğunlukla Ermeni'dir (Rumları 3.356, Cuinet 3725, Patrik 5000 olarak verir), toplam 113.488 idi (Gürün, 2001: 140).

³ Marchel Leart'ın Patrikhaneye atfen verdiği 1912 rakamlarına göre Erzurum'daki Ermeni nüfus yaklaşık 215.000 civarındadır (Gürün, 2001: s. 127).

2.1. Meslek ve Zanaatlar

Erzurum'un kırsal bölgelerindeki Ermeniler ziraatla uğraşırlardı, fakat gerçekte onların pek çoğunun kendi toprağı yoktu. Ermeni kaynaklar Ermenilerin bu durumu ağır vergiler, haydutluk, Türk ve Kürt şefler tarafından yapılan baskılara bağlasalar da gerçek elbette böyle değildir.

Cevdet Küçük bu konuda şöyle demektedir: "Ermenilerin ziraî bölgelerde yaşayan nüfusunun okuma imkânı bulması ve Batı malları ticaretinin gelişmesi sonucu ortaya çıkan yetişmiş personel ve müteşebbis talebi, Ermeni gençlerinin ve ailelerinin ziraî bölgelerden büyük ticaret merkezlerine göçlerini hızlandırmıştır." (Küçük, 1985: 402). Ermeni kaynaklar, Ermenilerin kendi çiftlik veya arazileri olmadığı için devlet arazisinde veya diğer emlak ve arazi sahipleri için çalıştıklarını, kazançlarından hükümete ondalık öşür ödediklerini, kalan ürünün ise değişik oranlarda köylüler ve sipahiler arasında bölündüğünden bahsederler. Bu kaynak sahiplerinin gözden kaçırdığı önemli konu, Osmanlı Devleti'nde toprağa bağlı ahalinin hemen hepsinde durum böyledir. Bir Müslüman köylü ile Ermeni köylü arasında bu bakımdan hiçbir farklılık yoktur. Herkes öşrünü öder ve kalan kendilerini korumakla görevli olan ve devlete asker yetiştiren Sipahi ile bölüşürlerdi.

Ermenilerin çoğunluğu kasabalarda toplandılar ve çok çeşitli zanaat ve ticaretle iştiler. 1862'de Konsolos Dalyell'in raporu:

"Kasabalarda (Erzurum eyaletinde) ticaretle ilgili sınıf, binaenaleyh, özellikle Hristiyanlar, genellikle kendi ev veya dükkânlarına sahipti fakat görünen odur ki, batta bir hayli toprak mülke sahip olmak, Hristiyanlar için Türkiye'nin bu kesiminde hiçbir şekilde nadir değildi." (Krikorian, 1976: 41-42).

Erzurum'a doğru büyük stratejik ve ticarî önemi olan bir yol uzanır. Bu Trabzon'dan Tebriz'e kadar uzanan tarihî ticaret yoluydu. Sonuç olarak, Erzurum işlek bir ticaret merkeziydi ve Ermeniler, Rum ve İran lı tüccarlarla, oradaki ticarete aktif bir rol oynarlardı. A. Dö, vilayetin el sanatları ve ticaretinde Ermenilerin sahip olduğu payı bildiren bir ifadesinde:

Ermeniler başlıca ticaret ve el sanatlarıyla uğraşırlar. Zanaatlar burada çok iyi gelişmiştir. Erzurum'da yaklaşık yarısına Ermenilerin sahip oldukları, 3.000'den fazla dükkân ve meyhane vardı. Bu Ermenilerin beş yüz kadarı perakende satış tüccarıdır; bazıları İstanbul ve diğer kasabalarla ticarî ilişkilere sahip büyük tüccarlardır. 1.000'den fazla kişi, sadece kasabalarda değil, oadaki köylerde de pek çok Ermeni aileye dayanak olan, en çok başarılı oldukları mesleklerle -duvarcılık- uğraşırlardı. (Vani, 1912: 163.)

2.2. İştirak Ettikleri Merkezler

Ermenilerin çoğu vilayetin merkezinde yaşırdı ve büyük bir kısmı da Erzurum sancağında yerleşikti. Cuinet'in istatistiklerine göre (Cuinet, I, 1890:137) Ermeni nüfusun tamamı olan 134.967'nin dışındaki 89.944 nüfus, Erzurum sancağında meskûndü. Bundan dolayı merkez sancağın umumî idaresinde Ermeniler büyük oranda rol oynadılar (Krikorian, 1976: 42).

Diğer iki sancakta Ermeniler özellikle Erzincan kasabasında, Erzincan sancağındaki Kemah ve Kuruçay kazalarında, Doğubayazıt sancağının Doğubayazıt, Kara Kilise ve Eleşkirt kazalarında sosyal hayata katkıda bulundular.

2.3. Faaliyet Sahaları

Ermeni iştirakçilerin başlıca alanları politik idare, maliye ve yargıdır. Hükümet merkezleri bulunan Erzurum kasabasında Ermeniler geniş ölçüde sosyal hayata katkıda bulunurdu. Apostolic ve Katolik toplumların piskoposları yerel idarî meclisin tabii azalarıydı, itibarlı veya eğitilmiş insanlardan seçilen başkaca iki Ermeni aza daha vardı. Genellikle bu iki Ermeni aza dört veya altı Türk'e karşı, Belediye meclisine seçilirdi. Vilayetin diğer bölgelerinde Ermenilerin ruhani liderleri Erzurum'da Ovacık, Kiğı, Tercan ve Hasan Kale Erzincan'da Bayburt ve İspir, Doğubayazıt'ta Doğubayazıt, Ağrı (Kara Kilise) ve Eleşkirt kazalarında idarî meclisin tabii azalarıydı. Kazaların her birinde, aza-i tabiiilerden başka, genellikle iki Ermeni daha seçilirdi. Belediye meclisindeki Ermeniler bir veya iki arasında olurdu, fakat normalde iki aza seçilirdi; bunların tamamı Türklerden daha az olurdu (Krikorian, 1976: 42).

Vilayetin malî meselelerinde Ermeniler deneyimli tüccarlar olarak, önemli bir rol oynarlardı. Onlar hazine dairesinde, mal kaleminde, tütün tekeline, Duyun-ı Umumiye'de, ticaret odasında ve Ziraat Bankası şubesinde çalışırlardı. Onlar bir ila üç arasında olup, kâtip, muhasebeci, sandık emini, ambar memuru (storekeeper) olarak istihdam edilirdi. Tütün tekeline sekiz veya dokuz memurun altı kadarının Ermeni olması usuldü. Erzurum merkezindeki Mahkemede Ermeniler Bidayet, İstinaf ve Ticaret mahkemelerinde nüfuzluydular. Onlar sivil veya ağır ceza dairelerinin her ikisinde de iki yargıç, fakat her bölümde daha sık olarak bir tane olmak üzere faaliyet gösterirdi. Ticarî mahkemede, normal olarak iki veya daha fazla Ermeni üye vardı, bazen bir Rum tarafından refakat edilirdi. Doğubayazıt ve Erzincan sancaklarının merkezleri de fazlasıyla aynı durumdaydı. Her bir kazanın sınırları dışındaki Ermeniler genelde Bidayet mahkemesinde, sadece adli dairede olmak üzere, bir aza tarafından temsil edilirdi (Krikorian, 1976: 42).

Hükümet dairelerindeki etkin Ermenilerin diğer görüşleri, tahrirat şubelerinde, mühendislikte, sosyal sağlık hizmetlerinde, zirai müfettişlikte, eğitim komisyonu ve polis gücündeydi. Bu iştirakçiler başlıca sancak merkezlerinde yer alırlar. Ermeniler mühendislik ve umumi işler dairelerinde mühendis ve ustabaşı olarak; posta ve telgraf servisinde operatör olarak;

basında kompozitör ve makinist olarak hizmet ederlerdi. Dikkate değerdir ki, sekreterlikte vilayet tercümanı çoğunlukla Ermenilerdi. Ermeni tercümanlar posta ve telgraf servisinde istihdam edilirdi. Ermeni memurlar nüfus sicilliğinde tahrirat müdürlüğünde çalışırlardı (Krikorian, 1976: 42).

Ziraî iştirakçilere gelince Ermeni memurları özellikle Orman müfettişleriyle ilgili olarak buluruz. Eğitimdeki Ermeniler eğitim meclis ve komitelerinde Türklerle ortak olurlardı. İlgi çekicidir ki, 1896 Reformlarından sonra Ermeni dili Erzurum kasabasında ortaokullara seçmeli olarak konuldu (Krikorian, 1976: 42).

Polis gücünde genellikle bir veya iki Ermeni vardı. Vilayetin merkezinde bazan bir veya iki amir yardımcısı vardı. Yine Erzurum şehir merkezinde olan Ermeniler belediye doktorları olarak tayin edilirdi, fakat bu düzenli değildi (Krikorian, 1976: 42).

2.4. Rumların Yaptıkları Hizmetler

Erzurum'daki Rum toplum oldukça azdı. Cuinet onların tam sayısını 3.700 civarında kaydeder (Cuinet, I, 1890: 136). Rum iştirakçiler öyle fazla değillerdi. Onlar bazen sosyal hayatta hizmet ederler ve çok az sayıdaydılar. Rum memurlar Erzurum ve Erzincan sancaklarında umumî idarede ve özellikle bu bölgelerin merkezlerinde rol alırlardı. Onlar idarî meclislerde, ticarî ve adli mahkemelerde, tütün tekelinde, duyun-ı umumiye idaresinde ve posta ve telgraf servislerinde rol alırlardı. Onların ortaklıkları sosyal sağlıkta daha iyi olarak, özellikle eczacılıkta fark edilebilirdi. Onların sayılarıyla ilgili, genel olarak her dairede birden fazla değillerdir (Krikorian, 1976: 43-44.).

3. Ermenilerin Genel Durumu

Ermeni kaynaklarına göre Erzurum, çok sayıda Ermeni olan bir vilayet idi. Bu yüzden vilayetin sosyal hayatında onlardan biri, en büyük iştirakçi olabilirdi. Fakat gerçekte bu öyle değildi. Umumi idarede onların rolü ne çok geniş ne de çok istikrarlıydı. Örneğin Diyarbakır vilayeti karşıt bir durum sunardı (Krikorian, 1976: 44).

Erzurum'un sosyal hayatında Ermenilerin iştirakleri niçin böyle sınırlıydı? Çünkü bu eyalet Rusya'ya sınırdı ve Türkler onun güvenliği ve korunmasıyla ilgili çok ihtiyatlıydılar sanırım. Hâlâ, Ermeniler özellikle idarî meclislerde, adli mahkemelerde, Duyun-ı Umumiye'de, ikincisinde oldukça nüfuzluydular, çok fazla rol oynarlardı. Onlar genellikle ılımlı memurlar olarak danışman (müşavir), sandık emini, kâtip, çeşitli teknik dairelerde mülazım olarak, hekim ve doktor olarak istihdam edilirdi. Bazen Duyun-ı umumiye idaresi başkanı, ticaret odası (chamber of commerce), belediye meclisi ve vilayet tercümanı olarak yüksek pozisyonlara da tayin edilirdi.

XIX. asrın son çeyreğine doğru Ermeniler tüccar, iş adamı, banker, komisyoncu, firma temsilcisi, ihtisas isteyen işlerde devlet memuru ve yabancı şirket ve kurumlarda memur ve yönetici olarak büyük şehirlerde yoğunlaşmaya başladılar (Küçük, 1985: 402).

4. Erzurum'da Yetişmiş Önemli Ermeni Aydınları (Krikorian, 1976: 44-4)

1. AYDJIAN, L. Erzurum vali muaviniydi.
2. BALLARIAN, Hamazasp. 1876'da İstanbul'da Osmanlı Parlamentosunda Erzurum için görevli seçildi. Kardeşi, M. Ballarian Erzurumda bir bankerdi.
3. BİLLORIAN, Andronik. Erzurum vilayet vali yardımcısıydı.
4. DARPASIAN, Derenik. Bir müddet için vergi dairesinin sandık emini olan Yovhannes'in oğluydu. Derenik, iyi Türkçe öğrendi ve nüfus sayım noteri oldu. Onun memurluğunun avantajlarından kâr olarak, sağladığı yeni kimlik kartları ve seyahat belgeleriyle, vatandaşlarına pek çok yardımı oldu.
5. DER-NERSESIAN, Khafchadur (1810-1895). Bitlis'te doğdu. Bir tüccar oldu ve hatta İran hükümeti tarafından takdir edildi. İlk önce Erzurum'da ve daha sonra Van'da gümrükleri yönetti. Pekçok yıldır Erzurum idarî meclisine de iştirak etmektedir. 1877'de Erzurum'da Rus konsolosluğu tarafından tercüman olarak istihdam edildi. Aynı yıl İstanbul'da Osmanlı Parlamentosu'nda görevlendirildi. Parlamentodan uzaklaştırıldığında, İstanbul'a yerleşti. Umuma hizmetleri için, Babıâli tarafından madalya (decoration) verildi.
6. HEKIMIAN, Michayel Efendi 1903 civarlarından 1906'ya kadar vilayet tercümanıydı.
7. KARADJIAN, Daniel. 1876'da İstanbul'da Erzurum Ermeni toplumu tarafından Osmanlı Parlamentosu'nda bir göreve seçildi.
8. MEGUERDİTCH Efendi. 1903'ten 1906'ya kadar Erzurum Duyun-ı umumiye idaresinde baş katip oldu.
9. MELİKİAN, Dr Karapet (1883-1915). Arapkir'de doğdu. Yerli bir okulda ve daha sonra Harput Frat Nehri Koleji'nde çalıştı. 1902'de Beyrut'a gitti ve tıp tahsili yaptı. 1907'de onun M.D derecesini alarak, Kığı'ye gitti ve bir belediye doktoru olarak istihdam edildi.
10. PAPAŞIAN, Dr Enovch (?-1913). Erzurum'da Kolordu tıbbında önemli bir doktor oldu.
11. SHABANIAN, Krikor (Gregor) Efendi (1835-1908). 1865'te Erzurum idarî meclis azalığına seçildi ve 1885'te Duyun-ı umumiye idaresi müdürlüğü görevi verildi. 1893'lerde müdde-i umumi (the public prosecutor) tayin edildi, fakat biraz sonra istifa etti.
12. YARMAYAN, Dr Minas (?-1915). Tokat kökenlidir. İlk olarak Merzifon Kolejinde çalıştı ve daha sonra Beyrut'a giderek tıp tahsil etti. 1904'te Beyrut Amerikan Üniversitesi'nden mezun oldu ve eve dönerek, Erzincan'da Askerî Aziziye Hastanesi'nde hizmet etti.

Sonuç

On dokuzuncu yüzyılda Erzurum gerek Rusların işgali ve gerekse kıtlık ve kuraklıklar sebebiyle hayli nüfus kaybetmiştir. Ermeniler bir zamanlar çok güzel bir hayat yaşadıkları bu şehirde Rusların vaatlerine kapılarak, çeşitli defalar isyan çıkarmışlardır. Bu isyanlar 1829 ve 1877 Osmanlı Rus Savaşlarında ve 1894 yıllarında çıkarılmıştır. İsyancılar sonucunda pek çok Türk ve Müslüman kılıçtan geçirilmiştir. Rusların bölgeden çekilmesi üzerine Türklerin ve Müslümanların öç almasından çekinen binlerce Ermeni Rusya içlerine göçmüştür. Bütün bu hadiseler Erzurum'daki hiyerarşiyi bozmuş ve Ermeni nüfusun göçler nedeniyle azalmasına sebep olmuştur.

Günümüzde Ermeniler tarafından bu hususlarda çeşitli iddialar ortaya atılmakta ve Ermeni nüfusun bilinçli olarak yok edildiği işlenmektedir. Ancak bunun doğru olmadığı bizzat yine onlardan olan tarihçiler tarafından da dile getirilmektedir. Öyle ki, bazı Ermeni kaynaklar ki, Ermeni Patrikhanesi, Ormanian, Lepsius, Krikorian ve Theodik gibiler bu konuda asılsız iddialarda bulunurken, Cuinet, Jennings, Karpat ve Ubcini gibi nüfus bilimcilerin ortaya koydukları sonuçları ise görmemezlikten gelmektedirler.

Bütün bunlara rağmen Erzurum'da on dokuzuncu yüzyılda yine de hatırı sayılır bir Ermeni nüfusun olduğu Cuinet'in verdiği rakamlardan anlaşılmaktadır. Rusların Erzurum'da işlediği insanlık suçlarından sonra, Erzurum'un iktisadi çöküşünü sağlamak amacıyla, göçürdüğü binlerce Ermeni'den sonra, geride 134.769 Ermeni'nin kalmış olması aslında Türkler ile Ermeniler arasında kurulmuş olan tarihi bağın bir göstergesidir.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

BOA, Cevdet Dahiliye, nr. 9060.

BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 8570.

BOA, *TD*, nr. 205.

BOA, *TD*, nr. 387.

PRO-FO, 78/1669, 'Report on the "eyalet" of Erzurum', No. 9 (28 February 1862).

PRO-FO, 78/2439, 'Consul Taylor's report on Koordistan' (18 March 1869).

R. Dalyell in PRO-FO, 78/1669, Report No. 9 (1862).

2. Telif Eserler

Ali Cevad, *Memaliki Osmaniyenin Tarih ve Coğrafya Lüğati*, Cilt: I.

Şemseddin Sami, *Kamûs ül-a'lâm*, Cilt: II, 1889.

Tanzimât-ı Hayriyye Defteri, nr. I, s. 194, Hüküm 5

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, Dersaadet 1344.

3. İnceleme Eserleri

Vani, A. Dö, (1912). *Bitlisi ew Erzurumi Vilayetnere* ("The "vilayets" of Van, Bitlis and Erzurum"), Erivan.

Behar, Cem (1996). "Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927", *Devlet İstatistik Enstitüsü Tarihi İstatistikler Dizisi*, II, Ankara.

Küçük, Cevdet (1995). "Erzurum", *DİA*, XI., İstanbul: 321-329.

Küçük, Cevdet (1978). "Tanzimât Devrinde Erzurum'un Nüfus Durumu", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 7-8'den ayrı basım, İstanbul.

Küçük, Cevdet (1977). "Tanzimat Devrinde Erzurum'un Nüfus Durumu", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, (Sayı 7-8'den Ayrı Basım), İstanbul.

Küçük, Cevdet (1978). "Tanzimat'ın İlk Yıllarında Erzurum'un Cizye Geliri ve Reâyâ Nüfusu", *Tarih Dergisi*, Sayı XXXI'den Ayrı Basım, İstanbul.

Küçük, Cevdet (1985). "XIX. Asırda Anadolu'da Ermeni Nüfusu", *Türk Kültürü Araştırmaları*, (Ayrı Basım), Ankara.

Küçük, Cevdet (1975). *Tanzimat Devrinde Erzurum*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Aydın, Dündar (1970). "Erzurum Şehri'nin Osmanlı Fethini Müteakip Yeniden İmarı, İskânı ve İlk Sakinleri", *AÜ. Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, I, Ekim.

Ubicini, D.A. (1853). *Lettere Sulla Turchia*, Milano.

Konukçu, Enver (1992). *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara.

- Bryce, J. (1916). *The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire*.
- Lepsius, J. (1919). 'Der Todesgang des armenischen Volkes', Potsdam.
- McCarthy, Justin (2002). "Osmanlı Ermeni Nüfusu", *Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler*, (Edt. Türkaya Ataöv), Ankara.
- Özgül, M. Cemil (2001). "Osmanlı Devleti'nde Ermeniler", *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı*, Cilt: I, Sayı: 37, Ankara.
- Leart, M. (1913). *Question Armenienne a la Lumiere des Document*, Paris.
- Ormanian, M. (1955). *The Church of Armenia*, London.
- Krikorian, Mesrob K.(1976). *Osmanlı İmparatorluğu Hizmetinde Ermeniler, 1860-1908*, Viyana.
- Erim, Neşe (1991). "Trade, Traders and The State İn Eighteenth-Century Erzurum", *Nei Perspectives On Turkey*, Sayı: 5-6.
- Barkan, Ömer Lütfi (ts.). "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi" *Türkiyat Mecmû'ası*, X, İstanbul.
- Theodik, (1922). *Amenun Taretsoyts* ('The Almanac for Everyone'), İstanbul.
- Cuinet, Vital (1890). *La Turquie d'Asie*, Cilt: I.

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi

BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

ISSN: 2717-6584

Türk Eğitim Politikaları Sorunları

Issues Of Turkish Educational Policies

DOI: 10.58646/bengi.1233810

Muhammet Mustafa Çörtük*

Gökhan Çörtük**

Özet

Eğitim, geçmişten bugüne değin insanların kalkınma ve refah yaşam sürme amacı için araç konumunda olmuştur. Bu eğitim aracını düzenli şekilde kullanabilmek nihai amaç olan refah yaşama ulaşmayı sağlamaktadır. Bunun için de eğitim aracını sistematik ve sürdürülebilir politikalar ile düzenlemek gerekir.

Ülkemiz eğitim politikalarına değindiğimiz bu çalışmamızın amacı ülkemiz eğitim politikaları konusunda yaşanan sorunları tespit etmektir.

Anahtar Kelimeler: Türk eğitimi, Türk eğitim tarihi, Eğitim politikaları, Eğitim politika sorunları

---

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Bağımsız Yazar, mmustafacortukk@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6928-736X.

Atıf/Citation: Çörtük M.M., Çörtük, G. (2023). Türk Eğitim Politikaları Sorunları. *BENĞİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*. 2023 (1), 151-172.

Abstract

From past to present, education has been a tool for people's development and welfare. To achieve the targeted happiness to be trained to cultivate this educational tool. For this, it is necessary to organize the education tool with systematic and sustainable policies.

The aim of this study, in which we refer to the education policies of our country, is to identify the problems experienced in our country's education policies.

Keywords: Turkish Education, Turkish Education History, Education Policies, Education Policy Issues

Giriş

Eğitimin tarihi insanlık tarihi ile birlikte anılır ve birbirinden ayrılamaz. Bu doğal bir süreçtir çünkü; eğitim doğum ile başlar ve hayat boyu devam eder. Hayat boyu süren bu süreç bazen bir şeyleri kendisi tek başına bazende çevrenin desteğiyle öğrenir. Eski çağlardan beri hep değerli görülen eğitim faaliyetleri süregelen zaman içerisinde pek çok değişim yaşamıştır ancak eğitimin ilerlemeye ve öğretmeye olan sadakatı asla değişmemiştir. Eğitimde zamanla yaşanan bu değişimler bazen birtakım sorunlara bazense birtakım ilerlemeye sebep olmuştur.

Eğitimin tarihi insanlık tarihi kadar eski olmasının yanı sıra toplumsal hayatın farklı yönlerine ilişkin bilgiler ve bu bilgilerin gelecek nesillere aktarılması adına yazının icadı çok önemli bir gelişmedir. M.Ö. 3000-3500 Mezopotamya’ da icat edilen yazı, bilginin gelecek nesillere daha kolay ve korunarak aktarılmasında büyük pay sahibi olmuştur. 5000 yıldan eski bir geçmişe sahip olan yazı, insanların deneyim ve tecrübelerini o zamandan bu zamana taşımakla önemli bir rol üstlenmiştir.

Eğitim temelinde ilk çağlarda olduğu gibi ailede başlar. Aile kurumunun işlevlerinden birisi olan eğitim ve sosyalleştirme; çocuğun yaşadığı topluma entegrasyonunu ve yaşamsal birtakım bilgi ve beceri ile donatılmasını sağlar. En nihayetinde aile bebeği topluma katmak için yetiştirir. Daha sonra zamanla aile bu görevi kurumsal ve müfredatlı bir yapı olan eğitim ile paylaşmıştır. Bir çatı altında eğitim; bir amacı gaye edinmektedir. Bu gaye toplumun amaçları doğrultusunda bir müfredat ile verilmiştir. Toplumlar kendi ideolojik yapılarını verdikleri eğitim yoluyla bireylere iletirler. Toplumlar kendi kültürel değer ve birikimlerini eğitim aracılığı ile gelecek nesillere taşır. Eğitimin gelecek nesillere taşınma arzusu zamanla eğitimi politikleştirmiştir. Eğitimin verilmesi ve toplumdan topluma aktarılması yöntemi değişmektedir. Ancak her toplum için eğitim vazgeçilmez bir argümandır.

Eğitimin tanımını yapacak olursak en bilindik haliyle istendik yönde davranışlarında değişiklik meydana getirme sürecidir. Bu istendik yön toplumun istediği, benimsediği değerleri ilke edinen bir sistemden bahsetmektedir. Bu tanımda diğer dikkat etmemiz gereken şey ise eğitim bir süreç oluşudur. Bu süreç uzun soluklu ve geleceğe dönük bir programı konu edinir.

“Eğitim politikası, en kısa tanımla toplumun ve devletin ihtiyaç duyduğu yönde vatandaşların okullar aracılığıyla yetiştirilmesidir. Şüphesiz her toplum, gelecekte var olmasını istediği bir birey yetiştirmek ister. Hükümetler bu yönde eğitim politikaları

uygulamaları hazırlar. Bazen hükümetler, yaratmak istediği toplum düzenine göre politikalar belirler (Yıldız, vd, 2016: 27). Bu politikalar doğrultusunda örölmüş eğitim ile bireylerden istenilen yöne bir uyarlanma beklenir. Bu uyarlanma ne kadar fazlaysa eğitim de o kadar başarılıdır. Bu başarıyı yakalayabilmek için çeşitli yöntem ve teknik kullanılır. Bu yöntem ve teknikler yenilikçi olmalı ve günün teknolojisi kullanılarak oluşturulmalıdır. Milli bir kimliğe sahip olan eğitim politikaları kendi yurttaşlarını, kendi kültürlerini, gelenek ve göreneklerini, bilgi ve birikimlerini gelecek nesillere aktarmak ve yaşatmak üzere taşır.

Geçmişten bugüne Türk Milleti, eğitimi ötelememiş ve eğitimi değerli görmüştür. Ailede başlayan temel eğitim ileriki zamanlarda medrese ve okul çatısı altında bir plan program dahilinde öğretim vermiştir. Toplumun ve çağın beklentileri doğrultusunda şekil alan eğitim kurumu bazen dini bazen ise müspet bilimlere ağırlık vererek kendi politikasını oluşturmuştur. İlk Çağ'da kendini korumaya ihtiyacı olan Türklerin eğitim politikası da savaş teknikleri ve esas geçim kaynakları olan hayvancılık üzerineydi. Daha sonra İslamiyet'i benimseyen Türkler verdikleri eğitimde dini değerleri eğitimin temelinde aldılar. Din temelli eğitim verdiler. Din temelindeki eğitim verilirken ise toplumun benimsediği değer yargıları gelecek nesillere olduğu gibi aktararak statik bir eğitim anlayışı hakimdi. Bu statiklik dini ilim öğretiminde olmasının yanı sıra müspet pozitif bilimlerin öğretiminde yenilikçi eğitim metotları da kullanılıyordu.

Modern ve çağdaş anlamda eğitim kurumları XVIII. yüzyıl sonlarında başlar. XVIII. y.y. diğer adıyla "Aydınlanma ve Eğitim Yüzyılı" özellikle Batı Avrupa ülkelerinde eğitimin dinin statik yapısından koparak sekülerleşmesi ile olmuştur. Bu kopuş ile birlikte dini eğitimden vazgeçilmiştir. Eğitimdeki ruhban sınıf hegemonyası giderek son bulmuş ve pozitif bilimler giderek önem kazanmıştır.

16. yüzyılda Rönesans, 18. Yüzyılda Aydınlanma Hareketi ve ardından hızla yaşanan Sanayi Devrimi ile, toplumda yaşanan radikal değişim ve dönüşümler yeni bir eğitim felsefesinin temellerini inşa etmiştir. Bu dönemlerde aklın üstünlüğü ön plana çıkarılmış; düşünce özgürlükleri ve evrensel olma gayesi, eğitim alanlarında ilerlemenin tek ölçütü olmuştur. Söz konusu değerleri üreten Avrupa, eğitim kurumunda yaratmış olduğu farklılıklarla eğitimde diğer milletler karşısında üstün duruma geçmiştir.

Osmanlı Devleti, Avrupa'da yaşanan değişimlere uyum sağlayamamıştır. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin, dünyadaki değişimlerden haberdar olmaması gibi basit bir söylemden ileri gelmiştir. Ancak Osmanlı Devleti değişimleri takipten geri kalmamıştır.

Osmanlı Devleti, yaşanan değişimleri takip etmesine rağmen eğitim sistemini statik bir kurum olarak devam ettirmiştir. Bunun sebeplerinden biri; Osmanlı Devleti'nde medreselerin, bilimsel açıdan üretim yapmamış olup; eğitim anlayışını yalnızca dini eğitimlerle kısıtlamış olmasıdır. Cumhuriyet Dönemi'nin kurulması ile birlikte eğitim sorunları, özellikle Fransa'nın eğitim sistemini takip ederek, çözülmeye çalışılmıştır. Nitekim Fransa'da yaşanan toplumsal sorunlar, Türkiye'de yaşanan toplumsal sorunlarla benzerlik gösteriyor olması gerekçesi ile eğitim sistemiyle ilgili değişimler dikkate alınmıştır (Şenkaloğlu, 2021: 31).

Cumhuriyet Dönemi, modernleşmenin ülkemizde hız kazanması ile eğitim felsefesini de derinden etkilemiştir. Türk Modernleşmesi olgusu ile heterojen toplum yapısı değil homojen toplum yapısı kabul görmüş; iş birliği ve birliktelikler reddedilmiş, iş bölümü anlayışı öngörülmüştür. Artık, dışa açık olmayan bir toplum dayatması "modernleşme" kavramını ifade eder bir hal almıştır (Çetin, 2003: 26).

Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan bir başka yenilik ise; yazının ıslahı meselesidir. Bu mesele Tanzimat Dönemi'nde dilde sadeleşme meseleleri ile ilk kez tartışmaya açılmıştır. O dönemler Türkçülük akımının güçlenmesi, dilde sadeleşmeyi de hızlandırmıştır. Atatürk, uzun yıllar Türk dilini incelemiş, Türk dili evriminin uygulayıcısı olmuştur. Atatürk'ün Türk diline önem vermiş olmasının sebebi ise milli his ile dil arasındaki bağın güçlü olmasındandır. Amacı, Türk dilinin dünya arasında yerini belirlemesi ve yabancı diller boyunduruğundan kurtarmak olmuştur. Dil devrimi, yapılan harf devrimi ile iyice hızlandırılmış, harfler değiştii zaman yeni harflere uygun düşmeyen Arapça sözcükler ise kullanımdan düşmüştür. Okullardaki öğretim kesin olarak yeni harflerle yapılmaya başlanmıştır. Yeni harflerle yazı yazma ve Türk diline hâkim olma konusunda yetişkinlerin de öğrenebilmesi için Millet Mektepleri açılmıştır (Korkmaz, 1992: 7).

1. Türk Eğitim Tarihi

İnsanın olduğu her yerde eğitim vardır. Eğitim, hayat boyu devam eden zihinsel bir süreçtir. Atalarımız her dönemde eğitime önem vermiştir. İslamiyet Öncesi Türklerde eğitim, şimdiki gibi örgün ve özel sınıflarda ve ayrı bir dal olarak olmasa da toplum eğitimi, mesleki eğitim, din eğitimi vb. gibi sınıflandırabiliriz. İslamiyet Öncesi dönemde sözlü kültürün hâkim olduğu eğitim bu kültürün özelliklerine uygun şekilde yapılmaktadır. İslamiyet öncesi atalarımızın eğitim anlayışının daha çok yaygın eğitim şeklinde olduğu

anlaşılmaktadır. İslamiyet öncesi Türklerde göçebe yaşam tarzından dolayı sanat, mimari, yazı vb. gelişmeler gecikmiş ve yaşam biçimine göre şekillenmiştir. Köktürkler çoğu yönden Hunlar'a benzerlik gösterirken; Uygurlar yaşam tarzı, benimsedikleri din, yazı kültür ve sanat yönünden Hunlara göre farklılık göstermiştir (Hali- vd., 2017: 9)

Orta Çağ Türk-İslam Dünyasında eğitim hayatına bakacak olursak İlk kez İslam dinini benimseyen Türkler, yeni benimsedikleri dinde eğitim faaliyetlerine de devam etmişlerdir. Örgün eğitimin merkezi olan Medreseler aracılığıyla hem dini hem de pozitif bilimlerde eğitim görmüşlerdir. İlk Türk-İslam medreselerini Karahanlılar Dönemi'nde görürüz. Bu medreselerde dini eğitimin yanı sıra mimarlık, mühendislik, matematik, felsefe gibi derslerde okutulmuştur. Maddi imkânı olmayan öğrencilere yönelik İlk burslu öğrencileri de Karahanlılar Devleti zamanında görürüz. Türk-İslam eğitim sisteminde çok önemli bilginlerde yetişmiştir. Farabi, İbni Sina, Biruni, Gazali vb. birçok bilgin bu medreselerde yetişmiştir. Bu eğitimin yanı sıra usta-çırak ilişkisine dayalı mesleğe yetiştirme-eğitme kültürü de hakimdi. Esnafar aracılığıyla verilen bu eğitim Ahilik adı altında verilirdi. Osmanlı Devleti döneminde medreseler eğitim-öğretim veren en önemli kurumlardı. Daha çok ezberci bir eğitim olan Osmanlı Medreselerinde mezun olurken "icazet" adı verilen diplomalar verilirdi. Osmanlı Devleti klasik eğitim anlayışının yanı sıra batılı anlamda da eğitim faaliyetleri yürütmüştür. Batı'da yaşanan modernleşme ve değişim Osmanlı Devleti'nde de batı tarzında okulların açılmasına sebep olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'ndeki mutlakiyetçi katı tutum bu okulları Avrupa'da açılan okullar seviyesine getirememiştir. Savaşlarda yara olan Osmanlı Devleti askeri anlamda da kendisini yenilemek istemiş bu sebepten dolayı Avrupa tarzında askeri okullarda açmıştır. Bu okullarda beklenileni gerçekleştirilmemiştir.

2. Cumhuriyet Dönemi Eğitim

Cumhuriyet Dönemi öncesi Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş yıllarında da eğitime ve eğitim sisteminin niteliklerine oldukça önem verilmesi; Osmanlı Devleti'ne askeri ve siyasi alanlar başta olmak üzere pek çok alanda başarı getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu kuvvetli yıllarında takip edilen eğitim politikaları, eğitim kurumlarının bozulmadan varlığını sürdürmesini sağlamıştır. Özellikle eğitim ve öğretimin fiili olarak uygulandığı ortamlar olan mektep, medrese gibi kurumlar, toplumsal düzeni sağlamakla kalmamış aynı zamanda toplumumuzun, uygarlığımızın gelişmesinde de rol oynamıştır (Kaya, 1993: 15).

3. Birinci Maarif Kongresi

Bugün ki anlamda eğitimden bahsedecek olursak bu modern eğitimin Türk tarihindeki temeli Tanzimat döneminde atılmaya başlanmıştır. Kurtuluş mücadelemiz devam ettiği sıralarda eğitim ötelenmemiştir. 15-22 Temmuz 1921 tarihlerinde tam da Kütahya-Eskişehir savaşları devam ederken Ankara’da Maarif Kongresi toplanmıştır. Milli eğitimin önemine vurgu yapılmış ve gerilememizin sebebinin eğitimdeki yenilikleri yakalayamamış oluşumuz olarak değerlendirilmiştir.

Ankara’da yapılan Kongre’ye 25 ilin maarif müdürü, darülmüallimin, sultani, idadi müdürleri, iptidaiye müfettişleri ile çoğunluğu Türkiye Muallimeler ve Muallimler Birliğinin üyelerinden oluşan öğretmenler katılmıştır. Kongre’de alınan kararlarla ilköğretimin süresinin altı yıldan dört yıla indirilmesi, çocukları hayata hazırlayacak programların oluşturulması, halkın gereksinim duyduğu lisan, din, hesap gibi derslerin yaygın eğitimle verilmesi, ilk ve orta öğretim programlarının köylü ve kentli nüfusun ihtiyaçlarına göre ayrı ayrı düzenlenmesi, sadeleştirilip uygulanabilir hale getirilmesi konularında tam bir görüş birliğine varılmıştır (Kılıç, 2015)

4. Tevhid-i Tedrisat Kanunu

Eğitimin tek çatı altında toplanması gerektiği fikrinin genel kabul gördüğü bu dönemde Manisa Milletvekili Vâsıf Bey ve elli arkadaşının önerisi ile TBMM’ye eğitim ve öğretimin birleştirilmesi ile ilgili bir yasa önerisi verilmiştir. Öneride Tanzimat’tan beri süregelen, ikili eğitim anlayışından vazgeçileceğini değişik fikir ve duyguda iki insan yetiştirilmeyeceğini, eğitim sisteminin artık tek bir millet yetiştireceğini belirtmişlerdir (Ergün, 1982: 135).

TBMM tarafından 3 Mart 1924 günü kabul edilen 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Türkiye’deki bütün bilim ve öğretim kurumları, Şer’iyye ve Evkaf Bakanlığı veya özel vakıflar tarafından idare edilen bütün medreseler ve okullar da Maarif Vekâletine bağlanmıştır. Ayrıca Şer’iyye Evkaf Bakanlığı bütçesinde okullar ve medreseler için konulan ödenekler Maarif Vekâleti bütçesine aktarılacaktır. Maarif Vekâleti dini bilgiler konusunda yüksek uzmanlar yetiştirmek üzere Darülfünunda bir İlahiyat Fakültesi ile imamlık ve hatiplik gibi dini hizmetlerin yerine getirilmesiyle görevli memurların yetişmesi için okullar açacaktır. Bunların yanı sıra Müdafaa-i Milliye Vekâletine bağlı olan askeri rüşdiyeler ve idadilerle, Sıhhiye Vekâletine bağlı olan Darüleytamlar, bütçeleri ve öğretim kadroları ile birlikte Maarif Vekâletine bağlanacaktır (Düstur, 1924: 322).

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim, Maarif Vekâletinin çatısı altında toplanmış, ikili eğitim anlayışı ortadan kaldırılmıştır. Böylece yeni, çağdaş bir ulus oluşturmanın yolu, eğitim ve öğretimin birleştirilmesi ile açılmış, çağın gerektirdiği eğitim programları uygulanmaya başlamış, ulusal ve laik eğitimin esasları benimsenmiştir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile günümüz eğitim sisteminin temelleri atılmıştır (Alp, 2016: 58).

5. Yeni Türk Alfabesi'nin Kabulü

Türkiye'de alfabe değişikliğine doğru gidişin ilk önemli belirtisi, beynelmilel rakamların kabul edilmesi olmuştur. Kanun tasarısı, 20 Mayıs 1928 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde oybirliği ile kabul edildikten sonra, 23 Mayıs 1928 tarihinde bir Dil Heyeti kurulmuştur. Dil Heyeti'nin bünyesinde kurulan Dil Encümeni, birçok batı ülkelerinde kullanılan latin alfabe örneklerini inceleyerek yeni Türk alfabesini belirlemiştir. Mustafa Kemal Paşa da bu yeni Türk alfabesini, 9-10 Ağustos 1928 gecesi Sarayburnu'nda Gülhane Parkı'nda kamuoyuna duyurmuştur (Ülkütaşır, 2000: 59).

Harf İnkılâbının uygulanması için bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne 1353 sayılı "Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun" teklifi verilmiştir. Kanun, TBMM tarafından oy çokluğuyla 1 Kasım 1928 günü kabul edilmiştir. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa da onayladıktan sonra Kanun 3 Kasım 1928 günü Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Resmî Gazete, 1928:1030)

6. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Halk Eğitimi

Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluşunda vatandaşların büyük çoğunluğunun, temel eğitimden yoksun bulunması ve toplumda kısa zamanda bazı reformların gerçekleştirilmesinin zorunlu olması nedeniyle yaygın bir halk eğitimi yerine elit bir zümrenin yetiştirilmesini öngören bir politikanın benimsenmesi sonucunu doğurmuştur. Kurucular toplumda kısa zamanda yapılması arzu edilen temel reformların ancak böyle bir eğitimle yetişecek idealist liderlerin öncülüğü ile gerçekleşebileceğine inanmışlardır (Alkan, 2019: 45).

Harf inkılabından sonra Türk toplumunun ivedi bir şekilde okur-yazar hale getirilmesi gerekiyordu. Bu doğrultuda Millet Mektepleri okur-yazar oranının artmasında önemli söz sahibi olmuştur. Mustafa Kemal, yaptığı konuşmalarda her fırsatta okuma-yazma sorununa değinmiş ve ülkedeki her bireyin en azından okuma- yazma bilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu doğrultuda kendisine Millet mektepleri ve halk

dershanelerinin kurulması önerilmiştir. Mustafa Kemal topyekûn okuma- yazma seferberliği başlatmıştır. O dönem Maarif vekili olan Mustafa Necati Bey tarafından Bakanlıkta halk eğitimi birimi kurulmuştur. Bununla birlikte halk dershaneleri kurma çalışmaları neticesinde ilk halk dershanesi 1927’de kurulmuştur. Harf inkılâbından sonra bu dershaneler Millet Mektepleri çatısı altında teşkilatlanmış ve görevleri yeni harflerin halka öğretilmesi olarak kararlaştırılmıştır (Özadaşık, 1999: 243).

Millet Mektepleri sayesinde tüm halkın eğitilmesi için çalışmalar yapılmış ve eğitim ülkenin en ücra köşelerine kadar götürülerek, eğitimde fırsat eşitliği sağlanmaya çalışılmıştır. Fakat Millet Mektepleri, okuma-yazma seferberliğinin ilk zamanlarında tahmin edilen düzeye ulaşamamıştır. Bunun iktisadi, sosyal, kültürel birçok nedeni vardır. Bunlar: kurslar için verilen ödeneklerin yetersiz kalması, istenilen eğitim düzeyinin yetersiz olması, yerelde yöneticilerin istekli olmayışları, üretim araçlarındaki gelişmelerin henüz okuma yazma bilme ihtiyacı hissedilecek düzeyde olmaması, ekonominin temel direği olan tarıma makineleşme oranının henüz çok düşük olması gibi birçok sebep gösterilebilir (Kara, 2020: 122).

7. Yabancı Uzmanların Gözünde Türk Eğitim Reformu

Cumhuriyetin ilanından sonra eğitim alanındaki aksaklıklar giderilmek istenmiştir. Bunun için eğitim alanında yetkin kişilerin görüşlerine değer verilmiştir. Yabancı uzmanlarında fikirlerine önem verilmiş hatta bizzat ülkemize davet edilmişlerdir.

Ülkemize gelen ilk uzmanlardan olan John Dewey hazırlamış olduğu raporu 1924 yılında Maarif Vekâletlisine sunmuştur. Dewey raporunda Türk eğitiminin çok uzun süreli gelişme programlarına ihtiyacı olduğunu, bu programları gerçekleştirilebilecek uzmanların yetiştirilmesini, eğitim programlarını hazırlayacak komisyonların kurulmasını, öğretmenlerinin gereksinim duyduğu eğitim kaynaklarının tercüme edilip yayınlanması gerektiğini belirtmiştir. Okul binalarının öğrencilerin ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi, ders araç gereçleri ile teçhiz edilmesini tavsiye etmiştir. Yine bu çerçevede okul mimarisi uzmanlarının yetiştirilmesini de önermiştir. Meslek ve sanat eğitimi veren okullarının geliştirilmesi gerektiğini, derslerin uygulamalı yapılmasını önermiştir. Seyyar kütüphaneler kurulmasını, bu kütüphaneler için mesleki bilgilere sahip kütüphaneciler yetiştirilmesini, öğretmenlik mesleğinin cazip hale getirilmesini, öğretmen okullarının geliştirilip iyileştirilmesini, Köy okullarına köy koşullarına göre yetiştirilmiş

öğretmenlerin gönderilmesini, bu okullarda köylü ve çiftçinin ihtiyaçlarına göre eğitim verilmesi gerektiğini belirtmiştir (Dewey, 1939: 17).

Davet üzerine ülkemize gelen bir diğer isimse Alfred Kühne olmuştur. Mesleki eğitim konusunda önerilerde bulunmuştur. Kühne, okullarda öğrencilere pratik, faydalı bilgiler aktarılmasını, öğretmen okullarında bir uygulama bahçesi oluşturulmasını, Devlet Demir Yolları, ordu ve bahriyenin elinde bulunan okullarda çıraklık eğitimi verilmesini, yabancı dil olarak yalnızca Fransızcanın değil Almancanın da öğretilmesini, kadınların da çocuk bakımı, biçki ve dikiş gibi mesleki eğitim almalarını tavsiye eder (Başgöz, 1995: 92).

8. Türkiye Cumhuriyeti Eğitim Felsefesi

20. yüzyılın başında 1900-1930 yılları arasında Kıta Avrupası'nda ve ABD' de “yeni eğitim” diye bir eğitim hareketi oldu. Bu hareket içinde mevcut eğitim kurumlarına ve okullara ağır eleştiriler yöneltilmeye başlandı. Bu eleştiriler özellikle çocuk gelişimi psikolojisinin bulgularından yararlanıyordu. Mevcut okullara ki bu okullar ‘eski okullar’ olarak karakterize ediliyordu, yöneltilen eleştirilerin ana hatları şöyleydi: ders saatlerini yapay bir biçimde parçalanması, birlikte yapılan öğretimin tekdüzeliği, sert birtakım programların aynen ve harfiyen uygulanması ve bunlara uyulması, sınav rezaleti, bu okulların öğrencileri hayata hazırlayamamaları, hayattan kopuklukları, okullardaki verbalizm ve kitaba bağlılık. “An’anevi okul” diye adlandırılan mevcut okulların bu dezavantajlarını ve yetersizliklerini gidermek için özellikle çocuğu merkez alan ‘yeni eğitim programları’ geliştirilmeye çalışıldı. Bu programların uygulanacağı okula da ‘faal okul’, ‘yeni okul’, eğitime de ‘yeni eğitim’ adları verilmiştir (Medici, 1972: 7-9).

1920’lerde ilköğretim alanında geçici bir “yeni eğitim” /deneycilik/ pragmatizm etkisi dışında Türk Eğitim Sistemi tüm cumhuriyet tarihi boyunca Ziya Gökalp’in savunduğu sosyolojizm kökenli Durkheimci bir eğitim sistemi olmuştur (Hesapçıoğlu, 2013: 132).

Gökalp’ in sosyolojisinin memleketimizde yaygın ve hâkim duruma geçmesinin asıl sebebinin onun evrimci bir görüşle analize tâbi tuttuğu Türk toplumunun sosyal yapısını nazarı itibari olarak geliştirdiği kültür-medeniyet düalizmi, Türkçülük cereyanı ve onun tabîi neticesi sayılan milliyetçilik mefkuresi ile zamanının siyasî cereyanlarını sentezci bir zihniyetle uzlaştırmaya çalışan “Türkçü-İslamcı-Batıcı” formülünde aramak gerekir. Z. Gökalp, sosyolojik olarak, E. Durkheim mektebinin bizdeki temsilcisi olarak bilinir.

Fransız sosyologu E. Durkheim, sosyal olayların izahını yine başka sosyal olaylarla yapar, bu olayların kaynağına “kollektif şuur” ya da “toplumsal vicdan” denilen kavramı koyar. Öte yandan, toplumların ilkel zamanlarında din hayatı ile ilgili usûl ve ayinlerin, sosyal hayatın bütün alanlarında hâkim olduğunu, zamanla artan bir işbölümü neticesi, diğer ilim dallarının dinden ayrılarak müstakil hale geldiğini ve sosyal hayatın diğer denge unsurlarını teşkil ettiklerini söyler (Celkan, 2006: 58).

9. Atatürk’ün Geleneksel Eğitime Bakış Açısı

Geleneksel eğitim hem kuruluş sistemi ve hem de özü yönünden milli değildir. Bu eğitim millî dil, millî tarih, millî sanat, yani topyekûn millî kültürün gelişmesine uygun değildir. Bunun gelişmesini engellemektedir. Bu ise, millî benlik duygusunun zayıflamasına yol açmıştır. Geleneksel eğitim, bütünüyle bilimsel zihniyete kapısını kapamıştır. Onun gözü bu dünyaya değil, öbür dünyaya çevrilmiştir. Bu sebeple de çağın gereklerine ve toplumun ihtiyaçlarına cevap vermekten uzak bulunmaktadır. Geleneksel eğitim ve öğretim yöntemleri, yaratıcılığı engelleyici niteliktedir. Yalnızca ezberciliğe dayanmaktadır. Bu ise, yapıcı ve yaratıcı yeni nesillerin yetişmesini sağlamaktan uzak bulunmaktadır (Aytaç, 1983: 16)

Geleneksel eğitimi eleştiren Atatürk kendi eğitim programını milli karaktere sahip, bilim ve teknik temelinde, laik, ekonomik kaygı ve beklentiler tezahüründe bir politika olarak düşünmüştür.

10. Köy Enstitüsü ve Sonrası Türk Eğitimi

1940’lı yıllarda kısa süren bir Köy Enstitüleri uygulaması vardır. Fakat bu uygulama, belirtildiği gibi, kısa sürmüştür ve bu kısa sürüşünden dolayı genel felsefeyi etkilememiştir. 27 Aralık 1947 tarihinde ABD ile eğitimde bir işbirliği anlaşması imzalanır. Bu tarihten sonra 1950’li yıllarla birlikte eğitim sistemimizin felsefesinde/ paradigmasında yüzeyde bir kırılma görülür. Birçok eğitimcimiz yetiştirilmek ya da yüksek lisans, doktora öğrenimi için ABD’ye gönderilmeye başlanır. Bu eğitimcilerimiz yurda geri döndüklerinde Amerikan davranışçılığını eğitim sistemimize önerirler ve yerleştirirler. Eğitim sistemimiz o tarihten bu yana ABD etkisine girer. Aslında bu davranışçılık/ behaviorizm paradigması, pragmatist bir felsefe gibi gözükse de toplum kökenli bir sistemdir, Durkheim geleneği içindedir: birey, öğrenci edilgendir. Eğitim sistemimizdeki bu ABD etkisi ve davranışçılık 2000’li yıllara kadar artarak sürer. 90’lı yılların sonuna gelindiğinde Millî Eğitim

sistemimizde ikinci bir kırılma daha gündeme gelir. Bu kırılmanın esas adımı da Talim ve Terbiye Kurulu tarafından hazırlanan ve 2004-2005 eğitim öğretim yılında pilot okullarda uygulamaya konulan ilköğretim 1-5. sınıflar için olan programdır. Programın felsefesini oluşturmacılık/ konstruktivizm oluşturmaktadır. Böylece toplum kökenli bir Durkheimci eğitimin felsefesinden birey tabanlı bir eğitim felsefesine geçilmeye çalışılmaktadır (Hesapçıoğlu, 2013: 134).

11. Türk Milli Eğitimi'nin Genel Amaçları

Türk Milli Eğitiminin genel amacı, Türk Milletinin bütün fertlerini,

- (Değişik: 16/6/1983 - 2842/1 md.) Atatürk inkılap ve ilkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk Milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan, insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk Devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek;
- Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek;
- İlgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak;

Böylece bir yandan Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu artırmak, öte yandan milli birlik ve bütünlük içinde iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihayet Türk Milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmaktır (Resmî Gazete, 1973).

12. Türk Milli Eğitimi'nin Özel Amaçları

Madde 3 – Türk eğitim ve öğretim sistemi, bu genel amaçları gerçekleştirecek şekilde düzenlenir ve çeşitli derece ve türdeki eğitim kurumlarının özel amaçları, genel

amaçlara ve aşağıda sıralanan temel ilkelere uygun olarak tespit edilir (Resmî Gazete, 1973).

13. Millî Eğitim Bakanlığı Öğretim Programları

Bilim ve teknolojiye yaşanan hızlı değişim, bireyin ve toplumun değişen ihtiyaçları, öğrenme öğretme teori ve yaklaşımlarındaki yenilik ve gelişmeler bireylerden beklenen rolleri de doğrudan etkilemiştir. Bu değişim bilgiyi üreten, hayatta işlevsel olarak kullanabilen, problem çözebilen, eleştirel düşünen, girişimci, kararlı, iletişim becerilerine sahip, empati yapabilen, topluma ve kültüre katkı sağlayan vb. niteliklerdeki bir bireyi tanımlamaktadır. Bu nitelik dokusuna sahip bireylerin yetişmesine hizmet edecek öğretim programları salt bilgi aktaran bir yapıdan ziyade bireysel farklılıkları dikkate alan, değer ve beceri kazandırma hedefli, sade ve anlaşılır bir yapıda hazırlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda bir taraftan farklı konu ve sınıf düzeylerinde sarmal bir yaklaşımla tekrar eden kazanımlara ve açıklamalara, diğer taraftan bütünsel ve bir kerede kazandırılması hedeflenen öğrenme çıktılarına yer verilmiştir. Her iki gruptaki kazanım ve açıklamalar da ilgili disiplinin yetkin, güncel, geçerli ve eğitim öğretim sürecinde hayatla ilişkileri kurulabilecek niteliktedir. Bu kazanımlar ve sınırlarını belirleyen açıklamaları, sınıflar ve eğitim kademeleri düzeyinde değerler, beceriler ve yetkinlikler perspektifinde bütünlük sağlayan bir bakış açısıyla yalın bir içeriğe işaret etmektedir. Böylelikle üst bilişsel becerilerin kullanımına yönlendiren, anlamlı ve kalıcı öğrenmeyi sağlayan, sağlam ve önceki öğrenmelerle ilişkilendirilmiş, diğer disiplinlerle ve günlük hayatla değerler, beceriler ve yetkinlikler çevresinde bütünleşmiş bir öğretim programları toplamı oluşturulmuştur (MEB, 2018).

14. Öğretim Programlarının Amaçları

Öğretim programları, 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanununun 2. maddesinde ifade edilen “Türk Millî Eğitiminin Genel Amaçları” ile “Türk Millî Eğitiminin Temel İlkeleri” esas alınarak hazırlanmıştır.

Eğitim ve öğretim programlarıyla sürdürülen tüm çalışmalar; okul öncesi, ilköğretim ve ortaöğretim seviyelerinde birbirini tamamlayıcı bir şekilde aşağıdaki amaçlara ulaşmaya yöneliktir:

1. Okul öncesi eğitimi tamamlayan öğrencilerin bireysel gelişim süreçleri göz önünde bulundurularak bedensel, zihinsel ve duygusal alanlarda sağlıklı şekilde gelişimlerini desteklemek,
2. İlkokulu tamamlayan öğrencilerin gelişim düzeyine ve kendi bireyselliğine uygun olarak ahlaki bütünlük ve öz farkındalık çerçevesinde, öz güven ve öz disipline sahip, gündelik hayatta ihtiyaç duyacağı temel düzeyde sözel, sayısal ve bilimsel akıl yürütme ile sosyal becerileri ve estetik duyarlılığı kazanmış, bunları etkin bir şekilde kullanarak sağlıklı hayat yönelimli bireyler olmalarını sağlamak,
3. Ortaokulu tamamlayan öğrencilerin, ilkokulda kazandıkları yetkinlikleri geliştirmek suretiyle millî ve manevi değerleri benimsemiş, haklarını kullanan ve sorumluluklarını yerine getiren, “Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi”nde ve ayrıca disiplinlere özgü alanlarda ifadesini bulan temel düzey beceri ve yetkinlikleri kazanmış bireyler olmalarını sağlamak,
4. Liseyi tamamlayan öğrencilerin, ilkokulda ve ortaokulda kazandıkları yetkinlikleri geliştirmek suretiyle, millî ve manevi değerleri benimseyip hayat tarzına dönüştürmüş, üretken ve aktif vatandaşlar olarak yurdumuzun iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmasına katkıda bulunan, “Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi”nde ve ayrıca disiplinlere özgü alanlarda ifadesini bulan temel düzey beceri ve yetkinlikleri kazanmış, ilgi ve yetenekleri doğrultusunda bir mesleğe, yükseköğretime ve hayata hazır bireyler olmalarını sağlamak(MEB, 2018).

15. Türkiye’ de Eğitim Sorunları

Türk eğitim sisteminin günümüzdeki yapılanması, 3 Mart 1924’te yürürlüğe giren ve ülkedeki tüm eğitim kurumlarının Millî Eğitim Bakanlığı eliyle devlet kontrolü altına alınmasını öngören düzenlemeye dayanır. Tevhid-i Tedrisat (öğretim birliği) adını taşıyan bu yasal düzenleme ile çoğulculuğa dayanan tüm eğitim kurumları ilga edilerek tüm aşamaları devlet tarafından belirlenen bir eğitim modeline geçilmiştir. Bu model, devlet eliyle eğitim yapılması düşüncesinden daha ileri giderek devlet dışı organizasyonların gerçekleştirmiş olduğu her türlü eğitim faaliyetini de yasaklamıştır. Merkeziyetçiliğe dayanan bu yapıda tüm düzenlemeler Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yapılır ve ülkenin tüm okullarında gelişmeler yetenek, ihtiyaç ve beklentiler gözetilmeden aynı şekilde

uygulanır. Bu uygulama, dönemin tüm dünyada revaçta olan “her ulusun kendi devletini kurma” ideolojisinin Türkiye’deki tezâhürü idi (Başdemir, 2012: 48).

Türkiye’de bugüne kadar milli eğitim sistemini geliştirmeye dönük olarak pek çok proje hazırlanıp gerçekleştirilmiş planlar, hedefler, politikalar, ilkeler belirlenip uygulamaya konulmuş; ancak, eğitimde beklenen sonuçlar bir türlü alınamamıştır. Milli Eğitim Şuraları’nda alınan kararlar ve 1963’ten bugüne kadar uygulanan beş yıllık kalkınma planlarındaki eğitim hedefleri ve politikaları incelendiğinde, alınan kararların hayata geçirilmesi yönüyle söylemle eylem paralelliğinin sağlanamadığı görülmektedir (Gelecek için Eğitim Raporu, 2010: 11).

Türk eğitim sistemini Tevhid-i Tedrisat kanunu şekillendirmektedir. 2012 yılında yürürlüğe giren 4 + 4 + 4 şeklindeki kesintili 12 yıllık zorunlu eğitim uygulaması da dâhil olmak üzere geçen 88 yıl içerisinde eğitim sistemimizde zaman zaman değişikliklere gidilmiştir. Zorunlu eğitimin süresi, 3 yıldan 12 yıla çıkmış, öğretmen okulları, endüstri meslek lisesi, kız meslek lisesi, ticaret lisesi gibi teknik eğitim veren liseler açılmış ya da akademik eğitime önem veren anadolu lisesi, fen lisesi ve anadolu öğretmen lisesi gibi tekdüzeliği esnetmeye çalışan okullar açılmıştır. Yüksek öğretime geçişte yapılan sürekli değişiklikler, yeni tür okulların açılması, değer (din) eğitiminin yeri gibi konularda sürekli ve âni olarak yapılan değişiklikler nedeniyle Türk eğitim sisteminde bir istikrar sağlanamamakta ve eğitim, siyasî bir çatışma alanı hâline gelmektedir. Yeni düzenleme de dâhil olmak üzere 1924’ten itibaren eğitim sisteminde köklü bir değişiklik yapılmamıştır. Oysa mevcut sistemde önemli yapısal sorunlar vardır ve bunlar, bazı aksaklıkların ortadan kaldırılması ile düzeltilebilecek türden değildir (Başdemir, 2012: 49).

Cumhuriyet Türkiye’inde de başlangıçta, medreselerdeki ezberci öğretim şekli varlığını korumuştur. Açılan Batılı tarz okullarda pozitif bilimlere ait kavram ve kurallar “mutlak doğru bilgiler” olarak kabul edilmiş. Bu bilgilerin ezberletilmesine dayalı bir öğretim etkili olmuştur. Esasen bu durum büyük ölçüde bugün de varlığını sürdürmektedir. Geçen yüzyıllarda dini, ahlaki ve kültürel bilgilerin ezberletilmesine dayanan, sorgulamadan, eleştirmeden, yorumlamadan öğrenme şekli olan ezberci öğretim, Türkiye’de ilköğretimden üniversiteye kadar her kademedede varlığını sürdürmektedir. 2000 yılına kadar ders programları, ders kitapları ve öğretmenlerin genelini uygulaması olarak Türkiye’de çağ dışı bir öğretim şekli olan ezberci öğretim vardı (Sekin, 2013: 217).

Özellikle 1970’li yıllardan sonra her iktidar değişiminde eğitim programlarında da değişim yapılmıştır. Tüm istikrarsızlık ve değişiklikler sonucu eğitimin içinde bulunduğu

karmaşıklık devam etmekte, eğitim sorunlarına toplumun ihtiyaçları ve ülkenin gerçekleri göz önünde bulundurulmadan ve sorunlara bilimsel yaklaşılmadan çözümler sunulmaktadır. Bu da eğitim hakkının kullanımı ve eğitimde fırsat eşitliği gibi önem arz eden konularda, öğrencilerin haklarını anayasaya uygun bir biçimde yeterince kullanamamalarına sebep olmaktadır. Örneğin devlet; tarafından, ilköğretimi herkes için zorunlu ve parasız hale getirmek, okulları tüm çocuklara açık hale getirmek, mali yardımlar gerçekleştirmek gibi önlemler alınmıştır. Ancak tüm bu hakların vatandaşlar tarafından bilinmemesi, eğitim hakkını kullanma konusunda sorunlar meydana getirmektedir. Bu durum, eğitim hakkından mahrum olma ve fırsat eşitsizliği ile karşı karşıya bırakmaktadır. Eğitim hakkı ve fırsat eşitliği hususunda, Türkiye'nin en ciddi sorunlarından bir diğeri de yükseköğretime yoğunlaşan talep ve sonuç itibariyle seçme ve yerleştirme sınavının yapılması zorunluluğunun meydana gelmesidir. Aynı düzey ve standartlarda eğitim alamamış farklı bölgelerden lise ve meslek lisesi mezunlarının da aynı sınava tabii tutulması, eğitim hakkının fırsat eşitliğini de sunabilmesi konusunda ciddi bir meseledir (Şenkaloğlu, 2021: 33).

Türk eğitim politikasının oluşumunda yer alan temel öğelerden biri de Milli Eğitim Şuralarıdır. Mevcut yasalar gereğince bu organın her yıl toplanarak eğitimle ilgili meseleleri tartışması, çözüm yolları araması ve eğitimle ilgili kararlar alması gerekmektedir. 1939-1976 yılları arasında geçen otuz yedi yıllık süre içerisinde dokuz defa eğitim şurası toplanmıştır. Çeşitli eğitim meselelerinin görüşüldüğü bu şuralarda yapılan çalışmalar ve alınan kararların eğitim sistemine ne ölçüde etkilediği hususu incelendiğinde meydana çıkan durum pek olumlu görünmemektedir. Her şeyden önce ilgili yasaya uygun olarak şuraların zamanında toplanamaması, toplanan şuralarda alınan kararların daima zamanın Milli Eğitim Bakanları' nın anlayışı doğrultusunda olması ve danışma organı niteliğinde olan bu kuruluşun aldığı kararların bugüne kadar Millî Eğitim Bakanlığı'nı kararlar doğrultusunda uygulama yapmaya sevk etmemiş olması gibi olgular bu organın eğitim politikası üzerinde yeterince bir fonksiyonu olmadığını ortaya koymaktadır (Alkan, 2019: 41).

Türk eğitim sistemindeki en yapısal sorunlardan biri, eğitimin devlet tekelinde olmasıdır. Türkiye'de tekeli bir eğitim modeli uygulanır. Tüm müfredatı devlet memurları belirler. Talim Terbiye Kurulu, eğitimin politikasının uygulanmasında tek söz sâhibidir. Kitapların içerikleri burada devlet memurları tarafından belirlenir. Devlet, bakanlık dışındaki eğitim kurumlarının açılmasına izin vermez. Görünürde özel okullar vardır ancak

bunlar teknik anlamda özel okul değildir. Çünkü bütün standartları, müfredatı, ders saatleri, alfabe ve eğitim dili devlet tarafından belirlenir. Hatta böyle bir eğitim yapmadıkları bilinen özel dersaneler dahi her yıl, millî eğitimin standartlarına uyacaklarına dâir programlarını millî eğitim müdürlüklerine vermek zorundadırlar. Bu durum Türkiye’de eğitim kurumlarının çeşitlenmesini ve kendi içinde alternatiflerin oluşmasını engellemektedir. Özel okul sistemi gelişmemektedir. 2010 yılı itibariyle Türkiye’de öğrencilerin sâdece %2,4’ü özel okullarda eğitime devam etmektedir. 2012 Meclis bütçe görüşmelerinde Milli Eğitim Bakanı Ömer Dinçer, Türkiye’de özel öğretim kurumlarının okul sayısının oranını 2014 yılı sonuna kadar yüzde 9’a, öğrenci sayısını ise yüzde 5’e çıkarmayı hedeflediklerini söylemiştir. Bu oran, demokrasinin iyi işlediği ülkelerde yüzde 0 ile 80 arasındadır. Dünya uygulamasında genel eğitim içinde devlet okulları daha ziyâde sosyal (public) okullardır ve dar gelirli ailelere eğitim verir (Başdemir, 2012: 49).

Okulların sınav odaklı olması, öğrencilerin okul dışı eğitim desteği ihtiyaçlarının yasal statüye sahip olmayan oluşumlarla karşılanmaya çalışılması, özel okul açma kriterlerindeki esnekliklerin nitelik problemlerini beraberinde getirmesi, eğitimin kar odaklı bir sektör olduğuna dair anlayışın pekişmesi, ekonomik koşullarını zorlayarak ailelerin çocuklarını özel okullara gönderme çabası gibi sorunların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu süreçte eğitimden beklentilerin ve talebin sınava hazırlık mantığını koruması, okulların dershaneleşmesi ve eğitimdeki özelleşmenin nitelik boyutundaki düşüş kaygıların artmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda mevcut kurumsal yapıların test odaklı bir formata bürünmesi veya kayıt dışı olarak test odaklı çalışmalara yönelme potansiyeli yüksek görünmektedir. Türkiye’de okula ait hissettiğini ifade eden öğrenci oranı yaklaşık %61 iken bu oran OECD ortalamasında %73’tür. Bu oranla Türkiye OECD ülkeleri içinde okul aidyeti en düşük öğrenci oranlarından birine sahip olmuştur (Kartal, 2020: 7).

Öğrencilerin başarı düzeylerini artırmak, eğitim politikalarının öğrenci üzerindeki etkisini görmek, eğitim sistemini daha işlevsel hale getirebilmek ve eğitim kalitesini yükseltmek için ülke olarak İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD)’nin PISA çalışmalarına ülkemiz ilk kez 2003 yılında katılmıştır. Katılımın ilk yıllarından bu yana Türkiye’deki PISA sonuçları eğitim sistemimizdeki eksikler açısından önemli ipuçları içermektedir (Çelen-*vd*, 2011: 767).

Teknoloji ile ilgili yapılan projeler reform olarak sunulurken aslında dolaylı olarak sermayeye para aktararak eğitim kar için yapılırlar anlayışına hizmet edilmektedir. Örneğin, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından öğretmenlerin derse bilgisayarla girmelerini sağlamak

amacıyla Öğretmene Dizüstü Bilgisayar kampanyası başlatılmış, kampanya çerçevesinde 90 bine yakın öğretmene bilgisayarları teslim edilmiştir. 61. Hükümet programında FATİH Projesi ile okullarda akıllı derslikler oluşturularak eğitimin kalitesinin daha da artırılacağı ifade edilmektedir. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından kamuoyuna açıklanan eğitim ve teknoloji alanında ülkemizi dünyada bir numaraya taşıyacağı belirtilen Fatih Projesi ile tüm okullara akıllı tahta, çok fonksiyonlu ağ yazıcısı ve ağ fotokopi makinesi kurulacağı belirtilmektedir. FATİH Projesi ile ilgili üretilen belgelerden elde edilen bilgilerin Proje Döngüsü Yönetimi yaklaşımına göre değerlendirilmesi sonucu elde edilen veriler temelinde proje sonuçları için ölçülebilir göstergeler bulunmadığı, projenin verimlilik, etkinlik ve etki değerlendirilmesi için ölçülebilir göstergeler bulunmadığı, projenin siyasal, teknik ve finansal sürdürülebilirliği ile ilgili ciddi sıkıntılar ve endişeler bulunduğu araştırma ile tespit edilmiştir (Ekici-vd, 2013: 317).

Sonuç

Eğitim insan var olduğundan beri vardır. Eskiden insanlar eğitimi kültür, bilgi ve beceri aktarımı olarak kullanmışlardır. Çocuklarını eğiterek aile içi eğitim vermişlerdir.

Türk Tarihi'nde eğitim özellikle askeri alanlarda kullanılmıştır. İslamiyet Öncesi Türk Devletleri'nde konar-göçer yaşam tarzı benimseyen Türkler bir müfredata ve üstü kapalı bir okul çatısına sahip olamasalar da eğitime çok önem vermişlerdir. Metehan icat ettiği ıslıklı ok ile askerlerine askeri talim vermiştir.

Orta Çağ Türk Tarihi'nde İslamiyet'i benimseyen Türkler medreseler yoluyla eğitim almışlardır. Medreselerde İslamiyet'e ait öğretilerin yanında pozitif bilim dersleri de okutulmuştur. Bulduğu çağdan günümüze ışık tutan birçok bilgin yetişmiştir.

Osmanlı Devleti yine medreseler yoluyla eğitim-öğretime devam etmiştir. Devletin bir eğitim politikası yürütememesi ve eğitimi göz ardı edip yeniyi takip etmemesi birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu sorunların üstesinden gelebilmek için özellikle askeri alanda çağdaş, modern eğitim veren Batı tarzı eğitime geçmiştir. Bu eğitime geçiş yöneticilerle sınırlı kalmış ve devlet politikası haline getirilememiştir.

Cumhuriyetin ilanından sonra eğitim ile ilgili düzenlemeler yapılırken çeşitli ülkelerden ülkemize davet edilen yabancı eğitim uzmanlarından temel eğitim, mesleki eğitim, yükseköğretim konularında rapor hazırlamaları talep edilmiştir. John Dewey, Albert Malche, gibi yabancı eğitim uzmanları hazırladıkları raporlarla Türkiye'de çağdaş eğitim sisteminin kurulmasına katkıda bulunmuşlardır. Cumhuriyet Döneminde eğitimin

yaygınlaştırılmamasının en önemli sebebinin kullanılan Arap Alfabesinin olduğuna inanılarak Alfabe değişikliğinin yapılmasına karar verilmiştir. Dil Encümeninin tarafından hazırlanan Latin Alfabesine dayalı yeni Türk alfabesi, TBMM’de 1 Kasım 1928 yılında kabul edilen yasa ile yürürlüğe girmiştir. Ardından Mustafa Kemal Paşa’nın öncülüğünde yeni Türk alfabesini halka öğretme için büyük bir eğitim programı uygulanmaya başlanmıştır. Bu amaçla Millet Mektepleri açılmış, kısa sürede okul çağını aşmış kişilere okuma yazma ve yurttaşlık eğitimi verilmeye başlanmıştır. Ayrıca Türk Ocakları ve Halk evlerinde de yaygın halk eğitimi ile okuma yazma kursları düzenlenmiştir. Kısa sürede okuryazar oranlarında göreceli bir artış sağlanmış Türkiye’nin eğitim ve kültür yaşantısı üzerinde somut etkiler yaratmış, toplumsal yapıda önemli değişimlere yol açmıştır (Kılıç, vd, 2019: 197-198).

Bir devletin siyasi çıkarlardan bağımsız bir eğitim politikası oluşturup benimsemesi gerekmektedir. Bu politikayı çağın ve bilimin gereksinimlerine göre donatıp yenilemek gerekmektedir. Eğitimde bu yeniyi yakalama ve düzenleme ihtiyacı hiç bitmeden düzenli olarak süreç halinde takip edilmelidir. Bu düzenleme ve reformlar tüm eğitim paydaşları ve çalışanlarıyla müzakere yapılarak oluşturulmalıdır.

Türk Eğitim Sistemi ve yürütülen politikalara bakacak olursak Cumhuriyet’ in temelinde oluşturulan Tevhid-i Tedrisat Kanunu, yeni harflerin kabulü, laik-millî eğitim sisteminin benimsenmesi gibi inkılaplar ve reformlar Türk Eğitimi’nin temelini oluşturmuştur. Bu temel çerçevesinde yürütülen eğitim ve öğretim faaliyetlerinin birtakım sorunları da mevcuttur. Bu sorun eğitim faaliyetlerinin yürütülmesinde sorun teşkil etse de temelinde politik sorunlar yatmaktadır. Bu eğitim politikasındaki sorunların temelinde kalıcı bir politika yürütülemediği ve eğitimin bir süreç olmasından kaynaklı reform ihtiyacının olmasıdır. Sürdürülebilir bir eğitim için bu reformların yapımı, sorunların tam bir şekilde analiz edilmesine bağlıdır.

Bu çalışmamızda eğitim politikaları doğrultusundaki sorunları ifade etmeye çalıştık. Bu sorunlardan başlıcalarını kısaca sıralayacak olursak; Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim-öğretimin tek elden merkezi bir şekilde yönetilmesi, yereldeki eğitimi uygulayanların değişiklik yapmasındaki sınırlılık, tekdüze- standart eğitim verilmesi ve farklı alternatiflere eğitimin kapalı oluşu, merkezi eğitim programı ve yasalar sonucunda özel eğitim veren kurumların gelişmemesi, devletin düzenli bir eğitim politikası yürütülemediği ve eğitimin sürekli siyasi polemiklere katılması, yürütülen eğitim politikalarının sürdürülebilirliğinin sağlanamayışı ve yapılan plan- programların

uygulan(a)maması, ezbere dayalı ve sınav odaklı eğitim, eğitimde teknoloji kullanımında yaşanan sorunlar, fırsat eşitliğinin sağlanamayışı, eğitim hakkının kullanılmasında yaşanan bazı sorunlar olarak sıralanabilir.

Kaynakça

- Alkan, C. (2019). “Eğitim Teknolojisi Açısından Türk Eğitim Politikası”. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 10, 1.
- Alp, H. (2016). *Tevhid-i Tedrisat’ tan Harf İnkılabına Türkiye’ de İlköğretim*, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Aytaç, K. (1983). *Atatürk’ ün Eğitim Görüşü*, Ankara, Nadir Yayınları.
- Başdemir, H.Y.(2012). “Türk Eğitim Sisteminin Yapısal Sorunları ve Bir Öneri”. *Liberal Düşünce Dergisi*, 67, 35-52.
- Başgöz, İ. (1995). *Türkiye’nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Celkan, H.Y. (2006). *Bir Düşünür ve Eğitimci Olarak Ziya Gökalp*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Çelen, F.K. & Çelik, A. & Seferoğlu, S.S. (2011) “Türk Eğitim Sistemi ve PISA Sonuçları”. 13.Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri, Malatya.
- Çetin, H. (2003). *Modernleşme ve Türkiye’de Modernleşme Krizleri*, Ankara: Siyasal Yayınevi.
- Dewey, J. (1939). *Türkiye Maarifi Hakkında Rapor*, Ankara: Maarif Vekâleti Yayınları.
- Eğitim Bir Sen (2011). *Gelecek için Eğitim Raporu*, Ankara: Gözde Matbaacılık.
- Ekici, S. & Yılmaz, B. (2013). “FATİH Projesi Üzerine Bir Değerlendirme”. Ankara: Türk Kütüphaneciliği.
- Ergün, M. (1982). *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Hali, S. & Rencüzoğulları, S. (2017). “İslamiyet Öncesi Türklerde Eğitim”. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6, 17.
- Hesapçioğlu, M. (2013). “Türkiye’ de Cumhuriyet Dönemi’ nde Eğitim Politikası ve Felsefesi”. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 29, 29, 121-138.
- Kara, A. (2020), “Türkiye’ de Alfabe Değişiminden Sonra Yeni Harflerin Yaygınlaştırılması ve Halk Eğitiminde Millet Mekteplerinin Rolü ve Önemi”. *Oğuz- Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 4, 1, 114- 141.
- KARTAL, S. (2020), “Türkiye’ de Eğitim Politikalarının Dönüşümü: 1980 ve Sonrası”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7, 9, 1- 18.

- Kaya, Y. (1979). Eğitim Yönetimi: Kuram ve Türkiye'deki Uygulama, İstanbul: Todie Yayınları.
- Kılıç, F. (2015). "I. Maarif Kongresi". III. Sakarya zaferi ve Haymana Sempozyumu, Ankara.
- Kılıç, F. (2019) Atatürk Dönemi Eğitim Tarihi. Kılınç, M. (Ed.), Türk Eğitim Tarihi, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1992). Cumhuriyetin 75. Yılı Dil Bayramı, Ankara: Kültür Sanat Yayınları.
- MEB (2018). "Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar)", (<http://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/201812103847686SOSYAL%20B%C4%B0LG%C4%B0LER%20%C3%96%C4%9ERET%C4%B0M%20PROGRAMI%20.pdf>).(Erişim tarihi: 25/12/2021)
- Medici, A. (1972). Yeni Eğitim, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Özadaşık, M. (1999). Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil Yetiştirme Çabaları (1923-1950), Konya: Çizgi Kitabevi
- Resmî Gazete Tarihi: 24.06.1973 Resmî Gazete Sayısı: 14574
(<https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=1739&MevzuatTur=1&MevzuatTerTip=5>). Erişim Tarihi: 25/12/2021.
- TBMM Yayınları (1924). Düstur, 3, 322.
- Sekin, S. (2013). "Türkiye'de Ezberci Öğretim ve Nedenleri". Marmara Coğrafya Dergisi, 18,2008, 211-221.
- Şenkaloğlu, S. (2021). "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Türk Eğitim Sistemi ve Sorunları". Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi, 6, 1, 24- 36.
- Ülkütaşır, M. Ş. (2000). Atatürk ve Harf Devrimi, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldız, O. & Yıldız, T. (2016). "Türkiye Cumhuriyeti Eğitim Politikaları". Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi, 3, 1, 24-41.

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi

BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

ISSN: 2717-6584

Tarım Ürünlerine yönelik Tüketici Talebi ve onu Etkileyen Faktörler

Consumer Demand for Agricultural Products and Factors Influencing it

DOI: 10.58646/bengi.1231936

Narmin Mirzazade*

Özet

Makalede talep, tüketici talebinin özü ve talebin karşılanmasında tarımın önemi açıklanmıştır. Özellikle tüketici talebini karşılamanın önemi vurgulanmış ve tüketici talebini etkileyen faktörler tespit edilmiştir. Tüketici talebinin memnuniyet düzeyi ve tatmin düzeyi araştırılmış, mevcut durum ve geçmiş yıllara ait istatistiksel veriler karşılaştırılmıştır. Tüketici talebini etkileyen temel unsurlardan biri olarak fiyat kriteri gerekçelendirilmiş ve tarım ürünleri üretici fiyat endeksi analizine dikkat çekilmiştir. Makale aynı zamanda hane halkının gelir dinamiklerini ve nihai tüketim harcamalarını da göstermektedir. Sonuç olarak, bahsedilen faktörlerin tüketici talebi üzerindeki etkilerinin ayrı ayrı ve karşılıklı olarak analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre talebinin belirli bir grubun ürün ve hizmet arzusunun ekonomik bir ölçütü vardır. Bu ölçüt tüketicilerin satın alma gücünü ifade eder ve işletmeler, ürün ve hizmet

---

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Dr., Azerbaycan Devlet Tarım Üniversitesi, narmin.mirzazada@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5060-0125.

Atıf/Citation: Mirzazade N., (2023). Tarım Ürünlerine Yönelik Tüketici Talebi ve Onu Etkileyen Faktörler. *BENĞİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*. 2023 (1), 173-185.

satarken fiyatlarını, gelirlerini ve stratejilerini belirlemek için bu verileri kullanırlar. Araştırma sonucunda tüketici talebini etkileyen faktörler de sınıflandırılarak sıralanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tüketim, Tüketici Talebi, Fiyat, Gelir, Maliyet, Üretim

Abstract

The article clarifies demand, the essence of consumer demand, as well as the importance of agriculture in meeting demand. Particularly, the importance of meeting consumer demand is emphasized and the factors influencing consumer demand are identified. The level of satisfaction with consumer demand was studied, and a comparison of the current situation and statistical data of past years was made. The price criterion is substantiated as one of the main factors influencing consumer demand, and the analysis of the agricultural producer price index is noted. The article also shows the dynamics of household income and final consumer spending. As a result, an analysis was made of the influence of these factors on consumer demand separately and mutually.

According to the results of the analysis, there is an economic measure of the demand for products and services of a certain group. This metric refers to the purchasing power of consumers and businesses use this data to determine their prices, revenues and strategies when selling products and services. As a result of the research, the factors affecting consumer demand were also classified and listed.

Keywords: Consumption, Consumer Demand, Price, Income, Prime Cost, Production

Giriş

Tarım, gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda olduğu gibi Azerbaycan ekonomisinin de en önemli sektörlerinden birisi. Ülke ekonomisine gıda ve hammadde sağlamanın yanı sıra hane halkının büyük bir kısmına da istihdam sağlamaktadır. 2021 yılı istatistiklerine göre istihdam edilen hane halkının %36,3'ü tarım sektöründe çalışmaktadır. Gıda ürünlerinin temel kaynağını oluşturan tarım sektörünün aynı zamanda ihracatda da belli yüzdesinin olması bu sektörün araştırılmasını çok önemli hale getirmektedir. Bu sebepten tarım sektörü çeşitli açılardan ve çeşitli meteryal ve yöntemler kullanılarak araştırılmıştır.

Tarım ürünlerine yönelik tüketici talebinin araştırılması çeşitli açılardan önem arz etmektedir. İşsizlik ve ekonomik durgunluk, ürün ve hizmetlere yönelik tüketici talebinde azalmaya yol açmaktadır. Ekonomideki durgunluk ve düşük tüketici talebi fiyatların yüksek seviyesini belirlemektedir. Bu durum tüketici talebinin oluşmasında fiyat faktörünün önemini göstermektedir. Ayrıca tarım milli gelirin ana kaynağıdır. Bu durum özellikle gelişmekte olan ülkelerde görülmektedir. Bu nedenle, girdi üretiminin önemli bir parçası olan tarım sektörü, karmaşık yapısı ve benzersiz yönetim özellikleriyle öne çıkmaktadır.

Çalışmanın ana materyali Azerbaycan Cumhuriyeti İstatistik Kurumunun sağladığı resmi rakamlar ve tarafımızca toplanan diğer verilerden oluşmaktadır. Bu veriler analiz edilerek tüketici talebinin memnuniyet düzeyi ve tatmin düzeyi araştırılmış, mevcut durum ve geçmiş yıllara ait istatistiksel veriler karşılaştırılmıştır. Tüketici talebini etkileyen temel unsurlardan biri olarak fiyat kriteri gerekçelendirilmiş ve tarım ürünleri üretici fiyat endeksi analizine dikkat çekilmiştir.

Elde edilen buğulara göre hane halkının gelirindeki artış, tüketim maliyetlerindeki artış, tarım ürünlerine olan talebin genişlemesi için koşulları yaratmaktadır. Bu gibi durumlarda, tüketici talebi ile ilgili sorunların çözülmesi, gelişimini engelleyen ve yavaşlatan faktörlerin belirlenmesi ve ortadan kaldırılması, tüketicinin tarım ürünlerine olan talebinin artmasını teşvik etmektedir.

1. Tarım Sektörünün Güncel Durumu

Ülkemizde son yıllarda başarılı bir şekilde uygulanan tarım reformlarının sonucu olarak, tarımsal üretiminde istikrarlı bir gelişme gözlemlenmektedir. Üretilen tarım ve hayvancılık ürünlerinin hacmi sürekli artmakta, bu da tüketicinin tarımsal ürünlere olan talebini karşılamak için koşullar yaratmaktadır. Bu konuda devlet tarafında yapılan teşvik ve düzenleme stratejilerinin de çok büyük rolü var. Bu konuda sadece bir gerçeği hatırlamak gerekirse 2003-

2018 yılları arasında devlet başkanının inisiyatif ve liderliğinde 12 konsept, 12 ulusal strateji, 12 stratejik yol haritası, 95 Devlet programı olmak üzere toplam 202 program, 10 ulusal eylem planı, 23 eylem planı, 21 eylem programı, 17 ulusal plan ve program kabul edildi (Salahov, 2019).

Tüketici talebinin sağlanması, her devletin stratejik çıkarlarının korunmasında önemli faktörlerden birisidir. K. Marks, tarımın önemine dikkat çekerek, üretimin ilk şartının gıda ürünleri üretimi olduğuna dikkat çekti. Tarım, üretilen ürünlere her zaman ihtiyaç duyulan ve her zaman da duyulacak tek alandır (Guliyev, 2015: 15).

Tarım ürünleri pazarının genişletilmesi, ülke ekonomisinin yerli kaynaklar ile sağlanması, devletin gıda güvenliğine yönelik önemli politikasının bir parçasıdır (Abbasov, 2017: 132).

Tarımın önemi dikkate alınarak tarım sektörünün gelişmesi yönünde birtakım önemli reformlar hayata geçirilmiştir. Sonuç olarak, tarımın gayri safi yurtiçi hâsıla içindeki yerine bakıldığında, 2021 yılında ülkede 92.857,7 milyon manat gayri safi yurtiçi hâsıla üretilirken, 2020 yılında aynı gösterge 72.578,1 milyon manat yani yüzde 27,9 oldu. 2021'de GSYİH üretiminin %5,8'i tarım, ormancılık ve balıkçılığın payına düştü. Genel olarak tarım, ormancılık ve balıkçılığın GSYİH üretimindeki payı 2020 ve 2019'da sırasıyla %6,7 ve %5,6 oldu. Bu, tarım, ormancılık ve balıkçılığın toplam yerli ürün üretiminde %1,1'lik bir artışı temsil etmektedir (İstatistik 2022).

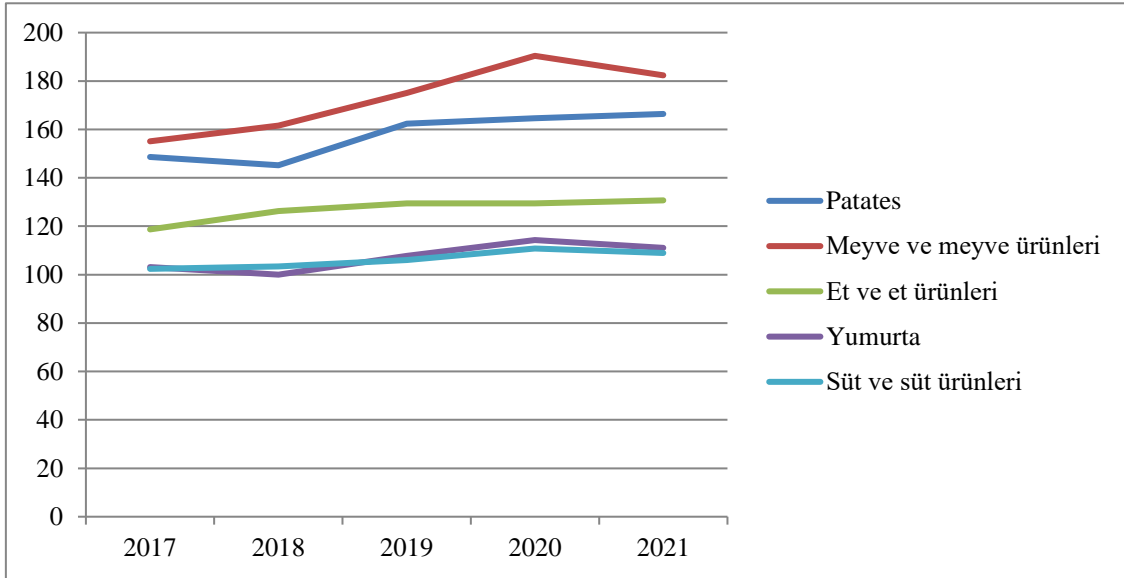
2. Tarım Ürünlerinde Tüketici Talebi

Tüketici tutumu, bir ürüne karşı hissedilen olumlu ya da olumsuz duyguları ifade etmektedir. Tüketici davranışı ise mal ve hizmetlerin neden, nasıl ve ne zaman satın alındıklarını göstermektedir. Bu yönüyle tüketici davranışı, kavramsal olarak insan davranışlarının önemli bir parçasını teşkil etmektedir (Özden, 2017).

Tarım ürünlerine yönelik tüketici talebinin sağlanmasının dinamik gelişimini elde etmek için, tüketici talebini karşılamanın önemi, tarım piyasasının işleyişi ve gelişimini yavaşlatan sorunların çözülmesi, fiyat mekanizmasının doğru kurulmasına ve tarım sektöründe uygulanan tedbirlerin iyileştirilmesine özel önem verilmelidir. Tüketim ortamının incelenmesi başlangıçta kişisel tüketimin, bir kişinin mal ve hizmetlere, gıda ürünlerine, giysilere, ayakkabılara, ev ürünlerine ve kamu hizmetlerine olan talep üzerine harcadığı gelirin analizine dayanır. Yukarıda belirtilen hususların çözümü yönünde yürütülen çalışmalar, tüketim ödeme ve provizyon düzeyindeki olumlu değişimi teşvik etmektedir. B. Ataşov'un görüşüne göre, tarım

alanına yönelik tutum başlangıçta ülkedeki iç sorunlara, üretim ve tüketim konularına yönelik olduğundan, ulusal tarım politikası bu konulara odaklanmaktadır (Ataşov, 2017: 13).

Bahsi geçen hususlar istatistiksel verilere dayalı olarak incelendiğinde, tüketici talebinin tarım ürünlerine yönelik memnuniyet düzeyinin artan bir nitelik taşıdığı görülmektedir. Meyve ve meyve ürünleri ile tüketici talebinin memnuniyet düzeyi son yıllarda sayısal olarak artmaktadır. Sadece 2021'de 2020'ye göre %8'lik bir düşüş var. 2021 yılında patates, et ve et ürünleri ve süt ve süt ürünlerinde tüketici talebini karşılama düzeyi 2017 yılına göre sırasıyla %17,9, %12 ve %6,6 arttı. Azerbaycan Cumhuriyeti İstatistik kurumu verilerine göre, yumurta ürünlerine yönelik tüketici talebinin tatmini istikrarsızdı. Yani 2021'de 2017'ye göre %7,8'lik bir artış olsa da yılları ayrı ayrı incelediğimizde tüketici talep memnuniyet düzeyinde farklı yön değişimleri gözlemleniyor [Grafik 1].

Grafik 1. Tüketici Talebinin Tarım ürünleri ile Karşılama Düzeyi (Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti İstatistik Kurumu)

Tarım ürünlerine yönelik tüketici talebi, tarım sektöründeki çeşitli politikaların oluşturulmasında önemli bir unsurdur. Tüketiciler için tarım ürünleri fiyatlarındaki ve kişi başına gelirdeki değişimler ürünlere olan talepte önemli faktörlerdir. Potansiyel tüketici talebi, ürün fiyatının ve üretim maliyetlerinin tarımsal ürünlere olan talep üzerindeki etkisini nicel olarak ifade eder. Tüketici talebi iki sistem içinde değerlendirilebilir. Koşulsuz talep sistemi ve şartlı talep sistemi olarak birbirlerinden ayrılırlar. Koşulsuz talep sistemi, tüketilen tüm ürünler, tarımsal ve tarım dışı ürünler arasındaki karşılıklı ilişkileri yansıtır. Koşullu talep sisteminde ilgili ürünler arasındaki karşılıklı ilişkiler ifade edilmektedir. Birinci sistemde tüketilecek

ürünler arasında ikame uygundur. Koşullu talep sisteminde ürünlerin ikamesi belirli bir süreci içermektedir [8].

3. Tüketici Talebini Etkileyen Faktörler.

Tarımsal üreticilerin faaliyetleri, piyasadaki fiyat sisteminin yapısına bağlıdır. Mevcut fiyat politikası, devletin ekonomik çıkarlarını ifade ederek, ekonomik ve sosyal faaliyetin koşullarını oluşturan bir unsur görevi görür. Üretici güçlerin faaliyetleri için elverişli bir ortam yaratmak için üreticilerin ve tüketicilerin kârlarını uyumlu hale getirmeye izin verir. Bu nedenle sürekli kontrol altında tutmak gerekir. Özellikle günlük gıda ihtiyacının büyük bir kısmının tarım ürünlerinden karşılanması, tarım sektörünün çok yönlü olması bu alandaki fiyat politikasının iyileştirilmesini gerektirmektedir. Tüketici talebi genellikle esnek bir ölçüt olarak ifade edilir. Talebin fiyat esnekliği, fiyat değişikliklerine verdiği tepkinin bir ölçütüdür:

- Talebin kendi fiyat esnekliği, fiyatındaki değişimin sonucu olarak bir ürüne olan talebin ölçüsüdür;
- Talebin çapraz fiyat esnekliği, başka bir ürünün fiyatı değiştiğinde bir ürüne olan talebin ifadesidir;
- Talebin maliyet esnekliği, ürünün toplam maliyetindeki değişimin bir sonucu olarak talep miktarının bir yansımasıdır.

Sunulan ürün veya hizmetlerin fiyatının belirlenmesi için talep ve arz faktörlerinin karşılıklı olarak analiz edilmesi gerekir. Denge fiyatları, üretici arzı ve tüketici talebi eşit olduğunda ortaya çıkar. Talep edilen miktar arz edilen miktarı aştığında, fiyatlar bir ürün veya hizmetin eksikliğini yansıtacak şekilde yükselir. Talep hacmi arz hacminden az olduğunda fiyatlar düşer. Bu doğrultuda araştırmalar yapılarak piyasada ürün üreten bir işletmenin kurulmasına zemin hazırlayan fiyat politikası hazırlamak ve uygulamak mümkündür (Ataşov, 2017; s.80).

Piyasa dengesi, üreticilerin ve tüketicilerin çıkarlarının uyumlu olma durumudur. Denge miktarı, denge fiyatından alınan ve satılan miktarı temsil etmektedir:

- Piyasadaki fiyat alım ve satım ilişkilerini düzenler;
- İlişkilerde tutarsızlık olduğunda piyasanın kendi kendini düzenleme mekanizması çalışır.

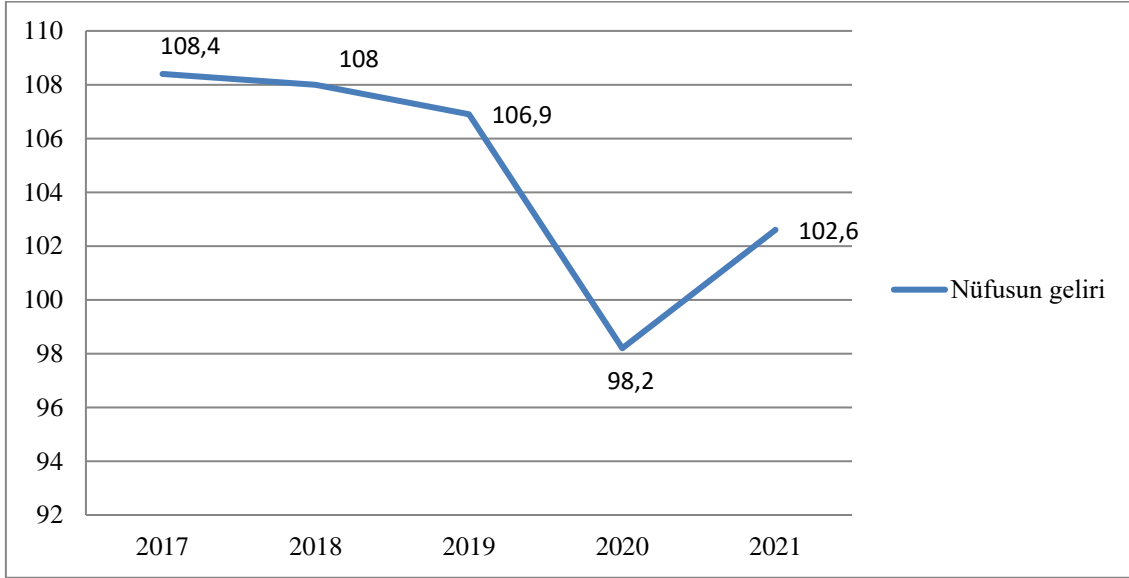
Tarım ürünleri üretici fiyatlarının seviyesine bakılım ve dinamiklerini analiz edelim.

Ürün adı	Yıllar				
	2017	2018	2019	2020	2021
Buğday	101.7	101	103.8	106.9	102.7
Mısır	100.6	97.2	100.9	109.1	104.9
Sebze ürünleri	113.8	94.6	101.8	104.9	110.4
Patates	100	102.5	112.7	100.9	108.6
Şekerpancarı	100	100	100	100	100
Üzüm	98.1	100.9	99.4	99.1	101
Fındık	123.4	111	106.2	121.1	104.9
Hayvancılık ürünleri	113.5	104.6	103.3	104.5	102.9

Tablo 1. Tarım Ürünleri Üretici Fiyat Endeksi (bir önceki yıla göre, %) (Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti İstatistik kurumu)

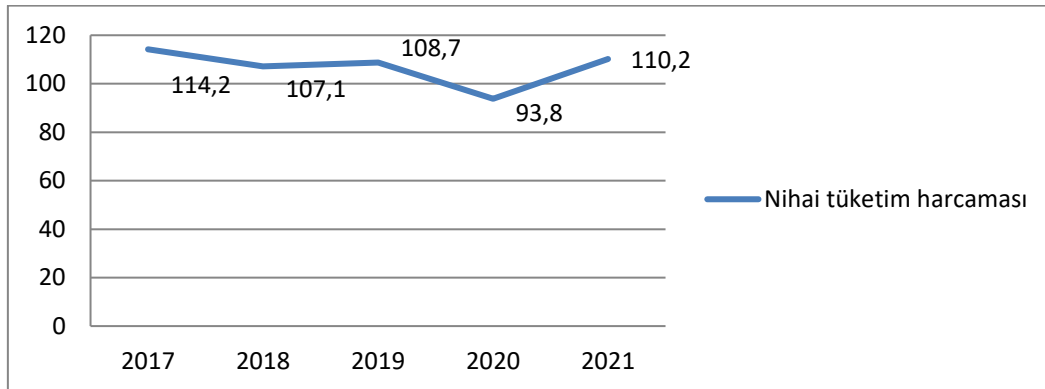
Veriler incelendiğinde 2021 yılında 2017 yılına göre buğday üretici fiyat endeksinin %1 arttığı biliniyor. Üretici fiyat endeksinde mısır %4,3, patates %8,6 ve üzüm ürünlerinde %2,9 artış kaydedildi. Sebze ürünleri ve fındık fiyatları sırasıyla %3,4 ve %18,5 geriledi. Şeker pancarı son beş yılda ürünün üretim fiyat endeksinde herhangi bir değişiklik olmaması ilginç bir durum olarak karşımıza çıkıyor. Hayvancılık ürünleri üretici fiyat endeksinde düşüş gözlenmektedir [Tablo 1].

Tüketici talebini etkileyen önemli faktörlerden birisi de tüketici gelirdir. Tüketicilerin geliri değiştiğinde mal ve hizmetlere olan talepleri kadar satın alma güçleri de değişir. Artan gelir veya artan satın alma gücü ile daha fazla ürün satın almak normal kabul edilir. Artan gelir ve artan satın alma gücü ile daha az ürün satın almak, düşük çıktı olarak kabul edilir. S. Shtallin'e göre gelirler, geniş tüketim yapısına ve onu karşılama olanaklarına göre belirlenir ve tahmin edilir (Shatalin, 1999: 51). Gelirin tüketici talebi üzerindeki etkisi doğrudan gelir etkisi ve dolaylı gelir etkisi olmak üzere iki yönde değerlendirilmektedir. Doğrudan gelir etkisi, reel gelirlerdeki değişimlerle ilgilidir. Dolaylı gelir etkisi, tüketici talebinin, tüketicinin geliriyle ilgisiz olması ve tüketicinin zengin ya da fakir olma hissini etkilemesi durumunda oluşur [9]. Yukarıdakilerin önemi dikkate alındığında, Hane halkının gelir dinamiklerine bakıldığı zaman düşüş gözlenmektedir. Özellikle 2020 yılında Hane halkının gelirinde azalma gözlenmekte olup bunun temel nedenlerinden biri de COVID-19 pandemisinin yayılımıdır. 2021 yılında 2020 yılına göre Hane halkının gelirinde %4,4 artış yaşandı [Grafik 2].

Grafik 2. Hane Halkı Gelir Dinamikleri (yüzde) (Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti İstatistik kurumu)

Tüketici harcamaları, tüketici talebini etkileyen önemli faktörlerden biridir. Tüketici harcamaları, mal ve hizmetlere yapılan toplam harcamayı ifade eder ve cari dönemde tüketim mallarına yapılan harcamaları içerir. Gelecekteki harcamalar için biriktirilen gelire tasarruf denir. Bu aynı zamanda gelecekteki tüketici ürünlerinin üretimine yatırımı teşvik eder. Girişimciler, yatırımcılar, tüketici ürünlerinin hacmine ilişkin kararlarını tahmin etmek ve planlamak için tüketici harcama verilerini kullanır. Veriler bu doğrultuda incelendiğinde, Hane halkının tüketim harcamaları düzeyinin son beş yılda farklı yönlerde değiştiği görülmektedir. Böylece 2019 ve 2020 yıllarında bir önceki yıllara göre sırasıyla %1,6 ve %16,4 arttı. Hane halkının nihai tüketim harcamalarında 2018 ve 2020 yıllarında sırasıyla %7,1 ve %14,9 oranında azalma görülmektedir [Grafik 3].

Grafik 3. Hane Halkının Nihai Tüketici Harcama Dinamikleri (yüzde olarak).

Son beş yılın verileri incelendiğinde, ürün fiyatları, Hane halkı geliri ve tüketici harcamalarının tüketici talebi üzerindeki etkisi dikkate alındığında, Hane halkının gelirinin ve tüketici

harcamalarının 2017 yılında maksimum seviyede olduğu bilinmektedir. Bu da tüketici talebinin memnuniyet düzeyini olumlu yönde yönlendirmektedir. Fiyat faktörüne dikkat edildiğinde çoğu ürün için düşük fiyatlar kaydedildi. Hane halkı geliri, tüketim maliyetleri ve fiyat faktörlerinin tüketici talebi üzerindeki etkileri dikkate alındığında, 2017 yılında tüketici talebini karşılama dinamiklerinin genel olarak olumlu olduğu söylenebilir. 2018'de Hane halkının gelirleri artarken, tüketici harcamaları 2017'ye göre düşük kaldı. 2018 yılında tarım ürünleri fiyatlarında önemli düşüşler yaşandı. Düşük fiyatlar ve daha yüksek gelirler, tüketici talebinin tatmin seviyesini teşvik eder. Tüketim maliyetlerinin düşmesine bağlı olarak seviyenin yüksek bir düzeye ulaşmadığı görülmektedir. 2019 ve 2021'in analizi aynı sonucu elde etmeyi sağlar. Her iki yılda da Hane halkının gelirlerinde belirli düşüşler olsa da tüketim maliyetleri yüksekti. Ürün fiyatlarında da benzer bir durum yaşandı. Her iki yılda da çoğu ürünün fiyatı düştü. Sonuç olarak 2019 ve 2020 yıllarında tüketici talebinin ödenmesi diğer yıllara göre daha yüksek görünüyor. 2020 yılında Hane halkının gelir ve tüketim maliyetlerinde gözle görülür farklılıklar yaşandı. Ürünlerin fiyatlarında da artış kaydedildi. 2020 yılında Hane halkının gelirinin azalması, tüketici harcamalarının düşmesi ve ürün fiyatlarının artması nedeniyle tüketici talebini karşılama düzeyi düşük kaldı.

Tüketim talebinin karşılama düzeyini belirleyen temel unsurlardan biri de kişi başına düşen üretdir. Aşağıdaki tablo, tarım ürünleri için kişi başına düşen üretime ilişkin verileri göstermektedir. Tablodaki verilere göre üretimin sürekli arttığı görülmektedir. Kişi başı patates üretimi 2018 yılında 2017 yılına göre 2 kg azaldı. Diğer yıllarda ise bir önceki yıla göre artış oldu. Kişi başına meyve ve çilek, et ve et ürünleri ile süt ve süt ürünleri üretimi sürekli olarak artmıştır. Yumurta üretimi analizi farklıydı, 2018'de 2017'ye göre 5 adet, 2021'de 2020'ye göre 7 adet azaldı. Kişi başına düşen tarım ürünleri üretiminin artmakta olduğu analizden açıkça görülmektedir [tablo 2].

Ürünler	Yıllar				
	2017	2018	2019	2020	2021
Patates	94	92	101	104	106
Meyveler	98	103	111	114	120
Et ve et ürünleri	33	33	34	35	36
Yumurta, numaraya göre	176	171	184	191	184
Süt ve süt ürünleri	208	212	217	220	222

Tablo 2. Kişi başına düşen tarım ürünleri üretimi (kilogram) (İstatistik 2022) (Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti İstatistik kurumu).

Temel olarak, Hane halkının tarımsal ürünlere olan tüketim talebinin tatmin düzeyi ile kişi başına üretim göstergeleri arasındaki oranda bir denge sağlanmaktadır. Bu nedenle, yukarıdakilere dayanarak, 2018 yılında kişi başına patates üretimi 2 kg azalırken, buna bağlı olarak aynı ürüne yönelik tüketici talep seviyesi o yıl %3,4 azaldı. Diğer yıllarda uygunluk korunur. Meyve ve meyve ürünlerine bakıldığında yıllar arasında orantısallık göze çarpmaktadır. 2018 yılında 2017 yılına göre kişi başı üretim 5 kg artarken, tüketim tabanının ödenme düzeyi o yılda yüzde 6,5 arttı. 2019 ve 2020'de de benzer sonuçlar alındı. Ancak 2021'de bir tutarsızlık var. Kişi başına meyve ve çilek üretimi 6 kg artmasına rağmen, tüketici talebinin tatmini %8,1 azaldı. Et ve et ürünleri verileri karşılaştırıldığında, kişi başına üretim 2018 ve 2017'de aynı kalırken, 2019, 2020 ve 2021'de 1 kg arttı. Tüketici talebinin memnuniyet düzeyinin sırasıyla %7,6, %3,2 ve %1,2 arttığı bilinmektedir. Et ve et ürünleri analizi ile benzer bir durum süt ve süt ürünlerinde de kaydedildi. Yumurta verimi verilerinde değişkenlik vardır. Böylece 2018 yılında 2017 yılına göre kişi başı yumurta üretimi 5 adet azaldı, 2019 ve 2020 yıllarında sırasıyla 13 adet ve 7 adet arttı, 2021'de 2020'ye göre 7 adet azaldı. Yumurta ürününün üretiminde olduğu gibi tüketici talebinin karşılanmasında da aynıdır, 2018 ve 2021'de bir önceki yıla göre %3,2 düşüş olurken, 2019 ve 2020'de %7,8 ve %6,5 artış kaydedildi.

Sonuç

Araştırma, tüketici talebinin belirli bir grubun ürün ve hizmet arzusunun ekonomik bir ölçüsü olduğunu gösteriyor. Tüketicilerin satın alma gücünü ifade eder ve belirli bir kitlenin satın alma eğilimlerini belirlemeye yardımcı olur. İşletmeler, ürün ve hizmet satarken fiyatlarını, gelirlerini ve stratejilerini belirlemek için tüketici talep verilerini kullanır. Özellikle tüketici talebini etkileyen temel faktörlerden biri olan fiyat faktöründe bu durum gözlemlenebilmektedir. Bazen işletmeler, kâr sağlamak için talebi yüksek tutan bir fiyatlandırma stratejisi geliştirir. Tarım ürünlerine yönelik tüketici talebinin sağlanması ve geliştirilmesi doğrudan onu etkileyen faktörlere bağlıdır. Bu nedenle, araştırmaya dayalı olarak, tüketici talebini etkileyen faktörler aşağıdaki gibi geniş bir şekilde gruplandırılabilir:

- Hane halkının gelirine kıyasla fiyatların genel seviyesinin yüksek olması;
- Tüketicilerin zevkleri, tercihleri ve tercihleri;
- Hane halkı gruplarına göre etkin bir tüketim yapısının oluşturulması;
- Piyasada üretici arzı ile tüketici talebi arasındaki dengenin sağlanmasının sürdürülebilirliği;
- Tarım ürünleri üreticileri ile tüketiciler arasındaki aracılardan rolü;

- Pazarlama sisteminin etkili organizasyonu (paketleme, nakliye, reklam, satış)
- Halkla ilişkiler.

Kaynakça

Abbasov, V.H. (2017). *Tarım ekonomisi. Lisans Öğrencileri İçin Ders Kitabı*, Bakü.

Ataşov, B.Kh. (2017). *Tarım Alanında Yapısal ve Verimlilik Sorunları (Teori ve Uygulama)*, Bakü.

Guliyev, E.A. (2015). *Tarım Ekonomisi*, Bakü.

Özden, A.T., Eser, Z., (2019). The Effect of Ethnocentric Tendency On Buying Behaviour In Terms Of Consumers' Self-Perception And Ethnicity: Sample Of Turkey. *Journal of Research in Business*, 4(2): 124- 146.

Shatalin, ES. (1999). *Halkın Refahı İktisat Sorularının Analizinin Metodolojik Sorunları*, S.10.

Salahov, S. (2019). *Sosial-İqtisadi İslahatlar Yeni Mərhələyə Daxil Olur*. Erişim 28.12.2022
<https://xalqqazeti.com/az/news/18781>

İstatistik 2022. *Azərbaycan Cumhuriyyəti İstatistik Kurumu Resmî Sitesi*. Erişim 28.12.2022
<https://stat.gov.az/>.

<https://www.ers.usda.gov/>

<https://www.thebalancemoney.com/>

BENĖİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi

BENĖİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

ISSN: 2717-6584

**Война без порохового дыма: валютные битвы в Китае в годы Войны
сопротивления японским захватчикам (1937-1945)**

War Without Powder Smoke: Currency Battles in China in The Years of The War of
Resistance To The Japanese Invaders (1937-1945)

*Barut Dumanı Olmayan Savaş: Japon İstilacılara Karşı Direnme Savaşı Yıllarında
(1937-1945) Çin'de Para Savaşları*

Pasha Guluzade *

Özet

Kitap, insanlık tarihinin kaçınılmaz sorunlarından biri olan savaşı ele almaktadır. Özellikle 1900'lü yılların ikinci çeyreğinden itibaren ekonomik sorunların yaşandığı dönem incelenmektedir. 1929 ekonomik krizinden etkilenen iki ülke (Japonya ve Çin) arasındaki savaş, harp zamanı sadece silahların ön planda olmadığını gözler önüne sermektedir. Bu da savaşın en etkili taraflarından biri olan ekonomiye verilen önemi vurgulamaktadır. Çünkü savaşın diğer boyutu ekonomik gücün varlığı ile ilgilidir. Cephede silahlarla elde edilen başarı,

---

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Dr., Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Pasha.guluzade@adpu.edu.az, ORCID: 0000-0002-0456-0799.

Atf/Citation: Guluzade, P. (2023). Война без порохового дыма: валютные битвы в Китае в годы Войны сопротивления японским захватчикам (1937-1945). *BENĖİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*. 2023 (1), 186-200.

mutlak zafer anlamına gelmemektedir. Şunu da belirtelim ki, ekonomik gücün yeterli olması devletin silahlanmasını ve askerî gücünü doğrudan etkilemektedir. Yani ekonomik gücün varlığı da zafer için önemlidir. Söz konusu kitap, Çin ile Japonya arasındaki savaşın (1937-45) ekonomik boyutunu incelemektedir. Özellikle iki ülkenin uyguladığı para politikası ve ekonomik direnç ön planda tutulmaktadır. Bu bir anlamda devletin veya toplumun varlığının sürdürülebilirliğini de içermektedir. Savaşta zafere ulaşmanın sadece insan ve toprakla değil, ekonomik tarafının da olduğuna dikkat çekilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Savaş, Ekonomi, Çin, Japonya.

Резюме

Книга посвящена войне, одной из неизбежных проблем человеческой истории. В частности, рассматривается период, когда экономические проблемы переживались со второй четверти 1900-х гг. Война между Японией и Китаем, этими двумя странами, пострадавшими от экономического кризиса 1929 года, свидетельствует о том, что оружие находится не только на переднем крае. Это подчеркивает значение, придаваемое экономике, которая является одной из важнейших сторон войны. Потому что другое измерение войны связано с наличием экономической мощи. Успех с оружием на фронте не означает стопроцентной победы. Наличие экономической мощи также важно для победы. В рассматриваемой книге рассматривается также экономическое измерение войны между Китаем и Японией (1937–1945 гг.). В частности, денежно-кредитная политика и экономическое сопротивление, проводимые двумя странами, являются приоритетными. В некотором смысле это включает в себя устойчивость существования.

Ключевые слова: война, экономика, Китай, Япония.

Abstract

The book handled with war, one of the inevitable problems of human history. In particular, the period in which economic problems have been experienced since the second quarter of the 1900s is examined. The war between Japan and China, these two countries affected by the 1929 economic crisis, indicates that weapons are not only at the forefront. This underlines the importance given to the economy, which is one of the most important sides of the war. Because the other dimension of war is related to the existence of economic power. Success with weapons at the front does not mean absolutely victory. The existence of economic power is also important for victory. The book in question also examines the economic dimension of the war between China and Japan (1937-45). Especially, the monetary policy and economic resistance implemented by the two countries are prioritized. In a sense, this includes the sustainability of existence.

Keywords: War, Economy, China, Japan.

Вход

Любому известно, что сегодня Китайская Народная Республика обладает мощной экономикой, является мировым промышленным лидером, далеко опережая в этом отношении «первую экономику мира» - США. Однако гораздо меньше нашими современниками осознается то, что эта страна вышла на первые позиции в мире и в финансовой сфере, составив достойную конкуренцию пока еще, видимо, лидеру в данной области – Соединенным Штатам. Ее ведущие банки прочно вошли в первую десятку мирового рейтинга, а ICBC (Торгово-промышленный банк Китая) занял в нем первую позицию и по активам и по капиталу (Турицын И.В., Турицын Д.А., 2021:121-135). В данном контексте любопытно, что еще два столетия назад Китай (Цинская империя) также являлся мировым лидером в сфере производства, существенно опережая страны Запада, которым, чтобы покупать китайские товары, пришлось в ходе так называемых «опиумных войн» с помощью оружия навязать «партнерам» едва ли не единственный производимый ими товар, конкурентоспособный на китайском рынке, – наркотики.

В конечном счете, противостояние с империалистическим Западом поставило Китай в XIX в. в колониальную зависимость, что побудило китайский народ начать борьбу с маньчжурским режимом. Полагаем, что немалую роль в подчинении Китая Западу сыграло и явное запаздывание этой страны в создании современной банковской системы (несмотря на наличие древнейшей традиции организации денежного хозяйства). В этой связи, создание современного банкинга и независимой денежно-финансовой системы, которое шло с весьма значительными трудностями, стало особенно важным процессом, основные вехи развертывания которого, по существу, являются вехами преодоления Китаем своего полуколониального статуса.

В этой связи исследуемая нами монография профессора Хэбэйского педагогического университета, вице-президента Китайской ассоциации историков, известного специалиста в области истории денежно-финансового хозяйства и банков Дай Цзяньбина (Dai Jianbing), изданная в Москве при участии «Научно-исследовательского института истории, экономики и права», представляет собой исключительно интересное исследование, воссоздающее общую картину денежного обращения в Китае в наиболее трудные для него годы борьбы за национальное единство, против японских оккупантов.

Автор предваряет свой анализ ситуации периода 1937-1945 гг. развернутой картиной развития валютной системы страны накануне и после падения Цинской империи. Он детально показывает, что, несмотря на победу Синьхайской революции (1911), финансовая политика государства фактически находилась в беспорядочном состоянии. В условиях ослабления центральной власти, деньги в стране эмитировали не только контролировавшие различные провинции страны местные лидеры (так называемые «милитаристы»), но и банки (в т.ч. иностранные), а также отдельные предприятия, магазины и даже частные лица.

И подобное положение дел сложилось не вдруг. В этой связи, в главе 1 Дай Цзяньбин детально освещает те кризисные моменты, которые характеризовали развитие денежной системы страны еще в годы существования Цинской империи. Он показывает, что нарастание смуты внутри государства и наличие сильных внешних врагов поставили правительство Цин в крайне сложное внутри- и внешнеполитическое положение, создали чрезвычайно напряженную финансовую ситуацию. Правительство в растущих объемах вводило в обороте монеты из дешевых металлов (свинец, железо и пр.). Однако при сборе налогов и уплате различных пошлин оно их весьма неохотно принимало или совсем отказывалось от них. В условиях нехватки меди и серебра, власти во все более значительных объемах печатали также бумажные деньги баочао и правительственные банкноты министерства финансов. Все это породило растущую инфляцию.

Ситуация еще более ухудшилась после падения имперской власти. В главах 1-3 показано, что самым проблемным элементом валютной системы в эпоху Бэйянского правительства являлись бумажные деньги. На рынке циркулировали не только банкноты государственных, коммерческих, местных, иностранных в Китае и китайско-иностраных совместных банков, но и военные боны, частные билеты и т.д. Кроме того, на рынке обращались также кредитные билеты серебряного таэля, серебряного юаня, медного юаня и медной монеты казённого образца, а также иные кредитные билеты, которые употреблялись для обмена в системе бумажных денег. Денежные единицы широко варьировались, с выделением, например, таэля, юаня, цзяо, вэня, дяо, чуаня и т.д.

В условиях хронического финансового кризиса страну не спасали и иностранные кредиты, которые фактически разворовывались. Общее понимание

недопустимости подобной ситуации присутствовало в среде передовой общественности. Не случайно, одним из первых знаковых документов в данной области стал «Манифест партии гоминьдан» от 6.07.1913 г. в связи с конфликтом парламента и правительства, которое взяло «займ пяти держав» без санкции парламента, что было явно неконституционным актом. Принципиально не отказываясь от займа, парламент, как и поддерживавшая его партия Гоминьдан, заявили, что будут требовать, чтобы правительство было ограничено в возможности бесконтрольного расходования данных средств. При этом в отмеченном документе было сформулировано, на наш взгляд, знаковое определение, достойного того, чтобы открывать любой учебник политэкономии: «Злоупотребление деньгами есть признак упадка нации» (Синьхайская революция, 1968:202).

В целом, не только в период господства милитаристов в 1920-х гг., но и в гоминдановском Китае, денежное обращение по существу находилось под контролем иностранных империалистов. Иностранные банки – американские, британские, японские и пр. – управляли в Китае валютными операциями, биржевыми сделками с золотом и серебром, полностью подчиняли своим интересам развитие экономики страны. Автор справедливо обращает внимание читателя на то, что в условиях господства в Китае в это время серебряной системы, важным средством усиления его зависимости от империалистических государств стала проводившаяся ими политика обесценения серебра - основной валюты Китая. Это существенно ухудшало его внешнеторговый баланс и увеличивало его внешнюю задолженность.

Что касается ситуации внутри страны, то самым опасным здесь было отсутствие какой-либо централизации денежно-финансовой сферы. По существу, в 1910-1920-е годы в каждой провинции имелся собственный провинциальный банк, который выпускал денежные билеты, циркулировавшие на данной территории. В принципе, эти банкноты являлись изошренным средством прямого изъятия плодов работы трудящихся. Курс таких денег снижался порой даже по 3 раза на день, их название тоже часто менялось. В целом, это создавало крайне острую ситуацию, разрушая экономику и принося исключительный вред людям. В результате, ситуация в данной сфере была доведена едва ли не до коллапса. В данной связи, автор показывает, что, к примеру, в провинции Хубэй, где едва ли не каждая торговая фирма вступила на конкурентный путь выпуска частных денег, в 1925 году

собственные банкноты, в числе прочих, здесь выпускали, в частности, продавец супа Чжэн Юнсюань, даосский монах и даже нищий Го Цзижэнь и т.д.

В столь плачевной ситуации одной из основных задач правительства Гоминьдана, к 1930-м гг. в основном восстановившего единство страны, стало установление контроля над банковской сферой. В 1928 г. им был создан собственный Центральный банк; затем прошла реорганизация в частно-государственные Банка Китая и Банка коммуникаций, был создан четвертый крупнейший банк страны - Крестьянский банк Китая.

В книге показано, что к концу 1935 года под контролем национального правительства находились все четыре национальных банка, выпускавшие банкноты – Центральный банк, Банк Китая, Банк коммуникаций и Крестьянский банк Китая, кратко именовавшиеся «Центральный», «Китайский», «Коммуникации» и «Крестьянский».

И уже на этой основе власти приступили к решительной унификации и модернизации китайской денежной системы. В рамках реформы, связанной с отменой таэля (различного вида весовые единицы) и переходом к единой денежной единице – юаню, первоначально ими начала проводится унификация серебряных монет на основе отказа от традиционной системы серебряного таэля и использования в качестве государственных денег серебряного юаня. При этом государство выкупало слитки (серебряные таэли) для чеканки унифицированных серебряных юаней.

Дай Цзяньбин не просто вычленяет основные вехи на пути реформирования валютно-денежной системы страны. Он всесторонне показывает развитие финансовых процессов в Китае в общем контексте мировых финансово-экономических проблем – мирового экономического кризиса 1929-1933 гг., нового падения золотого стандарта и кризиса фунта (1931), доллара (1933-1934), франка (1936). При этом особое внимание он уделяет вопросам финансового состояния Японии и ее попыткам экономически подчинить Китай, в том числе и с использованием военных средств (Маньчжурия 1931).

В этой связи Дай Цзяньбин показывает, что именно нарастание внешней угрозы заставило правительство Гоминьдана действовать более решительно и в денежно-финансовой сфере. Как отмечает ученый, в начале 1935 года

правительство Китайской Республики тайно приняло «Трехлетний план национальной обороны», в котором предлагались меры по противодействию массированному наступлению Японии. В их числе важнейшее место заняло проведение валютных реформ для подготовки к огромным издержкам будущих войн.

В ноябре 1935 г. китайское правительство начало «реформу фаби», состоявшую в том, что выпущенные Центральным банком, Банком Китая и Банком коммуникаций новые банкноты фаби признавались единым законным платежным средством. Все государственные и частные платежи должны были осуществляться посредством фаби; обращение серебряных юаней запрещалось. Более того, они подлежали конфискации у нарушителей закона. Следует согласиться с автором в том, что реформа фаби ознаменовала отказ Китая от серебряного стандарта и переход его к валютно-денежному стандарту (поначалу – с привязкой к фунту, а затем – и к доллару). При этом она предусматривала выведение из оборота всех банкнот, ранее выпущенных коммерческими банками. Данная централизация и унификация денежного обращения имели значительный позитивный эффект. Всего спустя полгода после проведения реформы фаби произошло чудо. Благодаря стабильности валюты, Китай вышел из экономического кризиса. Резко расширились возможности правительства в надвигающейся войне с японскими милитаристами.

В данной связи в работе дан интереснейший материал, который показывает, что реформа фаби вызвала колоссальный резонанс в мире, дав толчок, с одной стороны, обострению конкурентной борьбы между США и Великобританией (между долларом и фунтом), а с другой – масштабной агрессии Японии против Китая в 1937 г., которая, как показано в главе 3, имела свою богатую предысторию с конца XIX в., когда после Симоносекского договора (1895), японская иена начала свое агрессивное проникновение вначале в Маньчжурию, а затем и во внутренний Китай.

В то же время, в условиях усиливавшейся японской агрессии, при еще не законченных процессах объединения страны, реформа породила различного рода сепаратистские проявления на местах, попытки проведения там различных вариантов «специальной валютной политики». В частности, центральным властям так и не удалось изъять серебро в Северном Китае, что, в условиях японской оккупации, способствовало затем организации оккупантами псевдокитайского «Объединенного подготовительного банка», обеспечив ему финансовую поддержку.

Тем не менее, следует полностью согласиться с автором в том, «что реформа фаби представляла собой борьбу между традицией и модернизационным обновлением страны. Традиционная китайская валютная система основывалась на натуральной экономике, и ее феодальный характер, в том числе децентрализованные и неоднородные денежные потоки, мог лишь усиливать экономическую слабость и политическую раздробленность страны» (с. 113-114).

В ситуации масштабной японской агрессии, с 1930-х годов в Китае вновь оформился целый ряд альтернативных финансовых институтов в лице, прежде всего, так называемых марионеточных «псевдобанков», которые организовали эмиссию собственных денег и образовали масштабные анклавные, где эти платежные инструменты доминировали (Центральный банк Маньчжоу-го, Банку Мэнцзяна, «Китайский объединенный подготовительный банк», «Центральный резервный банк Китая», Коммерческий банк Хуасин, Банк Чанъань, и пр.). Наряду с этим произошла активизация и местных провинциальных банков Китая, также приступивших к собственной эмиссии.

В итоге, страна опять вступила в полосу денежного хаоса и параллельного обращения, наряду с законными фаби, банкнот самых различных банков. При этом в валютной сфере между официальными правительственными банками, марионеточными банками, провинциальными банками и пр. разгорелась бескомпромиссная борьба. Нередко валюта, выпущенная национальным правительством (фаби), и валюта, выпущенная марионеточными режимами (к примеру, режим Ван Цзинвэя выпускал «новые фаби») циркулировали параллельно и для их обмена использовались различные коэффициенты. Но в большинстве случаев альтернативные валюты запрещались. В этой связи проводились их принудительное изъятие или выкуп.

Примечательно, что в военных условиях стороны обнаружили стремление печатать деньги во все возрастающих объемах. Особенно активно к этому прибегали подконтрольные японцам марионеточные банки, поскольку валюта марионеточных правительств рассматривалась ими, прежде всего, как инструмент борьбы с финансами центрального правительства Китая. Интересно также, что, помимо марионеточного Банка Кореи, псевдоманьчжурская валюта, псевдомонгольская валюта и банкноты псевдо-Китайского объединенного подготовительного банка –

все это придатки иены вначале так или иначе были привязаны к ней. Однако по мере того как война расширялась и углублялись, эти банкноты утратили данную привязку к иене, что стало реакцией Японии на их чрезмерную эмиссию, начавшую угрожать уже финансовой стабильности самой Японии.

В данном контексте, на наш взгляд, весьма примечательна дискуссия автора монографии с японскими учеными по вопросу оценки марионеточных японских банков как «псевдобанков». При этом, отвечая на вопросы исследователя Масахиро Като, Дай Цзяньбин показал, что, называя псевдо-банками семь марионеточных банков, включая Центральный банк Маньчжурии, Объединенный подготовительный банк Китая, Банк Мэнцзян, Центральный резервный банк, Банк Цзидун, Банк Чанань и Коммерческий сберегательный банк Хуасин (Huaxing Commercial & Savings Bank), он исходил из того, что эти марионеточные режимы, как и их банки, китайские правительство и народ не признали (с. 150-155).

В главе 4 Дай Цзяньбин показал, что ответом национального правительства на создание оккупантами марионеточных псевдобанков и организацию ими выпуска бумажных денег стали последовательная интеграция финансовых учреждений и обеспечение централизованной денежной эмиссии, с тем, чтобы противостоять агрессивным намерениям врага. При этом (Глава 5), с 1940 года национальное правительство перешло к политике скупки за счет «пограничных валют» запасов в оккупированных врагом районах с целью стабилизации собственной тыловой экономики.

В то же время, с 1 июля 1942 года вся эмиссия самого фаби стала централизованно осуществляться только Центральным банком, хотя при этом банкноты Банка Китая, Банка коммуникаций и Крестьянского банка Китая по-прежнему оставались в обращении, и они несли ответственность за денежные знаки, выпущенные до 30 июня. Наряду с этим, в годы войны провинциальные финансовые учреждения национального правительства были разделены на две группы. Первая объединяла банки районов, граничивших с зоной боевых действий. Банкноты, выпущенные такими банками, рассматривались правительством как авангард фаби. Фактически они были выпущены для защиты фаби и не подлежали обмену на иностранную валюту. Именно эти банкноты, наряду с фаби, старались использоваться для приобретения военных принадлежностей и закупки материалов на территории, подконтрольной противнику. Банки тыловых провинций и районов,

прилагавших все усилия для развития экономики и консолидации страны, составляли вторую группу. Тем самым, местные банки внесли значительный вклад в консолидацию фаби, дефляцию и организацию денежного обращения.

Особая система денежного обращения сложилась в партизанских районах на оккупированных врагом территориях (партизаны Гоминьдана, КПК и т.д.), где стали выпускать собственные деньги, альтернативные банкнотам псевдо-китайских банков, созданных оккупантами. При этом они, в принципе, признавались центранным правительством Гоминьдана. Более того, некоторое время ими был признан даже банк пограничного региона Шэньси-Ганьсу-Нинся, который оказался единственным легальным банком Коммунистической партии за все время Антияпонской войны. Автор подчеркивает, что организация собственной денежной системы коммунисты не прекратили даже во время Великого похода. При этом базовый банк советской зоны имел две характеристики: во-первых, его подразделения функционировали в разных регионах и работали самостоятельно, не находясь под иерархическим контролем, но поддерживая друг друга; во-вторых, его работу отличали очевидная милитаризация, упорная борьба и гибкость.

Автор подчеркивает, что особенно хорошо в валютном противостоянии показала себя валюта базового региона, созданного КПК. Хотя сами базы и были уязвимыми перед лицом врага, выпуск ими своей валюты оказывал мощное влияние на псевдовалюту противника, причем здесь был применен ряд превосходных наступательных валютных стратегий. Деньги, выпущенные большими и малыми антияпонскими базами, в связи с изменением их границ в ходе военных действий, не раз изымались и вводились в оборот вновь, что привело также к фрагментации валют противника и марионеток.

Автор также отмечает, что в ходе войны первоначально выпуск собственных банкнот в базовых районах Компартии, рассматривался в качестве вспомогательной меры (валюты) и был основан на силе законной валюты фаби (Глава 7). Однако после того как с 1941-1942 года японская армия начала использовать «фаби» фактически в качестве пособника марионеточной валюты, наводняя банкнотами «фаби» базовые районы Компартии, обращение фаби в приграничных регионах было коммунистами запрещено.

В конечном счете, валютная война между Китаем и Японией, главной задачей которой на начальном этапе были захват валютных позиций и валютные интервенции, с целью поддержания валютного курса и затруднения для японской армии возможностей использовать законную валюту фаби для скупки иностранной валюты в Северном Китае, то с 1940-1942 гг. претерпела принципиальные изменения. Теперь она велась уже не за валютный курс, а, прежде всего, за овладение материальными ресурсами противника.

Тем не менее, несмотря на осуществленные корректировки валютно-денежной политики, масштабная агрессия Японии против Китая, восемь лет упорного сопротивления китайского народа, неизбежно сказались на финансах страны, запустив процессы инфляции. Их масштабы целенаправленно наращивались также инфляционной политикой псевдо-китайских банков, находившихся под контролем оккупантов. В свою очередь, беспощадная инфляция, с одной стороны, еще более затрудняла достижение победы над Японией, а с другой - способствовала углублению классового противостояния. На этом фоне, по мнению автора, в базовых районах КПК, где осуществлялась политика снижения арендной платы, ссудного процента, прогрессивного налога и пр., бремя лишений народа, напротив, как правило, уменьшалось, а фактические доходы населения росли. На наш взгляд, это уже в конце Антияпонской войны создало важные условия для будущей победы КПК в ее противостоянии с Гоминьданом. Этот вывод в полной мере подтверждают материалы Главы 9, в которой показаны некоторые меры, которые предпринимались центральным правительством Китая в 1945-1948 гг. и которые, несмотря на благоприятные условия победы над врагом, привели лишь к дальнейшей дезорганизации денежного хозяйства страны (в главе освещены также, в частности, проблемы изъятия и обмена банкнот марионеточных банков, хождения советских военных бон, японских бон и облигаций, «валютной войны» с Францией во Вьетнаме и пр.).

В целом, ограниченность и узость валютно-финансовой политики Гоминьдана на завершающем этапе войны, а также в первые послевоенные годы, в самой серьезной степени предопределили его поражение в борьбе с КПК. В короткое время ситуация в стране быстро стала критической и завершилась победой КПК и возникновением КНР, причем: «Народное правительство Китая получило в наследство от прошлого совершенно разрушенную денежную систему. В торговле

процветали спекуляция и контрабанда. Неимоверное взвинчивание цен стало настолько катастрофическим, что говорить о наличии денежной системы можно было только в каком-то условном смысле» (Макарова, 1950:48).

Подводя итоги, следует подчеркнуть, что переведенная на русский язык книга профессора Дай Цзяньбина, является важным событием в научной жизни двух стран. На наш взгляд, она может представлять интерес не только для синологов, специалистов по всеобщей истории, но и для действующих политиков. Во всяком случае, многие денежно-финансовые проблемы, описанные ученым, как представляется, весьма актуальны и для современной России, а также для целого ряда других стран, испытывающих определенные проблемы в определении приоритетов своей денежно-финансовой политики.

Библиография

- Макарова М. (1950). *Об экономических успехах Китайской народной республики*.
Большевик. №10.
- Синьхайская революция 1911-1913 гг.* (1968). Сборник документов и материалов. М.:
Наука.
- Дай Цзяньбин. (2022). *Война без порохового дыма: валютные битвы в Китае в годы
Войны сопротивления японским захватчикам (1937-1945)*. Отв. ред. И.В.
Турицын. М.: НИИ ИЭП.
- Турицын И.В., Турицын Д.А. (2021). *Российско-китайское сотрудничество в
банковской сфере: исторический опыт и реалии эпохи цифровизации*.
Вопросы истории. №1. С.121-135.